

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ОВЕРЧУК ОКСАНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 398"18"ПЗВ ІРГТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ
РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

10.01.07 – фольклористика

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –

Івановська Олена Петрівна,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2013

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження ...	13
Розділ II. Історія створення, функціонування та роль Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у становленні української фольклористики.....	40
2.1. Передумови створення Південно-Західного відділу РГТ як науково-дослідної інституції.....	41
2.2. Наукова та громадська діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства	56
Розділ III. Концепція фольклористичного пошуку Південно-Західного відділу РГТ: науковий підхід і методологічний інструментарій	92
3.1. Аналітичний підхід у створенні системи фольклорних явищ у діяльності членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства	93
3.2. Системні методи як основа збирацько-дослідницької діяльності членів Південно-Західного відділу РГТ	118
Висновки	146
Список використаних джерел	154
Додатки	186

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історія фольклористики завжди перебувала у фокусі уваги вітчизняної гуманітаристики, оскільки об'єкт «народна творчість», за висловом М. Грушевського, – «це не лише духовний, божественний потяг самовияву людини, а й її біологічна потреба знайти внутрішню гармонію: ритм серця привести в унісон із Всесвітом. Сей ритм – сторож традиції...» [53, 7]. З огляду на це піднесення значення загальнолюдських ідеалів на основі глибокого аналізу й синтезу національно-культурних надбань, а відповідно, і шляхів їх збереження та наукового осмислення титанами духу, пасіонаріями, які з різних причин були несправедливо «забуті» чи належно не поціновані, є вельми актуальним чинником самоусвідомлення через їх посередництво суспільства як нації і сьогодні. Багато хто з цих постатей, розбудовників української фольклористики, були самоуками, аматорами в науці, проте їхня національна харизма рухала їх у напрямі вивчення народної творчості, подекуди інтуїтивно відчутому, який згодом довів свою наукову прагматику і був визнаний світом, а їхні методологічні засади та прийоми вивчення народної культури довели свою продуктивність і багато в чому прислужилися прийдешнім поколінням та зберегли свою актуальність дотепер.

Питання методології фіксації та жанрової класифікації фольклорного матеріалу завжди було наріжним для фольклориста-дослідника. Пошуки типологічних ознак, шляхів розробки аналітичного апарату для його теоретичного вивчення в українській фольклористиці розпочалося з моменту виходу у світ перших публікацій зразків усної словесності і триває донині. Тому ґрунтовне вивчення методологічних прийомів, наукового інструментарію, апробованого членами першої української науково-дослідної інституції, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства

(далі – ПЗВ РГТ, Відділ), є актуальним та вимагає скрупульозного аналізу з позицій сучасної теоретичної фольклористики.

Актуальність дослідження ПЗВ РГТ зумовлюється кількома чинниками. Перший: сучасна фольклористична наука, зокрема методологія дослідження текстів усної народної словесності, потребує актуалізації відповідно до модерної динаміки наукових фольклористичних студій. Другий: актуальними і затребуваними для сучасної фольклористики видаються джерельні матеріали, зібрані Відділом, інтеграція яких у науковий простір дає змогу виявити нові тенденції в інтерпретації текстів усної народної словесності.

Сучасна фольклористична наука послуговується різними методами, зокрема: синхронно-описовим, порівняльно-типологічним, порівняльно-історичним, структурно-семіотичним. Функціональний багаторівневий аналіз народної творчості передбачає залучення методів морфологічного дослідження фольклорного тексту, комплексного дослідження фольклору регіонів, вивчення міфології, народного мистецтва, розвитку ретроспективного методу, реконструювання концептів фольклорних явищ різних епох, синхронного та діахронного підходів у співвідношенні фольклорного і літературного текстів, пошуку способів інтеграції з іншими галузями знань.

Упродовж століть створення науково-методологічних систем, розвиток системних методів завжди було справою непересічних особистостей. Тому цілком слушно С. Адоньєва, характеризуючи внесок В. Проппа у розвиток гуманітарних наук, вказала на взаємозумовленість авторитету в науці й системи, яка є найвищим досягненням дослідницького генія: «Причина, внаслідок якої слово вченого стає авторитетним і підлягає цитуванню навіть тоді, коли його наукова система давно стала об'єктом «археології гуманітарних наук», лежить у площині особистісних характеристик» [252]. Не випадає сумніватися, що в українській фольклористиці ціла когорта

талановитих особистостей, які обрали системний напрямок організації наукового дослідження, увійшла до кола ПЗВ РГТ.

У межах системного підходу розробляються нові, порівняно з попередніми етапами розвитку наукового пізнання, моделі пояснення змісту народнопоетичного тексту, звичаєвого права, обряду, в основі яких – пошук цілісності об'єкта і виявлення типології зв'язків з іншими об'єктами. Аналітичний метод сприяє аналізу фольклорного смислу у багатоманітності форм його прояву; ці форми поділяються й розчленовуються; у фольклорне поле входять об'єкти, які раніше вважалися етнографічними, мистецькими, культурологічними. Системний підхід відкрив нові можливості розглядати одиницю дослідження – традиційний смисл, фіксує цілісність якостей об'єкта, його структуру, динаміку розвитку в часі, а не лише описуючи «новоприбулий» фольклорний текст.

У вивченні фольклору поняття системності набуло специфічного значення: сюжет вербального твору і традиційний смисл невербального явища вивчаються в декількох системах зв'язків. Причому фольклорні твори різних жанрів розглядаються у різних системах елементів і зв'язків. Ці системи, що ґрунтуються на колективному мисленні народу, стійкі, але водночас і варіантні, отже, простеживши шляхи зміни традиційного смислу у різних творах, можна напрацювати методичний апарат системного дослідження лише після накопичення великого масиву фольклорного матеріалу.

Сучасна наука про народну творчість характеризується плюралізмом наукових підходів до вивчення фольклорного явища. Науковці сьогодення, пропонуючи новітні методики вивчення фольклорних текстів, інтегративні засоби їх пізнання, так чи інакше повертають до життя ті прийоми, які були вже апробовані ученими, що закладали підвалини інтегративного, комплексного наукового освоєння фольклорного факту.

Фундаторами наукового осягнення фольклорної картини світу України є перші наукові осередки, з-посеред яких чільне місце належить ПЗВ РГТ, яке нараховувало близько 200 членів, чії імена для науковців багатьох поколінь позначають добу становлення української фольклористичної науки: В. Антонович, Г. Галаган, Ф. Вовк, А. Димінський, М. Драгоманов, П. Житецький, С. Завойко, Г. Залюбовський, П. Іващенко, О. Кістяківський, М. Константинович, Г. Купчанко, М. Левченко, М. Лисенко, А. Лоначевський, І. Манжура, О. Маркович, І. Новицький, Я. Новицький, І. Рудченко та П. Рудченко, О. Русов, С. Русова, М. Симонов (Номис), Ю. Федькович, П. Чубинський, Д. Яворницький та багато інших. Ураховуючи досвід збирання, класифікації та публікації народознавчого матеріалу своїми попередниками, саме представники ПЗВ РГТ у 70-ті роки XIX ст. запропонували нову методологію наукових досліджень фольклорного тексту як синкретичного явища, що цілісно зберігає етнічну інформацію.

Сучасна гуманітаристика має у своєму набутку значну кількість наукових праць, присвячених вивченню творчого спадку окремих персоналій – членів ПЗВ РГТ В. Антоновича, Ф. Вовка, А. Димінського, М. Драгоманова, І. Новицького, І. Рудченка та П. Рудченка, П. Чубинського, М. Лисенка, О. Русова та ін. (дослідження Ю. Дойкова, А. Зиля, І. Коляди, А. Лимар, В. Милька, Н. Петрук (Тимчик), С. Сегеди, О. Рахно, О. Таран, О. Тарасової, Д. Чередниченка, Л. Чорної та ін.), однак така фрагментарність не дає цілісної картини про наукову концепцію, впроваджену в обіг Відділом як науково-дослідною інституцією.

Ретроспекція дослідницьких студій, присвячених ПЗВ РГТ, засвідчує їх спорадичний характер. Так, імена сподвижників української ідеї згадуються в радянських виданнях принагідно в контексті історії російської фольклористики (зокрема, у розвідках М. Азадовського, який наголошував на тому, що уповні й російській, і українській науці належать з-посеред інших і

А. Метлинський, П. Чубинський та І. Рудченко, а їхні праці і методи видання збірників були потужним фактором в історії російського збирацтва). Варті уваги праці Л. Берга «Всесоюзное Географическое общество за сто лет» (1946), В. Горленка «Перша етнографічна програма на Україні» (1957) та «Нариси з української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків» (1964), О. Чубинської «Пам'яті П.П. Чубинського» (1965).

У 80–90-х рр. ХХ ст. почали повертатися в Україну роботи істориків національної культурної спадщини, які були забуті або заборонені до публікування. Ці праці були позначені іншими, зумовленими своєрідною логікою і вимогами часу, оцінками діяльності ПЗВ РГТ. У зазначеному контексті слід згадати роботи Д. Дорошенка, Д. Антоновича, Н. Полонської-Василенко, М. Семчишина, І. Крип'якевича [62; 101; 170; 199; 222], у яких діяльність Відділу розглядалася як певний етап в українському культурно-національному відродженні.

Незалежність нашої держави уможливила вихід у світ ґрунтовних розвідок з історії української фольклористики (праці Я. Гарасима, І. Денисюка, М. Дмитренка, Л. Іваннікової, В. Івашкова, В. Качкана, Ф. Кейди, Р. Кирчіва, С. Мишанича, В. Погребенника, Н. Смірної, О. Шалак, М. Чернопиского та ін.) та відкриття центру фольклористичної думки в Україні – кафедри фольклористики У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. З-посеред пріоритетних завдань наукової школи Л. Дунаєвської стало повернення несправедливо забутих чи замовчуваних імен вітчизняних учених, членів ПЗВ РГТ, та уведення в обіг науки про фольклор їхніх наукових здобутків. Реалізація цього завдання здійснювалася кількома шляхами: підготовка дисертацій аспірантами та пошукувачами кафедри, зокрема дослідження Ю. Лебедева «Фольклористична спадщина братів Рудченків – Івана Білика й Панаса Мирного», О. Наумовської

«Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова» та проведення наукових форумів.

Тому комплексне узагальнення фактологічного доробку Відділу як феномена не лише подвижницького, а й такого, що яскраво свідчить про непереборність інтеграційних тенденцій наукового поступу фольклористики України, є своєчасною відповіддю на культурний запит сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає науковим програмам і навчальним планам кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема комплексній науковій темі «Мови та літератури народів світу: взаємодія і самобутність» (шифр – 11БФ044-01).

Метою дослідження є комплексний аналіз діяльності (збирання, систематизації та публікації фольклорних текстів) ПЗВ РГТ у контексті сучасного тлумачення предметного поля фольклористики й виявленні та з'ясуванні теоретико-методологічної концепції фольклорного пошуку.

Мета конкретизована у таких дослідницьких завданнях:

- з'ясувати соціально-історичні, культурно-суспільні та ідеологічні засади формування Відділу як наукового осередку;
- окреслити різноаспектну діяльність ПЗВ РГТ як науково-дослідної інституції;
- опрацювати теоретичні дослідження, предметом осмислення яких є фольклористична спадщина персоналій – членів ПЗВ РГТ;
- дослідити фольклорні збірки, укладені членами ПЗВ РГТ, та фольклористичні студії аналітиків – представників Відділу;
- здійснити комплексний аналіз наукового підходу та методологічного інструментарію, виробленого ПЗВ РГТ, на рівнях: фіксація, систематизація, класифікація, наукове опрацювання та осмислення.

Об'єктом дослідження є фольклористична діяльність Південно-Західного відділу РГТ в теоретичному та прикладному аспектах.

Джерелами дослідження є архівні фонди, які містять інформацію про заснування, наукову діяльність та функціонування ПЗВ РГТ; збірники фольклорних матеріалів, укладені членами Відділу; ґрунтовні наукові праці найпоказовіших репрезентантів ПЗВ РГТ та їхні реферати, оприлюднені на наукових форумах, сучасні наукові дослідження в галузі історії фольклористики.

Предметом дослідження є концептуальні та теоретико-методологічні засади фольклористичної діяльності ПЗВ РГТ, вироблені та впроваджені когортою сподвижників-народознавців, динаміка й еволюція фольклористичної думки в контексті вітчизняних та загальноєвропейських сучасних теоретичних моделей у науці про народну творчість.

Методи дослідження. Для всебічного висвітлення предмета дисертаційної праці застосовано інтеграційну наукову методологію. Основним є метод системного аналізу, спрямований на узагальнення аналізованого матеріалу та вивчення парадигми методів фольклористичних студій членів Відділу, особливостей формування й організації наукового знання. Для глибокого осмислення історії становлення та діяльності ПЗВ РГТ передбачено використання історіографічного та культурно-історичного методів. Своє застосування у дисертації знайшли також описовий, типологічний, порівняльний методи.

Теоретико-методологічна основа дисертації. У дослідженні використовується досвід зарубіжних учених, чії наукові концепції було використано як теоретико-методологічне підґрунтя дослідження – Р. Барт, Ж. Женнет, К. Леві-Стросс, П. Рікер; наукова спадщина вітчизняних учених, істориків та теоретиків фольклористики – В. Антонович, Я. Гарасим, О. Гнідан, М. Грушевський, В. Давидюк, І. Денисюк, М. Дмитренко,

М. Драгоманов, Л. Дунаєвська, О. Івановська, В. Качкан, Р. Кирчів, М. Костомаров, П. Куліш, С. Мишанич, С. Росовецький, Ф. Савченко, П. Чубинський, І. Франко та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- системно вивчено та окреслено основні тенденції оцінки діяльності ПЗВ РГТ та його репрезентантів упродовж 140 років;
- до аналізу фольклористичної діяльності ПЗВ РГТ уперше залучено низку малодоступних та рідкісних рукописних джерел, що уточнило та доповнило її характеристику;
- уперше узагальнено набутки вітчизняної історії фольклористики та теорії фольклору, що дало змогу представити осередок ПЗВ РГТ як цілісне явище вітчизняної культури і науки другої половини ХІХ ст.;
- вивчено доробок ПЗВ РГТ із позицій розуміння фольклористики як науки перетину міжгалузевих знань, основним предметом дослідницького поля якої є декодування традиційних смислів, що перебували у полі зору гуманітаріїв, – правових, соціологічних, етнографічних аспектів фольклорного інтертексту;
- послуговуючись методологічними настановами ПЗВ РГТ, актуалізовано та утверджено їх продуктивність в умовах сучасного поступу науки про фольклор;
- встановлено теоретико-методологічні методи і підходи до збирацького дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів та висновків дисертаційної роботи у викладанні навчальних курсів з історії фольклористики, теорії фольклору, усної народної творчості, літературознавства, звичаєвого права, етнології, культурології, соціології, етнопедагогіки на філологічних факультетах університетів та педуніверситетів, у написанні пошукових досліджень із філологічних,

історичних, юридичних проблем (курсів, бакалаврських та магістерських робіт), підготовці посібників з усної народної творчості, етнології та культурології.

Апробація результатів дисертації. Окремі розділи і повний обсяг дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 6 від 31 січня 2013 року). Окремі положення та висновки були виголошені автором на наукових конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Павло Чубинський: традиції національної культури та формування етносвідомості» (2003, м. Бориспіль); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Павло Чубинський і сучасність. Проблеми інтерпретації творчої спадщини» (2004, м. Бориспіль); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Фольклор і література в історичному розвитку та державотворенні України» (2005, м. Бориспіль); IV міжнародна наукова конференція «Наукова та літературна спадщина Павла Чубинського у державотворчих процесах України» (2006, м. Бориспіль); V Всеукраїнські щорічні науково-практичні читання «Фольклор і література в історичному розвитку і державотворенні України», присвячені Павлу Чубинському (2007, м. Київ); Всеукраїнські наукові фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській (2007, м. Київ); Наукові фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській (2008, м. Київ); III Всеукраїнські наукові фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській (2009, м. Київ); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Краєзнавство як феномен історичного розвитку та державотворення України» (2010, м. Бориспіль); VIII Всеукраїнська наукова конференція «Національна ідея українства: формування, утвердження, виклики часу» (2011, м. Бориспіль); Всеукраїнська науково-практична конференція «Літературно-мистецька генерація кін. XIX – поч. XX ст.: Родина

Рильських» (2011, м. Київ); Шості міжнародні фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській (2012, м. Київ).

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 255 позицій. Загальний обсяг дослідження – 190 сторінок, з них основного тексту – 153, таблиць – 2, схема – 1.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження з фольклористики й етнографії, зосереджені на історіографічних питаннях, позначені підвищеною увагою до проблемної складової, осмислення провідних ідей і концепцій, теорії та методології. Ідеться про своєрідне самопізнання наукою своєї специфіки й історії, особливостей формування й організації наукового знання [46, С. 5-6]. Необхідність таких наукових студій визначається сформульованим С. Росовецьким завданням, згідно з яким українська фольклористика повинна повернути собі те місце у світовій науці, що його забезпечила праця дослідників XIX – початку XX ст. [179, С. 7]. Зокрема, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» створювалися «з урахуванням наукових принципів і вимог європейської збирацької фольклористики нового часу» [179, С. 54]. Власне саме завдяки діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства «українська фольклористика XIX – початку XX століть розвивалася у річищі тогочасної західноєвропейської науки, була закономірним і повноправним її компонентом» [179, С. 122]. Такі настанови були цілком усвідомленими і керівними для членів Відділу. У дискусіях із колегами й на загальних зборах Південно-Західного відділу Російського географічного товариства один із чільних його діячів М. Драгоманов «відверто вимагав ґрунтовнішої, збудованої на нових європейських методах роботи» [190, С. 102].

Наголошуючи на непересічній ролі рукописних джерел з українського фольклору за межами України, С. Росовецький наводить насамперед найважливіший приклад – фонди наукового архіву Російського географічного товариства (Санкт-Петербург) [170, С. 65]. Адже етнографічна робота в

Україні впродовж двох десятиліть після 1847 р. проводилася в основному під егідою РГТ [45, С. 128-142; 46, С. 85].

Звертаючись нині до питань, що турбували науковців на відстані століть, ми орієнтуємося на актуалізацію тогочасного досвіду й визначення перспектив його застосування до сучасного етапу і майбутнього розвитку української фольклористики. Підлягає осмисленню проблема організації й функціонування фольклористичних центрів (установ, шкіл) [232, С. 149-155]) – осередків збирання, упорядкування та дослідження усної народної творчості. Так, у XIX ст. Російське географічне товариство відіграло якнайвагомішу роль як організаційне начало і теоретичної, і практичної дослідницької роботи [46, С. 86].

Виникнення, функціонування та роль Південно-Західного відділу Російського географічного товариства досі не були об'єктом окремого системного аналізу з точки зору внеску його учасників у фольклористичну науку. Однак у контексті деяких загальних питань історії, етнології та етнографії, а почасти й права, учені зверталися до окремих аспектів цього багатогранного явища у різножанрових наукових розвідках, серед яких – дисертації, монографії, збірки наукових праць, науково-інформаційні й статистичні матеріали, наукові статті в енциклопедіях та енциклопедичних довідниках і матеріали в мережі Інтернет.

Оскільки досі були відсутні комплексні студії, у яких із позицій сучасної фольклористики цілісно б розглядалася вся історія Південно-Західного відділу Російського географічного товариства від його заснування до закриття, без сумніву, з ідеологічних міркувань, то, як видається, історіографічний масив літератури з теми найдоцільніше розглядати і осмислювати за проблемно-хронологічним принципом відповідно до тих аспектів діяльності Відділу, в межах яких перебували предмети дослідження того чи іншого автора. У кожній із груп доцільно застосовувати подальшу систематизацію за часом

здійснення дослідження зі спеціальним виокремленням суто юридичних праць та праць українознавчих.

«В історії української фольклористики до маловивчених належить фактично кожна значна постать другої половини ХІХ ст. Коли ще про діячів науки і культури періоду романтизму (таких, як М. Максимович, І. Срезневський, О. Бодянский, А. Метлинський, М. Костомаров, Олександр Маркович, Матвій Номис) могла дозволити собі сяк-так писати радянська фольклористика, іноді залучаючи навіть окремі архівні матеріали, то про П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського робити це було складніше, хіба що критикувати останніх як «буржуазних вчених реакційного напрямку», «буржуазних націоналістів» тощо. Особливо це стосується діяльності згаданих вчених у галузі фольклористики та етнографії, що заторкувало особливості української нації, багатств усної народної творчості, самобутності й давнини мови, суперечливих моментів української історії тощо. Напрацьована двома поколіннями радянських вчених історіографія про цих наукових та громадсько-культурних діячів усе ж не може бути відкинута повністю, бо вона – хай навіть обмежена й не завжди об'єктивна в оцінках – відіграла певну роль збудника національної свідомості, немовби верхня менша частина айсберга, інтригувала більшою – недоступною, забороненою, глибинною...» [58, С. 176].

Питання виникнення, функціонування та значення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства почали розглядатися ще в дорадянській філологічній та історичній науці. Класичним став огляд діяльності Відділу, зроблений О. Пипінім у його «Истории русской этнографии» (1891) [175, С. 424]. Праця О. Пипіна містила не тільки огляд звітних документів Відділу, а й високу наукову оцінку професійної та організаційної діяльності його очільника – П. Чубинського. Слід також вказати на звіт віце-президента Російського Імператорського географічного

товариства П. Семенова (Тянь-Шанського) з нагоди 50-річчя РГТ, у якому діяльність Відділу також отримала позитивну оцінку[197].

На особливу увагу під час дослідження фольклористичної діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства заслуговують наукові розвідки П. Житецького – дійсного члена Відділу та видатного українського мовознавця. Так, ще у своїй роботі 80-х років XIX століття, так би мовити, «по гарячих слідах», дослідник окреслив витoki й обставини виникнення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства як результат суспільно-політичного та культурного руху Київської громади та подав стисло характеристику його функціонування впродовж існування, вказавши на деякі протиріччя в поглядах учасників Відділу на мету та завдання своєї культурно-просвітницької та суспільно-політичної місії [78, С. 177-189]. Значно пізніше, вже у 20-ті роки XX століття, П. Житецький видає дві розвідки з нагоди 50-річчя заснування ПЗВ, у яких знову наголошує на тісному зв'язку його членів з діяльністю Громади, подає фактологічний опис заходів, здійснених ними у межах його функціонування, а також намагається укласти повний список членів ПЗВ РГТ [77, С. 31-36]. Слід додати, що П. Житецький як голова Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (на той час – рукописний відділ Національної бібліотеки України) створив анотований реєстр і короткий опис рукописів з етнографічної тематики.

Пов'язуючи виникнення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства з підвищенням інтересу суспільства до народознавчої тематики, М. Грушевський у статті «Ганебній пам'яті» (1906), написаній з нагоди 30-річчя Емського указу, доводить, що Відділ виник як результат діяльності Київської громади у контексті українського національного відродження [51]. Аналогічні погляди висловила С. Ліндфорс-Русова у розвідці-спогадах «До 40-літнього ювілею Південно-Західного

Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства» (1913). У цій публікації дослідниця подала перелік наукових товариств, установ та приватних осіб, з якими співпрацював Відділ. С. Ліндфорс-Русова дійшла висновку, що протягом сорока років після закриття Відділу в Україні не виникло такого товариства, яке могло б гідно продовжити роботу Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства [187]. Акцентуація на наукових методологічних новаціях ПЗВ РГТ була зроблена свого часу у розвідці Е. Ткаченко-Петренко: «В 70-х роках малоруська етнографія переходить в нову фазу існування. Напіваматорські наполовину вчені інтереси, що склали малоруську етнографію, поступаються місцем науковим інтересам. З поглибленням зацікавлення пам'ятками народної пісенної творчості змінюється і метода етнографічних записів і видань» [212, С. 157].

Новий етап у вивченні фольклористичної спадщини членів ПЗВ РГТ розпочався, коли журнал «Украинская жизнь» у першому номері за 1914 рік подав добірку матеріалів, присвячених тридцятій річниці від дня смерті П. Чубинського. Статті та спогади М. Сумцова, І. Лебединського, О. Русова, Ф. Волкова, Л. Білецького увійшли до збірника «Памяти Чубинского П.П.» [165].

М. Сумцов порівняв 7-томне зібрання матеріалів «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край...» з розкішним колосом, що «вийшов» [165, С. 1] завдяки наполегливій праці та ентузіазмові П. Чубинського і за сприяння інших талановитих учених-фольклористів, членів наукової інституції. Дослідник схвально відгукнувся про подвижницьку працю П. Чубинського на народознавчій ниві, слідом за О. Веселовським та О. Пипінім високо оцінив значення «Трудов...» для подальшого розвитку слов'янської фольклористики. На його думку, «Труды...» П. Чубинського залишаються й через 40 років після їх опублікування епохальним здобутком української науки, оскільки відзначаються багатством оригінальних матеріалів. «Після Чубинського, –

писав М. Сумцов, – з української етнографії з'явилися цінні праці Головацького, Іванова, Рудченка, Грінченка, Манжури, Гнатюка, Франка, Яворницького, Новицького, Милорадовича, але жодна... не може замінити «Труды...» Чубинського» [165, С. 3].

І. Лебединський дав високу оцінку експедиції П. Чубинського, назвавши її «монументальною» [165, С. 4] щодо подальшого розвитку українознавчих наукових студій, а її результати визнав «блискучими» [165, С. 5], такими, що становлять «цінний матеріал для характеристики багатьох сторін народного життя» [165, С. 5]. Для дослідника І. Лебединського особливий інтерес викликав науковий підхід П. Чубинського до звичаєвого права та висновки, яких дійшов талановитий учений завдяки неупередженості в оцінці рис, прикмет національного характеру українців, що впливали з їх обрядово-звичаєвої культури. Самі «Труды...» він сприйняв як зібрання ґрунтовно впорядкованого і викладеного фактичного матеріалу, що згодом надасть «поштовх» до подальшого наукового аналізу зв'язку звичаєвого права, народної творчості з духовним і матеріальним життям народу [165, С. 8].

У спогадах О. Русова видатний учений – П. Чубинський – постає енергійним і талановитим дослідником регіонів України. О. Русов згадував, що П. Чубинський збирав і вивчав матеріали усної народної творчості в експедиції 1870 – 1871 років виключно в селах [165, С. 9].

Надзвичайно цінними джерелом до вивчення фольклористичної діяльності членів ПЗВ РГТ є міркування-спогади Ф. Вовка про П. Чубинського. Так, Ф. Вовк згадує про те, що фольклорні записи «громадівців» 60-х років ХІХ ст. стали першими матеріалами, що почали надходити до експедиції П. Чубинського 1869–1870 рр. і свідчили про патріотичні настрої та любов київських студентів до власного народу. Із таких записів молоді інтелігенти складали рукописні збірники творів усної народної творчості, які, як зазначав Ф. Вовк, і надходили П. Чубинському (всі вони

перераховані в передмові до 1 тому «Трудов...» [37, С.15-16]. Слушним є твердження Ф. Вовка про те, що відкриття ПЗВ РГТ легалізувало діяльність членів Київської громади, завдяки чому активізувалася збирацька діяльність у сфері усної народної творчості. Ф. Вовк зробив цікавий висновок про те, що з моменту відкриття ПЗВ РГТ «громадівці» отримали можливість відкрито збиратися та займатися науковою діяльністю «про Україну й для України» [37, С. 17]. Для прикладу Ф. Вовк вказує на Київську громаду, яка з 1863 р. по 1872 р. активно працювала не лише над збиранням пам'яток усної народної творчості, а й видавала їх. Зокрема, у цей час побачив світ збірник казок І. Рудченка та були підготовлені до друку «Історичні пісні українського народу» [37, С. 16].

Варто наголосити на дещо тенденційній оцінці наукової діяльності, яку дав Ф. Вовк своєму вчителю – П. Чубинському. На момент написання спогадів Ф. Вовк став беззаперечним авторитетом у галузі антропології. У своїх наукових працях він спирався на тогочасні досягнення світової науки. Відповідно, оцінка діяльності П. Чубинського була критичною. На думку Ф. Вовка, «Труды...» експедиції П. Чубинського – це величезний, надзвичайно багатий, а тому коштовний збірник, але збірник будь-як зшитий, майже не систематизований й дуже погано редагований, не дивлячись на те, що редакторами його були М.І. Костомаров і П.О. Гильтебрандт, котрі самі належали до давньої міфологічної школи. Наміри Чубинського П.П. зробити цей збірник всеукраїнським не були досягнуті або, в крайньому разі, досягнуті не зовсім» [37, С.28]. Досвід півторастолітнього поступу вітчизняної фольклористичної науки спростовує досить суб'єктивну думку Ф.Вовка. До сьогодні не існує в Україні, та Європі загалом, альтернативного фактологічного зібрання, яке б могло конкурувати за обсягом, цінністю зібраного фольклорного матеріалу, поліхромністю текстового простору, що транслює народну ідею і в її духовному, і в матеріальному вимірах.

Ф. Вовк також зазначив, що записи, надіслані з Лівобережної України, представлені в матеріалах «Трудов...», не були достатньою мірою науково опрацьовані. Тому науковці повинні ставитися до нього досить уважно. Загалом, на переконання Ф. Вовка, «збірник складає величезний, до цих пір майже не опрацьований і не використаний науковий матеріал, якого вистачить ще надовго...» [37, С. 29]. Частково погоджуємося з цією думкою дослідника, оскільки текстовий обсяг настільки колосальний, що ще не одне покоління учених-народознавців, залежно від предмету свого наукового зацікавлення, матимуть можливість долучатися до його творчого осмислення.

Важливими у контексті оцінок діяльності П. Чубинського є спогади Л. Білецького, у яких містяться коментарі про створення П. Чубинським пісні «Ще не вмерла України і слава, і воля» та розкриваються особливості її поширення серед народу [24, С.31-35]. На основі протоколів засідань та щорічних звітів Відділу О. Грушевський у статті «Из жизни украинского кружка 1870-х» [49, С.33-39] (1915 р.) окреслив напрями фольклорних та етнологічних розвідок, створених окремими учасниками ПЗВ РГТ (залучивши листування М. Бучинського з М. Драгомановим).

Загалом дореволюційна історіографія, яка стосується діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, представлена передусім ювілейними виданнями (звіти, збірки статей, біографічні словники викладачів тощо), де зібраний, проте не узагальнений матеріал щодо біографій та діяльності більшості учасників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства переважно в контексті історії вищих навчальних закладів Росії. У свою чергу, розкриття особливостей історії функціонування Відділу в руслі суспільного розвитку та ідеологічної ситуації в Російській імперії «доемської» пори спонукало авторів звертатися до вивчення офіційних урядових документів та архівних матеріалів, концентрованих в архівах Російського географічного товариства.

Більшість робіт дослідників цього періоду мають описовий характер, а тому, на наш погляд, представляють спорадично наукову значущість передусім як багата фактологічна база.

Висновки згаданих учених, їх методологічні зауваження та залучений до аналізу матеріал досить повно віддзеркалює проблематику виникнення, функціонування та ролі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у становленні української фольклористичної науки, що дає можливість розглядати їх як своєрідний фундамент для з'ясування загальних закономірностей і конкретних особливостей розвитку методологічної збирацької практики й дослідницької думки у працях членів Відділу.

Роботи, присвячені діяльності Відділу, що вийшли після громадянської війни – в часи так званої «радянської українізації» 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., орієнтували рецепієнтів передусім на суспільно-політичне значення функціонування ПЗВ РГТ для агітації і пропаганди ідей марксизму, проте без акцентування саме на увагу членів Відділу до національної складової стану української культури в Російській Імперії, до завдань етнічного відродження та моделювання етнічної суб'єктності [189; 159; 160; 246; 191; 151; 53]. У науковій студії «Сучасний стан і чергові завдання української етнографії» (1925р.) А. Лобода констатував народно-аматорський характер діяльності Відділу, однак віддавав належне його фактологічному набутку, який був представлений 7-томним виданням «Трудов...»: «Українським етнографам доводилося бути самоуками, працювати здебільшого з власної ініціативи, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя, а не з потреб самої етнографії. Через те етнографія на Україні, хоч які великі здобутки вона має, ще не являє собою наукової галузи, як слід упорядкованої» [147, С. 1]. Водночас автор студії наголошує на персоналіях Відділу, котрі закладали підвалини науки про народну творчість, зокрема: «З сучасників братів Рудченків І. Манжура, який не скінчив навіть гімназії, став визначною

людиною у фольклористиці XIX століття завдяки його збіркам, якими користувалось багато вчених, у тому числі західноєвропейських» [147, С. 2].

Є. Русинська в «Етнографічному віснику» за 1927 р., характеризуючи наукову спадщину І. Рудченка з огляду на застосовану ним методологію, зауважила: «Близкучу сторінку першої половини років 70-х, коли саме вперше в новозаснованому Південно-Західному відділі географічного товариства» було дано методу наукової обробки зібраного за нерушійних років матеріалу» [181, С. 127].

Щасливим винятком з низки пропартійних і прокласових праць цього періоду є ґрунтовна робота Ф. Савченка «Заборона українства 1876 року: До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х років» (1930) [190]. У розділах, присвячених створенню, функціонуванню та фактичному знищенню Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, автор наголошує на думці, що Відділ став першою в Україні установою академічного рівня, що засвідчується не тільки офіційними документами (більшість із яких натеper недоступні науці), а й самою структурою своєї діяльності, розгалуженістю напрямів дослідження, кількістю кваліфікованих фахівців, залучених до вирішення завдань Відділу, а також передбаченим масштабом видавничої практики. Автор також відзначив, що українські фольклористи, котрі працювали у другій половині XIX століття в умовах активізації ідеології українського самоусвідомлення, мусили парадоксально поєднувати власні патріотичні почуття й ідеї з накинутими їм обов'язками громадян Російської й Австрійської імперій. Серед зв'язків Відділу особливу роль відіграли контакти з науковцями Західної України [190, С. 43-48], що відбувалися в руслі ідеї всеукраїнської соборності. Мова йде про Ю. Федьковича. М. Драгоманов підкреслював роль етнографічної діяльності письменника, сформулювавши власне бачення ідеалу українського фольклориста й етнографа: «Що стосується п. Федьковича, то можна сказати,

що рідко, коли в одній особі поєднано стільки необхідних для етнографічних якостей: виходець з народу, п.Федькович володіє й достатньою освітою, й іноземними мовами... він знає музику настільки, що видав збірник дитячих пісень» [79, С. 37].

П. Житецький у статті з нагоди 50-річчя від закриття Відділу підкреслює: «...діяльність його членів відіграла значну роль в загальному русі української справи» [77, С. 31].

У цьому контексті слід згадати й оглядову працю Л. Берга «Всесоюзное Географическое общество за сто лет» (1946) [26], де проаналізовано багатий фактичний та архівний матеріал і подано огляд деяких робіт, створених членами Відділу. Окремо слід відзначити публікацію О. Куницького про життєвий та творчий шлях П. Чубинського [136], в основу якої покладені як документи, так і власні міркування автора. Усе це створює сьогодні підґрунтя для дослідження основних фольклористичних видань та методології фольклористичних досліджень у масштабах Відділу. Справді, діяльність членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства висвітлена дещо пунктирно, а проблеми теорії фольклору, техніка збирацької діяльності, коментарі фольклорного виконавства, зроблені членами Відділу, залишилися поза увагою дослідників. Більшість робіт мають описовий характер, проте систематизація певної кількості офіційних документів, уведення до наукового обігу архівних матеріалів із історії Відділу визначають їхню вартісність.

Окрім зазначених праць, де питання історії Південно-Західного відділу Російського географічного товариства розглядалися поміж іншими, вагомішими для їх авторів, проблемами, існували й публікації безпосередньо присвячені життєвому шляху та науковій, суспільній, педагогічній діяльності членів Відділу. Найактивніше видавалися брошури та дискусійні статті з зазначеної проблематики у 50–80-х рр. ХХ ст., зокрема, спрямовані на аналіз

напрямів функціонування Відділу, на огляд життя й діяльності членів Відділу та їхніх окремих робіт, із наголосом на їхньому культурно-освітньому характері [43; 44; 241; 91].

У радянській історіографії фольклористики до питань, пов'язаних із функціонуванням Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, дослідники зверталися передусім у контексті певних ювілейних дат окремих (проте далеко не всіх!) членів ПЗВ РГТ із акцентом на ролі їхніх здобутків для історії «революційної боротьби на окраїнах імперії», але методологічним питанням саме фольклористичної діяльності Відділу в них не знайшлося місця.

Так, помітною подією в науковому житті 80-х років ХХ ст. стала хрестоматія «Слов'янська фольклористика» [201], у якій було подано нариси розвитку та матеріали до вивчення фольклористичної науки у слов'янських народів, але, наприклад, прізвище П. Чубинського зустрічається в ній усього 5 разів у перерахуваннях [201]. Водночас у подібній за проблематикою, але хронологічно первинній роботі М. Азадовського «Історія російської фольклористики» [1] діяльність Відділу розглядалася значно ширше, відповідаючи методологічній впевненості автора, що «російська наука про фольклор настільки органічно і тісно пов'язана з українською, що усяке розмежування їх у цій книзі було б не лише великою хибою, але й спричинило б до грубих викривлень перспективи» [1, С. 347]. Варто проілюструвати позицію М. Азадовського, що була засадничою в його праці: «Основним критерієм для мене була передовсім участь українських діячів в російській науці і їхній внесок у неї. Є низка особистостей, котрі належать рівною мірою і українській, і російській науці, наприклад, Цертелєв. Було б дивно і неправильно говорити про нього як про автора спільних статей на теми народної словесності в російських періодичних виданнях і залишити поза увагою

його праці, присвячені українському фольклору. Уповні й російській, і українській науці належать Максимович, Срезневський, Костомаров і багато ін. Виключення цих імен з історії російської науки про фольклор було б, справді, неприпустимою та грубою помилкою. Я не кажу вже про те, що значна кількість робіт українських фольклористів були надруковані (повністю чи частково) російською мовою і в такий спосіб стали важливим фактором у розвитку російської науки про фольклор. Навряд чи можна в історії останньої замовчувати діяльність Чубинського, з ім'ям якого пов'язаний цілий етап в історії організації вивчення і української, і російської народної словесності, – зокрема, питання про комплексне вивчення народного побуту і народної поезії. Це ж стосується імен Метлинського, Рудченка та ін., чий праці і методи видання збірників були потужним фактором в історії російського збирацтва» [1, С. 347].

Після здобуття незалежності, у 80 – 90-х рр. ХХ ст., нарешті почалося повернення в Україну забутих або закритих для публікацій робіт істориків національної культурної спадщини, позначених дещо іншими, виваженими логікою й часом оцінками діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Йдеться насамперед про роботи Д. Дорошенка, Д. Антоновича, Н. Полонської-Василенко, М. Семчишина, І. Крип'якевича [62; 101; 170; 199; 222], у яких діяльність Відділу розглядалася як певний етап в українському культурно-національному ренесансі, що характеризувався наявністю щонайменше двох течій – «малоросійської» та «свідомо-української», з відповідними орієнтаціями чи то на єдність з Москвою, чи то на збереження та відновлення української самобутності [145].

Логічним доповненням таких міркувань стали дослідження з питань первинного формування української національної інтелектуальної еліти. Ідеться насамперед про студії В. Сарбея, Я. Грицака, Г. Касьянова [194; 48; 105], де коротко висвітлюються питання виникнення та ліквідації Південно-

Західного відділу Російського географічного товариства як явища передусім культурного штибу, без акценту на фольклористичному значенні роботи його учасників, та стисло наводяться матеріали про порядок і результати діяльності Відділу. У згаданих вище роботах автори приділяли певну увагу дослідженню діяльності українських академічних організацій передусім як суспільно-політичних, проте далеко не в повному обсязі, без залучення усіх необхідних офіційних документів. Тому ці праці мають дотичне, опосередковане значення для предмету нашого дослідження.

Дослідники життєвого шляху та патріотичного подвигу П. Чубинського, краєзнавці – Д. Чередниченко та А.Зиль – розширили фактологічними даними знання сучасного українства про нашого видатного земляка, оприлюдненими загалу у вигляді видань: «Павло Чубинський» (Д. Чередниченко, 2005) [238] та «Народознавець Павло Чубинський і його доба» (А. Зиль, 2009) [85].

На рубежі ХХ – ХХІ ст. на тлі загального зростання інтересу дослідників до історії вітчизняної науки та культури появи десятків праць, присвячених життєвому шляху й науковій спадщині окремих членів Відділу, питання саме фольклористичних аспектів діяльності цього суспільно-громадського об'єднання продовжують залишатися актуальними. Науковий обіг поповнюється новими чи маловідомими біографічними фактами, офіційними документами, матеріалами листування членів Відділу тощо [60;107;168;234;193;169]. З іншого боку, діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства по новому інтерпретується сучасними дослідниками [108].

На особливу увагу заслуговує книга «П.П. Чубинский – предтеча украинской свободы» (Архангельськ, 2007 р.) Ю. Дойкова, історика, незалежного російського журналіста. Авторське зацікавлення політичною історією, проблемами російсько-українських взаємин та можливість вивчати бібліотечні фонди та архівосховища Росії («Архангельские губернские ведомости», фонди Архангельського губернського статистичного комітету,

матеріали Архангельського товариства вивчення російської Півночі, фонди Державного архіву Архангельської області тощо) уможливили з'яву цієї праці, яка є неупередженою, позбавленою духу великоруського шовінізму, який зустрічається в сучасному медіа-просторі. Наведений автором фактологічний матеріал, зокрема, заповнює ті інформаційні лакуни, які зустрічаються у вітчизняних публікаціях. Ю. Дойков із неприхованим захопленням стверджує: «Ім'я Чубинського в історії України – в одному ряду з іменами Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова... Чубинський був «двигуном» українського Відродження початку 1870-х років. На все ХІХ століття на Російській (Архангельській) Півночі не було більш енергійного та продуктивного дослідника, ніж цей українець... Він дослідив усі її величезні території від норвезького кордону до Єнисея... Саме тут він відбувся як учений, щоб повернутися на Батьківщину, здійснити злет найвищого світового рівня» [61, С.10].

Таким чином, наш час ознаменувався особливим інтересом дослідників до історико-антропологічного аспекту, дослідженням особистісного чинника в історії культури, аналізом персонального внеску окремих діячів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в розробку та здійснення народознавчої програми.

Утім вітчизняні праці, присвячені специфіці методологічного осмислення теоретичної та прикладної діяльності фольклористів – учасників Південно-Західного відділу РГТ, практично відсутні. Як поодинокий виняток можна назвати дотичні до нашої теми дисертаційні дослідження Н. Петрук «Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині ХІХ століття» (Київ, 2002), Л. Чорної «Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і його роль в українському національному відродженні» [239, С. 19]. Результатом наукового осмислення персонального внеску в українську

національну справу членів Відділу стали дисертації О. Василюк «Антонович як археограф» (Київ, 1999) , О. Тарасової «Картина світу музичного театру М.В. Лисенка» (Київ, 1999) , О. Франко «Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка» (Львів, 2000), Л. Гонюкової «Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870 - ті рр. - 1940 р.)» (Київ, 2000), О. Рахно «Олександр Русов у науковому та громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (Харків, 2003), О. Таран «Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення» (Київ, 2003), А. Лимар «Матвій Терентійович Симонов (Номис): життя, культурно-наукова, громадська та педагогічна діяльність» (Дніпропетровськ, 2006).

Тематика цих наукових досліджень свідчить про зростаючий інтерес науковців до проблем українського національного руху другої половини XIX ст. в аспекті його персоналізації – висвітлення життя, поглядів, діяльності ключових постатей Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Огляд дисертаційних праць останніх десятиріч із фольклористики, зокрема присвячених історіографічній проблематиці, дає підставу говорити про часткове висвітлення діяльності деяких персоналій – членів ПЗВ РГТ та їхнього внеску у справу накопичення фольклорного фактологічного матеріалу, створення методологічних підвалин його аналізу, а також актуалізації фактологічного фольклорного матеріалу для теоретичних узагальнень поетикального характеру. Зокрема, для ґрунтовного дослідження Л. Дунаєвською еволюційних процесів уснословесних жанрів казки та легенди, простежених в монографії «Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій» (1998), залучено великий масив, поданий П. Чубинським у II та III томах «Трудов...». Дійти висновку про рефлексію жертвопринесення птаха (горобця), характерного для українців Ковельщини,

сприяє зафіксований упорядником семитомника зразок аграрної магії. Відповідно, «численні весняні хороводи – «Воробейка», «Горобчик», «Воробеечко, пташко, пташко» – засвідчує, що жертвопринесення відбувалося русалці – божеству води» [72, С. 314].

Автор дисертації «Фольклористична спадщина братів Рудченків – Івана Білика й Панаса Мирного» (1999) Ю. Лебедев зазначає: «Увага українських фольклористів-етнографів (Рудченків – О.О.) була звернена не лише на нагромадження фольклорного матеріалу, а й його наукове освоєння. Велике значення мали Етнографічно-статистична експедиція та Третій археологічний з'їзд (1874.). Монументальне видання «Трудов...» П. Чубинського, збірники М. Максимовича, П. Куліша, І. Рудченка прислужилися для суто наукових дослідів» [140, С. 149]. Науковець, вивчивши архівні фонди, де зберігається рукописна спадщина І. Рудченка, висловив припущення, що саме ним запропонована систематизація народних пісень, використана іншими членами Відділу та фольклористами ХХ століття для укладання текстових пісенних збірок.

Опублікована стаття «Євреї у фольклористично-етнографічних працях Павла Чубинського» Ю. Лебедева [139, С. 54-57] представляє компаративний зріз весільної драми у традиціях малих народів, котрі проживають на теренах України, із залученням фактологічних даних Відділу та праць М. Сумцова. Дослідник фольклористичної спадщини братів Рудченків – Ю. Лебедев – наголосив на винятковому значенні інформації, збереженої в «Трудах...», про родильні, поховальні фольклорні тексти євреїв, про магичні практики, відомі цьому народу, бо такі знання завжди сприятимуть порозумінню етносів, що упродовж тривалого часу проживають на спільній території. Однак ґрунтового аналізу процесів культурної дифузії, акультурації, контамінації єврейських та українських фольклорних утворів немає. Названа наукова проблема частково порушувалася у наукових розвідках О. Івановської,

зокрема у статті «Міжетнічні та міжрелігійні суб'єктні регулятиви у фольклорному тексті (на матеріалах наукових досліджень П. Чубинського)» [94, С. 38-46].

О. Шалак здійснила дослідження «Фольклористична діяльність Андрія Димінського» (1995) з урахуванням історичного контексту та розвитку народознавчих інтересів на Правобережній Україні. Фольклористичний доробок А. Димінського авторка характеризує як достовірний джерельний матеріал, що зберігся завдяки фонетичному транскрибуванню, увазі до варіантних відповідників, хоча й хвибує на недосконалу паспортизацію. О. Шалак зацентувала дослідницьку увагу на використанні польових даних дійсного члена ПЗВ РГТ з Поділля – А. Димінського – упорядниками «Трудов...». Зокрема, у дисертації зазначено: «Записи А. Димінського, що побачили світ серед «Малорусских народних преданий и рассказов. Свод М. Драгоманова» (К., 1876 р.), в IV, V, VI розділах підписано іменем І. Рудченка і опубліковані із помилками, що є наслідком неточного прочитання рукописів А. Димінського» [245, С. 179]. Водночас дослідниця не відкидає позитивного впливу членів Відділу на формування наукових поглядів А. Димінського та на еволюцію його дослідницьких стратегій: «Із РГТ... Димінському надходили програми, рекомендації щодо запису зразків фольклору – спираючись на них, краєзнавець провадив свої записи казок, легенд, переказів, пісень, приказок та прислів'їв, загадок» [245, С.178]. У річищі методологічних настанов ПЗВ РГТ зібраний А. Димінським народознавчий матеріал з Поділля давав комплексне уявлення про духовне і матеріальне життя в усій багатоманітності форм і жанрів – як у фольклорному, так і в етнографічному аспектах [245, С. 178].

Я. Вернюк у дисертації «Формування та становлення фольклористики Волині у XIX – початку XX століття» (Київ, 2003) досить побіжно зупиняється на волинському ареалі, охопленому дослідженнями членів ПЗВ. Відтак

авторка припускає, що методологічним підґрунтям фундаментальної праці О. Кольберга «Волинь» (1907) стали наукові засади, сформовані членами ПЗВ РГТ [34, С.149]; накопичений за допомогою місцевих кореспондентів джерельний матеріал уможливив провадження фундаментальних досліджень регіональної традиції науковцями наступних поколінь.

Грунтовний аналіз фольклористичних здобутків М. Драгоманова здійснила О. Наумовська у дисертації «Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова» (Київ, 1999). Ідея національного відродження та утвердження самобутності української культури для громадського діяча та історика були визначальними рушіями пошуку методологічних прийомів осмислення фольклору. Авторка прямо пов'язує наукові інтереси ученого з діяльністю Старої громади та Південно-Західним відділом Російського географічного товариства: «На цьому шляху Драгоманов вбачав однаковою мірою важливими й необхідними поєднання історичних знань із фольклористичними студіями та публіцистичними виступами... Драгоманов розглядає фольклор як один із найважливіших напрямів національно-культурної програми, за допомогою якого можна домогтися піднесення національного самоусвідомлення найкоротшим шляхом» [162, С. 16].

Досліджуючи громадську та благодійну діяльність Г. Галагана, Т. Ткаченко [211] зупиняється на його організаторських здібностях та благочинній підтримці усіх проектів ПЗВ РГТ, виокремлює популяризаторський вектор його діяльності.

Не можна оминати увагою численних наукових форумів, започаткованих Інститутом філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (кафедрами фольклористики, новітньої української літератури) та Бориспільським ліцеєм «Дизайн-Освіта» імені П. Чубинського, які присвячені вивченню діяльності ПЗВ РГТ та творчої спадщини Павла Чубинського. Уже на I Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Павло Чубинський: традиції національної культури та формування етносвідомості» (2003) ініціатор наукового форуму – Л. Дунаєвська – накреслює магістральну дослідницьку лінію подальшої пошукової та аналітичної роботи у царині вітчизняної історії фольклористики: повертати до наукового обігу імена учених – членів ПЗВ РГТ, опрацьовувати фактологічний матеріал, зібраний ними; аналізувати методологічні засади роботи з фольклорним матеріалом та актуалізувати в науковій практиці ті, що довели свою продуктивність. Стаття Л. Дунаєвської «До історії реалібітації Павла Чубинського у ХХ ст.» розпочинає предметну наукову розмову, задавши конструктивну тональність, увівши в науковий обіг матеріали Архіву Російського географічного товариства у Санкт-Петербурзі.

Розкриваючи пасіонарну сутність очільника ПЗВ РГТ – П. Чубинського, професор Ю. Ковалів наголосив на державницькій місії Відділу, а їхню наукову діяльність назвав «культурно-просвітницьким резистансом України» [118, С. 14].

Зокрема, у вступному слові, зверненому до учасників Шостої наукової конференції, професор Г. Семенюк схарактеризував різновекторність творчих зацікавлень очільника ПЗВ РГТ, зупинившись серед іншого на методологічних пошуках ученого: «Як визначному етнографові П. Чубинському вдалося вперше здійснити чимало важливих кроків для розбудови етнографії як науки. Насамперед своєю працею він явив необхідність регулярного (а не спорадичного, як це здійснювалося досі) вивчення української етнографії. Ученому належить розробка низки важливих методик для проведення збирання матеріалів, а також у період роботи з матеріалами в процесі підготовки їх до друку. П. Чубинський заявив у своїх дослідженнях цілу низку нових напрямків у вивченні етнографії – надто в такій новаторській рубриці, як правові звичаї українського народу» [198, С. 3 - 4].

Наукові збірники, в яких оприлюднені студії над збирацькою фольклорно-етнографічною діяльністю цієї наукової інституції, містять теоретичну новизну, є практично корисними для використання у навчальному процесі та повертають з небуття імена багатьох сподвижників української культури. Зупинимося на аналізі деяких статей. Так, Т. Клокун здійснила короткий огляд фольклору для дітей, уміщеного в III та IV томах «Трудов...». Зокрема, у поле дослідницької уваги ученої потрапляє класифікація упорядника: «Серед дитячих розваг є такі, в які гралися або тільки хлопчики («Кіт», «Довга лоза», «Чорт»), або дівчатка, наприклад «У рожі». Т. Клокун зауважила, що П. Чубинський зібрав чимало дитячих ігор, які можна класифікувати за певними ознаками: «Наприклад, 1) це гра для дівчаток, для хлопчиків або ж для обох статей («Коні», «Кукли», «Сірий кіт», «В горелки», «Гуси»); 2) предмет застосування в грі – палиця, гілочка, ніж, м'яч, мотузка, горіхи («Пиж», «Дер-дер», «В неба», «Високий дуб», «Каша»); 3) виділено ігри сезонні («Спускалка», «Ковзанка», «Навбитки») [118, С. 45-54]. Дослідниця аналізує, йдучи за упорядником, дитячий фольклор цілісно, не ігноруючи прагмемний ряд, декодує семантику фольклорного тексту, вивчаючи рольову стратифікацію актантів ігрового явища. Вказуючи на педагогічну значущість традиційного дитячого фольклору як питомого дидактичного ресурсу, дослідниця ратує за актуалізацію дитячих українських лічилок, зокрема представлених у «Трудах...», які з часом були заміщені російськомовними варіантами.

Записи дитячого фольклору набули теоретичного осягнення в працях О. Марчун: дисертації «Українська колискова пісня. Мотиви, функції, образи» (Київ, 2005) та у навчальному посібнику «Матеріали до вивчення дитячого фольклору. Частина I» (Київ, 2011). Використовуючи зібрану П. Чубинським колекцію дитячого фольклору, авторка запропонувала нову типологію колісанок, що базується на розрізненні мотиву та сюжету в поєднанні з

їхньою генезою та міфопоетичними уявленнями стародавніх слов'ян. Дослідниця особливо наголосила на інтенціальності та функціональності української колисанки, на її акціонально-прагматичному контексті, логічно вивівши з цього семіотично важливу тезу про взаємопов'язаність її вербальних, паравербальних та позавербальних складових.

Творча спадщина членів Відділу використовувалася О. Івановською для з'ясування предметного поля фольклористики в його історичному розвитку [98], для вивчення звичаєвого права як сегмента фольклору [92], аналізу казкового епосу як площини вияву правових рефлексій [93; 95, С. 297-308] тощо.

Матеріали Відділу, вміщені у IV та V томах «Трудов...», неодноразово стають об'єктом різновекторного осягнення. Зокрема, як матеріал для з'ясування формульності та ритмомелодійного рисунка української народної пісні – І. Павленком. Так, Н. Лисюк у науковій доповіді, згодом опублікованій у 17 випуску «Літературознавчих студій», порушила проблему семантики «Образу весільної дружини в українських обрядових піснях». Науковець пропонує таке прочитання смислу весільної дружини, опираючись на пісенний фактаж «Трудов...»: «Дружині як колективному магічному помічникові основного героя весільного сюжету притаманні міфологічні, а зокрема й лімінальні риси» [144, С. 73-77]. С. Лещинська більшою мірою виявляє наукове зацікавлення зразками весільного танцю, співанками до танцю, яким відведено місце у тому-таки томі. У статті «Павло Чубинський про місце танцю в українській обрядовій драматургії» авторка зауважила: «Серед усіх прикладів, наведених П. Чубинським, більшу частину займають танці побутові (безсюжетні), що мають на меті передусім розважальне значення (козачки, марші, польки тощо), одні з яких (давніші за походженням) мають пісенну структуру й супроводжуються співом, а другі (новіші за походженням) виконуються під інструментальний супровід і як правило мають в музичній

будові квадрат» [143, С. 66-73]. Зразки весільного танцю вивчаються дослідницею С. Лещинською як рефлексія давніх магічних ритуалів. Авторка статті наголошує на методиці фіксації танцювальних фольклорних утворів, де, знову-таки, чільне місце відведено інформації про місце, час, актантів цієї фольклорної події.

Останнє 20-річчя демонструє наукову інтеграцію вивчення творчої спадщини Відділу. «Труди...» опинилися у фокусі зацікавлень гуманітаристики. Українознавче зібрання слугує фактологічним матеріалом для теоретичного та зіставно-типологічного осягнення еволюції етносу юристами і філософами, філологами та педагогами. Прикладом науково-практичних форумів, які демонструють синтез наукового пошуку, є конференції, присвячені творчій спадщині П. Чубинського (кафедра фольклористики ІФ КНУ імені Тараса Шевченка).

Власне такий формат міжгалузевого вивчення творчої спадщини Відділу найбільш продуктивний, бо сам матеріал потребує інтердисциплінарного інструментарію дослідження. П. Чубинський у передмові до I тому «Трудов...» розкриває мотивацію такого різноманітного матеріалу: «Я старався збирати матеріали ще й тому, що численні пам'ятки народної творчості вимирають; народ їх забуває. Якби М.О. Максимович та інші збирачі матеріалів не записали історичних дум і пісень, то багато з них було б назавжди втрачено. Те саме могло б статися з багатьма обрядами, казками, легендами й навіть звичаями; через це й упускати якусь рису народної творчості чи народного побуту я вважав непростим» [215, С. XIX].

Знаковою подією останнього десятиріччя стало перевидання двох томів «Трудов...» [157]. Автор проекту та головний редактор, С. Мишанич, у ґрунтовній передмові до 1-го тому наголосив на складності підготовки перевидання. Як науковець з великим досвідом, редактор зберігає лексичні, морфологічні та синтаксичні діалектні особливості першоджерела, а також

фонетичну специфіку мовлення етнографічних груп доби фіксації. Перевидання здійснено з певними уточненнями текстів. У вступній статті «Українознавча енциклопедія Павла Чубинського» [157, С. 9-57] автор оглядає віхи біографії вченого, осмислює етапи його наукового поступу, ґрунтовно аналізує фольклористичний доробок, опублікований у багатотомнику. Зокрема, зауважує: «Із опублікованих до цього часу (до «Трудов...» – О.О.) матеріалів більшість репрезентували одні й ті самі райони, зате було чимало місць зовсім не досліджених, таких, що становили на фольклорно-етнографічній карті українського етносу суцільну білу пляму», – тому розширення географії фольклорних досліджень, а також урізноманітнення жанрового репертуару через доповнення його текстами звичаїв, повір'їв, замовлянь, ігор тощо – є новизною фольклорного зібрання, намаганням комплексно осягнути духовний світ народу.

Чільне місце С. Мишанич відводить аналізу методології упорядкування зібрання. Так, огляд III тому «Трудов...», який містить інформацію про народний календар, дає підстави авторові статті стверджувати: «Непересічна цінність цих матеріалів полягає насамперед у їхній надійності, науковій вірогідності. Якщо десь там і трапляється сумнів, то відносити його слід на карб не П. Чубинському, а його численним помічникам, не в усьому обізнаних з методикою фіксації народних звичаїв та обрядів, виділення з них головного та другорядного» [157, С. 39]. Коментуючи фактологічну наповненість IV тому, С. Мишанич доходить висновків про «бідність» представлення поховального обряду, зокрема текстів голосінь, імпровізаційним характером жанру та динамікою експедицій П. Чубинського, яка не сприяла тому, щоб «записувати цей вид народної творчості у його безпосередньому функціональному призначенні, у природних умовах» [157, С. 39]. Автор статті також висловив припущення: фрагментарність запису поховального обряду зумовлена

активною стадією його функціонування і не вимагала закріплення у писемному джерелі, оскільки обряд «не виявляв тенденції до згасання» [157, С. 40].

Досить слушно, на нашу думку, фольклорист спростовує закиди щодо методологічних «недохопів» принципів класифікації необрядової лірики, вміщеної в V томі «Трудов...», висловлені сучасниками П. Чубинського та деякими дослідниками фольклористики сьогодення. С. Мишанич справедливо зауважує: «Як показав досвід 200-літнього видання народних пісень, наукою ще не розроблено ідеальної схеми розташування позаобрядового пісенного матеріалу. І не лише тому, що емпіричний матеріал може «підтягатись» до завдань того чи того видання, а головним чином і через поліфункціональність кожного твору зокрема, суттєві розбіжності варіантів одних і тих самих творів у їхніх конкретних побутових виявах, пристосування їх до вимог місцевої фольклорної традиції...» [157, С. 41].

Не оминає увагою автор проекту перевидання і наукової ваги інших тематичних площин фольклористичного зібрання. У передній статті здійснено огляд міжнародних відгуків на фольклористичну діяльність Відділу, автор наводить цитації рецензій на окремі видання ПЗВ РГТ.

З великою повагою С. Мишанич говорить про громадянську, патріотичну місію П. Чубинського як очільника та методолога ПЗВ, а його наукове сподвижництво розглядає у площині українського державотворення.

Бібліографічний каталог праць П. Чубинського побачив світ завдяки упорядкуванню В. Литвина [146].

У процесі дослідження теми вивчалися архівні матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (Ф. 442 – фонд Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора; Ф. 884 – фонд Комісії для опису губерній Київського учбового округу; Ф. 707 – фонд Канцелярії попечителя Київського учбового округу); матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України

ім. В. І. Вернадського (Ф. I – Літературні матеріали; Ф. II – Історичні матеріали; Ф. III – фонд Листування; Ф. X – Архів НАН України); документи Державного архіву м. Києва (Ф. 16 – фонд Київського університету; Ф. 163 – фонд Київської міської управи). Важливим джерелом з історії відкриття та припинення діяльності Південно-Західного відділу є матеріали архіву Російського географічного товариства, у якому збереглися справи «Дело № 1 Об основании Юго-Западного отдела Общества» (Дело 1-1872, фонд 1/17 Арх. РГО) та «Дело № 17 Императорского Русского Географического общества. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) Отдела Императорского русского географического Общества 7 июля 1876 года» (Дело 17-1876, фонд 1/17 Арх. РГО).

Крім офіційно-документальних матеріалів, використовувалися наративні джерела: спогади членів сімей, колег, друзів, а також науковців, освітян та державних діячів, причетних до життя та фольклористичної діяльності членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства; інформаційні повідомлення у засобах масової інформації («Киевский телеграф» (офіційний орган Відділу), «Киевлянин», «Киевские губернские ведомости», «Голос», «Друг народа», «Московские ведомости», «Слово», «Санкт-Петербургские ведомости») тощо.

Найважливіші з виявлених документів включено до списку джерел дисертаційної роботи; інші, у зв'язку з обмеженим обсягом цієї праці, довелося залишити в резерві для подальших публікацій. Загалом джерельна база виявилася достатньою для здійсненого дослідження, проте в подальшому був би корисним пошук відповідних матеріалів і в зарубіжних архівах, який, імовірно, не змінюючи загальних висновків цього дослідження, дозволив би доповнити і конкретизувати окремі його положення.

Підсумовуючи історіографічний огляд літератури з проблеми, слід констатувати, що кожна історична епоха з її ідеологією наклали певний

відбиток на оцінки і висновки авторів аналізованих вище досліджень. Саме тому задля об'єктивності ми намагалися використати весь масив історіографічного матеріалу і опиратися передусім на документальні першоджерела. Актуальною залишається проблема детального компаративного аналізу:

- внеску окремих членів ПЗВ РГТ у розвиток української фольклористики та використання ними теоретико-методологічних знахідок у класифікаціях та узагальненнях фольклорного матеріалу після припинення діяльності товариства;
- діяльності російських та європейських товариств, що ставили таку ж наукову мету, як і ПЗВ РГТ;
- впливу загальнотеоретичних та прикладних досягнень ПЗВ РГТ на формування багатовимірної моделі української культури.

Відтак, поряд із визнанням значного масиву наукових праць, присвячених діяльності ПЗВ РГТ, долученням наукової спільноти до цікавого і важливого періоду розвитку української фольклористики, мозаїчного або системного відтворення цієї діяльності доводиться визнати, що великий пласт матеріалу і комплекс проблемних питань, пов'язаний із діяльністю П. Чубинського та його сподвижників, ще залишає простір для подальших дискусій, наукового осмислення, дослідницьких узагальнень.

РОЗДІЛ II.
ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЛЬ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РГТ У СТАНОВЛЕННІ
УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

На різних етапах історії суспільства фольклор відігравав неоднакову роль у духовній культурі народу в цілому і кожної людини зокрема. На етапі міфологічного мислення – а міф можна розглядати як фольклорний твір універсального змісту й не менш універсальної суспільної ролі – у фольклорному тексті віддзеркалювалися всі види інформації – історія суспільства, його етичні, правові, естетично-мистецькі погляди, народна педагогіка, народна медицина, народна астрономія тощо. Поступово з міфології виділялися одна за другою окремі галузі людського знання, і сфера «компетенції» фольклорних текстів з часом звужувалася. Утвердження християнства як чіткої системи поглядів, що претендувала на регулювання не тільки сфери релігії, а й сфер моралі, права, суспільно-державних відносин, науки і культури, призвело до ще більшого звуження сфери фольклорної інформації й навіть певного протиставлення фольклорних знань християнським у межах «двовір'я».

2.1. Передумови створення Відділу як науково-дослідної інституції

Епохи Відродження, Просвітництва (говорячи про його вплив на фольклористику, підкреслюють вагомість ідеології його французької течії [46, С. 27]) і класицизму позначилися відновленням інтересу до давньої культурної спадщини, передусім до літератури й греко-римської міфології. В Україні перші фольклорні записи, датовані початком XVII ст., належать культурному і церковному діячеві митрополиту Петру Могилі. Природно, що зацікавлення міфологією давньої Греції і давнього Риму не могли не привернути увагу європейської інтелігенції (як наукової, так і письменницької) до міфології власних етносів – слов'ян, германців, романських народів. Проте від Ренесансу до класицизму фольклором новочасних європейських народів часто нехтували, вважаючи його другорядним у порівнянні з міфологією античного світу. Лише епоха романтизму змогла відкрити самотність національних фольклорних традицій.

Друга половина XVIII – початок XIX століття відзначаються поглибленим зацікавленням давнім світоглядом узагалі й фольклорними творами зокрема і в Україні, і в Росії, і в Західній Європі. У художній формі зіставлення західноєвропейської античної й української козацької культур здійснює І. Котляревський в «Енеїді», де зустрічаємо численні свідчення фіксації фольклорних образів і мотивів. Зазначені зацікавлення посилюються в контексті романтизму як ідеологічної течії, що значною мірою впливала не тільки на художню літературу, а й на науку, зокрема на фольклористику.

Слід відзначити декілька основних тенденцій вказаного вище періоду, які безпосередньо стосуються магістральних напрямів розвитку фольклористичної думки:

- 1) активізація збирання, записування фольклорних творів;
- 2) вироблення теорії фольклористики як окремої гуманітарної науки;

3) численні спроби художнього осмислення віддзеркаленого у фольклорі минулого (наприклад, діяльність П. Куліша як збирача фольклору і як «реконструктора» української минувшини у власній поезії і прозі, також письменницьку і фольклористичну діяльність Л. Боровиковського, І. Вагилевича, А. Метлинського та ін.);

4) намагання «поліпшити» фольклорні твори і створити нові, стилізовані під фольклорні, з більшим або меншим усвідомленням процесу фальсифікації.

Підкреслимо, що, починаючи від античної європейської науки і літератури, проблема авторства наукового або художнього твору не мала такого вигляду, якого вона набула в сучасному світі, де панують поняття про авторське право й інтелектуальну власність. Особливо це стосується різноманітних переспівів і творів за фольклорними мотивами, популярних у європейській літературі першої половини XIX століття. Тогочасні автори усвідомлювали себе радше «стилізаторами», ніж «фальсифікаторами» в сучасному правовому й текстологічному розумінні слова. Зрештою, автори цього періоду намагалися максимально стерти межу між собою і народом – творцем фольклорного тексту, і саме тому ми маємо численні пісні літературного походження, за мовою й іншими ознаками дуже близькі до фольклорних творів; їх авторами виступають письменники – від С. Климівського до Т. Шевченка. Саме в зазначеному контексті слід розглядати створення П. Чубинським українського гімну – така творчість виступає невіддільною від його фольклористичної діяльності. Пошук у минулому героїчних ідеалів українського патріотизму становив одну з найважливіших ідей творчості Т. Шевченка, і на аналогічних засадах здійснювалася наукова діяльність українських фольклористів. П. Чубинський багато в чому розділив його долю, вважав Великого Кобзаря взірцем своєї поетичної творчості [47].

На теорію фольклористики значний вплив справили філософські погляди Г. В. Ф. Гегеля, Й. Г. Гердера, В. фон Гумбольдта. Фольклор, як і мову, розглядали як найяскравіші втілення народного духу, світобачення етносу. Записати фольклорний твір – означає зафіксувати одне з неповторних свідчень світогляду народу-творця. Цю філософію свого часу в українській науці сповідували М. Костомаров, О. Потебня, П. Житецький; В. Вундт – у західноєвропейській та ін.

Фольклорний текст став об'єктом наукового аналізу філософів, літературознавців, лінгвістів (порівняльно-історичне мовознавство). Ідеться не тільки про мову фольклорних текстів, стилістичні фігури і фразеологізми (в першій половині ХХ ст. оформилась теорія фольклорних формул, а в другій половині того самого століття – як лінгвофольклористика), а й про розгляд фольклорних традицій у тому самому ключі порівняльно-історичної індоєвропейстики, в якому розглядаються споріднені мови індоєвропейської родини. Зазначений напрямок репрезентували М. Максимович і О. Потебня в Україні, О. Афанасьєв у Росії, Я. Грімм у Німеччині, М. Мюллер у Великій Британії та ін.

Наукові традиції вивчення української уснословесної творчості демонструють помітні відмінності, зумовлені історичними, геополітичними чинниками, з-поміж яких рушійним для української польової та теоретичної фольклористики було прагнення збереження культурних надбань української нації, їхнє осмислення задля утвердження її окремішності в умовах колоніальної експансії. Тоді як усна словесність незалежних народів існувала як природна даність, українське народне слово було і залишається оберегом нації, чи не єдиним засобом її утвердження на світовій мапі та головним опором протидії ідеологічним утискам аж до фізичного знищення.

В основі і наукового, і суспільного інтересу до фольклорних творів є зацікавлення минулим народом. Не випадково саме в другій половині ХVIII –

на початку XIX століття активізується інтерес і до народної творчості, і до історії, і до мовознавства. Так, наприклад, П. Куліш водночас був письменником, фольклористом та істориком: усі ці напрямки його діяльності поєднувала патріотична зацікавленість українською минувиною. Значення фольклористичної діяльності П. Куліша як попередника роботи Відділу підкреслює О. Русов [186, С. 313-314].

Дослідження українського фольклору, мови, історії й літературно-художню діяльність поєднував і М. Максимович, якому судилося відіграти в історії української історико-філологічної науки взагалі і фольклористики зокрема не меншу роль, ніж П. Кулішеві. Роль М. Максимовича як такого, що своєю діяльністю на чверть століття випередив роботу товариства в тій самій галузі, підкреслював П. Чубинський [79, С. 61-67; 190, С. 50].

Значення наукової постаті М. Максимовича як ідейного попередника діяльності Відділу в контексті ідеології романтизму та її впливу через фольклористичну діяльність і літературу на суспільне життя чітко окреслив М. Драгоманов: «Літературна діяльність М. Максимовича розпочалася з часів так званого романтизму. До речі, цей романтизм повсюдно мав своїм наслідком звернення уваги суспільства до народних переказів, поезії, – і потім вивчення побуту народного загалом, тобто, був одним із найпотужніших рушіїв основи тієї науки – етнографії, яка складає одну з найвизначальніших цілей Імператорського російського географічного товариства. Такі наслідки романтизму не залишалися без впливів і на тісні межі суто наукових робіт: етнографія пробуджувала увагу до народності, згодом – до народу, і сприяла тому, що поступово власне літературний романтичний напрямок переходив у реалістичний, що література стала відображати життя народу, – а все це сукупно сприяло розвитку і літератури, і суспільства» [68, С. 68-77]. Тут М. Драгоманов називає етнографією комплексну народознавчу науку, що включає і фольклористику.

Багатогранна й різнодисциплінарна діяльність М. Максимовича слугувала пробудженню самосвідомості українського народу [68, С. 76]. Є всі підстави бути переконаними в тому, що М. Драгоманов, роблячи таку заяву (а перед тим підкресливши спільність цілей М. Максимовича і Відділу), неявно проголошував мету діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства: «Усякому, хто знайомий з історією Південнозахідної Русі та її становищем, сподіваємося, зрозуміло буде без зайвих слів, яке важливе практичне значення, державне значення має думка про те, що мова, поезія, почуття хлопа в Південнозахідній Русі прямі нащадки мови, поезії, почуттів – князів давньокиївської землі. І, справді, ті праці і ті інтереси, яким відданий був етнограф і археолог Максимович в Києві і пізніше, мають однакову і наукову, й політичну значущість» [68, С. 76-77].

М. Драгоманов завершує свою промову про наукову і суспільну роль діяльності М. Максимовича висновком про те, що Південно-Західний відділ має працювати в тому самому напрямку і з тим самим широким розумінням значення етнографії (очевидно, мається на увазі суспільно-політична роль цієї науки), з тією самою любов'ю до справи, з якою працював М. Максимович [68, С. 77].

Фольклористичну і мовознавчу діяльність поєднував О. Потебня, вплив якого на дослідження фольклору і мови фольклору так само важко переоцінити. Зазначені дослідники можуть бути названі ідеологами української фольклористики й гуманітаристики взагалі в ХІХ столітті. Їхня діяльність не могла не справити першорядного впливу на всіх наступників, а серед них і на П. Чубинського.

Результати діяльності творчої та наукової еліти свого часу не були достатньою мірою поціновані, нерідко були проігноровані, здебільшого піддавалися забороні центральною владою.

Підвалини Південно-Західного відділу Російського географічного товариства закладалися такими видатними діячами українського національного відродження та науковцями, як П. Чубинський, І. Рудченко, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Старицький, Г. Галаган та ін. У порівнянні з іншими відділами Російського географічного товариства Південно-Західний (Київський) був єдиним, чия діяльність мала національний характер, тоді як робота інших відділів здійснювалася майже виключно силами приїжджих учених [190, С. 101].

Ця наукова організація проіснувала досить недовго (1873–1876 рр.), її діяльність відіграла значну роль у загальному русі української справи та її культурно-наукових досягнень кінця XIX століття. Внесок її у розвиток української фольклористики зокрема й української науки та культури загалом досі науково не осмислений та належно не поцінований. Серед іншого йдеться про такі аспекти діяльності Відділу, як складання та часткова реалізація програм збирання і публікації фольклорних, історичних, етнографічних, географічних, статистичних матеріалів, заснування Українського музею, здійснення перепису населення в Києві та в регіонах, накопичення численних діалектологічних даних з української мови.

Навіть такий короткий період існування в Україні Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для української науки й культури мав фундаментальне значення. Між тим, процеси заснування, функціонування та роль цієї фактично першої української академічної інституції практично не досліджувалися у вітчизняній історіографії фольклористики. У цьому розділі за матеріалами архівів та інших джерел комплексно розглянуто вищезначені проблеми, зроблено спробу визначити ту магістральну лінію суспільно-політичного руху в Україні, одним із пунктів якої був київський Відділ.

Основними організаціями, які протягом другої половини XIX ст. визначали напрями українського визвольного руху, були Кирило-Мефодіївське братство, Київська громада та Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Кирило-Мефодіївське товариство, що виникло в Києві при університеті Св. Володимира у 1846–47 рр., не встигло ні організуватися, ані почати діяти, а вже було ліквідоване поліцією, з мотивацією, що в ньому вбачали революційне товариство на зразок декабристського. Справді, ідеї повалення державного ладу у кирило-мефодіївців не було, проте майбутній устрій Росії, та й усіх слов'янських країн, бачився як своєрідне віче, про що читаємо, зокрема, у розвідках М. Костомарова: «Слов'янські народи устануть від дрімоти своєї, з'єднаються, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва, столиці слов'янського племені, і представники всіх племен, що воскресли зі справжнього приниження, звільняться від чужих ланцюгів, возсядуть на горах (київських) і загримить вічовий дзвін у Св. Софії, суд, правда й рівність запанують. От доля нашого племені, його майбутня історія, пов'язана тісно з Києвом» [175, С. 101].

Головні принципи Кирило-Мефодіївського товариства виявлені та сформульовані, зокрема, ще О. Пипінім у такий спосіб:

- 1) звільнення слов'янських народів з-під влади іноплеменників;
- 2) організація слов'янських народів у самобутні політичні суспільства, федеративно пов'язані між собою;
- 3) спростування, а може, й знищення всіх видів рабства;
- 4) спростування всіх станових привілеїв та переваг;
- 5) релігійна свобода думки, друку, слова й наукових студій;
- 6) викладання всіх слов'янських нарід в навчальних закладах.

Після закриття Кирило-Мефодіївського братства, через двадцять років, у Петербурзі починає виходити журнал «Основа» (1861–1862), який проіснував

лише рік, проте дав поштовх для створення в Києві націоналістичного гуртка під назвою «Громада» (з'явився напередодні польського повстання й завмер разом із його поборенням у 1868 р.). «Діяльність «Основи», – відзначають сучасні дослідники, – була складовою українського культурно-національного відродження і мала певний вплив на подальші етапи його розвитку. Ідеї, задекларовані «Основою», були в подальшому розвинуті і частково втілені В.Б. Антоновичем на наступних етапах визвольного руху України. Виникнення журналу було зумовлено розвитком суспільної думки, визвольного руху, культури і науки в Україні» [175, С. 120].

Членами редакції часопису було здійснено декілька розвідок з етнографічної та фольклористичної тематики, серед яких – спроба етнопсихологічного портрету українця, створена П. Ревякіним та О. Серовим, побутові нариси повсякденного життя (М. Левченко), а також літературознавчі та фольклористичні праці П. Куліша.

Саме Київській громаді, яка зовнішньо виглядала як когорта університетської молоді, яка захоплювалася етнографією, археологією, статистикою й іншими способами вивчення свого краю, у 1872–1873 рр. вдається відкрити в Києві Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. У Відділі й зосередилась діяльність Київської громади, передусім академічна, під якою нерідко приховувався дух європейських ліберально-демократичних мрій та уподобань. Слід визнати, що ліберально-демократичні настрої не були притаманні всім громадивцям. Керівний статус у гуртку та у Відділі мав професор стародавньої історії університету Святого Володимира М. Драгоманов. Його зацікавлення стосувалися здебільшого революційно-соціалістичних ідеалів, проте він ніколи не виводив суспільно-політичних та громадських ідей «з почуття національного, з душі етнографічної» [64, С. 257]. Політичний авторитет М. Драгоманова був серед членів ПЗВ РГТ та Київської громади беззаперечний, відповідно, його погляди й позиції майже

завжди приймалися товариством. Видається, що саме відсутність чіткої політичної позиції серед членів ПЗВ РГТ дала їм змогу досягти таких високих наукових результатів. Це були талановиті фольклористи та юристи, наприклад П. Чубинський та І. Рудченко, провідні лінгвісти та літературознавці (П. Житецький, К. Михальчук, В. Антонович), музикознавці (М. Лисенко та ін.). Саме вони поповнювали «Записки...» ПЗВ РГТ цінними науковими розвідками та матеріалами. Громадівці, перш за все, розглядали Відділ як легальний осередок національно свідомої української інтелігенції, як центр наукової та культурно-освітньої роботи в Україні і для України [239, С. 68]. Створенню Південно-Західного відділу Російського географічного товариства передувала значна епістолярія на найвищому державному рівні, за матеріалами якої можна простежити увесь процес організації Відділу.

В архіві Російського географічного товариства до сьогодні збереглася Справа «Про заснування Південно-Західного відділу Товариства» [9], у якій міститься листування між генерал-губернатором Київським, волинським та подільським князем О. Дондуковим-Корсаковим, графом Ф. Літке, міністром внутрішніх справ тодішньої Російської імперії О. Тімашевим, президентом Російського Географічного товариства П. Семеновим (Тянь-Шанським), а також Положення про Південно-Західний відділ Російського географічного товариства та перелік його членів, а також деякі інші матеріали.

Як засвідчують документи, 29 квітня 1872 року князь О. Дондуков-Корсаков пише листа на ім'я Великого князя Костянтина Михайловича, у якому, зокрема, зазначає, що Південно-Західний край недостатньо досліджений в етнографічному та статистичному планах; статистичні комітети, створені в кожному з губернських міст, діють незалежно один від одного, а етнографічні розвідки мають загальний або випадковий характер. Усе це вказує на необхідність створення в Києві Головного Статистичного Комітету у вигляді відділу Російського географічного товариства.

Прохання Київського генерал-губернатора було розглянуто на засіданні Ради Російського географічного товариства. Один із його засновників, російський мореплавець, граф Ф. Літке, звернувся, у свою чергу, до міністра внутрішніх справ О. Тімашева з листом, у якому писав, що подальший перебіг утворення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства гальмує лише питання коштів, на які він буде існувати, оскільки внесків дійсних членів та випадкових пожертв навряд чи буде достатньо для повноцінного функціонування відділу (13 травня 1872 року). Листа подібного змісту Ф. Літке надіслав і О. Дондукову-Корсакову.

Князь О. Дондуков-Корсаков відповів, що Київське генерал-губернаторство не має інших джерел для винайдення коштів, проте просив Ф. Літке зв'язатися на найвищому рівні з Міністерством народної освіти та залучити для створення Відділу кошти Київського університету Святого Володимира (1 червня 1872 року). Цього листа Ф. Літке отримав через тиждень.

За цей же час (квітень – червень 1872 року) було складено основні документи створюваного Відділу – розроблено проект Положення про Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, уточнено список його членів, фактично обрано Раду Відділу тощо. У Положенні, з яким міністр внутрішніх справ О. Тімашев ознайомився 30 листопада 1872 р., зокрема, зазначалося: «§3. ...Південно-Західний відділ Імператорського Російського Географічного товариства, по-перше, відшукує та повідомляє про зібрані в місцевих архівах та в приватних осіб дані про край, розглядає їх та вирішує, яким чином їх можна використати для науки; по-друге, збирає етнографічні та статистичні матеріали, які мають відношення до краю...; по-третє, допомагає приватним особам, які відвідують Південно-Західний край з науковою метою, та залучає до дослідження цього краю осіб, які можуть бути для цього корисними; по-четверте, піклується про збирання та зберігання

наукових посібників, як-то: книг друкованих і рукописних, актів, карт та етнографічних предметів» [9].

1 грудня 1872 року О. Тімашев повідомив Ф. Літке, що вже звітував про необхідність відкриття Південно-Західного відділу РГТ на засіданні Кабінету міністрів, де було затверджене Положення про Південно-Західний відділ Імператорського Російського географічного товариства, та передано його на розгляд імператорові Олександрові II. Останній 10 листопада 1872 року розглянув і затвердив Положення. 7 грудня Ф. Літке написав про все це О. Дондукову-Корсакову та побажав новоствореному відділу успіху в його подальшій роботі.

Два з половиною місяці тривала напружена підготовча робота. 14 лютого 1873 року князь О. Дондуков-Корсаков телеграфує віце-голові Російського Географічного товариства П. Семенову (Тянь-Шанському): «Учора мною відкрито Південно-Західний відділ Товариства. З радістю повідомляю про це і сподіваюся, що відділ буде чільним послідовником у науковій діяльності Товариства. Головою обрано Галагана. Князь Дондуков» [19].

П. Чубинський у промові на установчому засіданні Відділу 13 лютого 1873 року підкреслював: «Експедиція як установа тимчасова може здійснити аналіз лише частини явищ народного життя. Лише стала установа за умови енергійної роботи може потроху збирати, фіксувати і опрацьовувати масив утворів народного побуту» [244, С. 6].

Обраний голова Відділу Г. Галаган у своїй промові 6 березня 1873 р. виголосив (наводимо мовою оригіналу, однак сучасним правописом): «Географічні кордони діяльності Південно-Західного відділу обмежені, досліджуваний край, не є відкритий вперше, досі невідомий край; навпаки, ми покликані діяти на давній, рідній землі, однак роботи чекає надзвичайно багато, і, дай Боже, щоб вистачило у нас і матеріальних, і усяких інших засобів

для виконання цих завдань... Дошуковуватися істини, і виключно істини, зрікаючись усяких впливів, тенденцій, упереджень. Є та мета, яку ми ніколи не повинні залишати поза увагою» [39, С. 13-14].

За тиждень (24 лютого 1873 р.) П. Семенов отримав етикетного листа й від самого Голови Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства Г. Галагана, а також супроводжуючі папери: протокол першого засідання відділу та текст промови, виголошеної на цьому засіданні П. Чубинським. Таким чином, датою народження Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства слід вважати 13 лютого 1873 р.

Проте відкриття Відділу та початок його повноцінного функціонування не збігаються. Потрібно було скласти список його членів та розробити основні напрямки етнографічно-статистичної роботи.

«Список членів Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства» було складено лише 15 вересня 1873 р. Покровителем Відділу став Генерал-губернатор Київський, Подільський та Волинський, князь О. Дондуков-Корсаков. Головою Відділу, як уже зазначалося, став дійсний статський радник Г. Галаган, його помічником – В. Борисов. Керуючим справами Відділу було обрано П. Чубинського.

Відділ складався з членів-пошукувачів та дійсних членів, серед яких вирізнялися члени-засновники. Тут працювали видатні вчені-ентузіасти, які помітно вплинули на всю подальшу діяльність Відділу та на всю культурну, фольклористичну, етнографічну роботу в Україні загалом: В. Антонович, Ф. Волков (Федір Вовк), П. Житецький, В. Зайончевський, П. Косач, М. Старицький, П. Чубинський та інші. Якщо в 1873 році склад Відділу нараховував 79 членів (з яких 3 – пошукувачі), то в 1875 році – уже 173 дійсних члени та 12 пошукувачів. До роботи Відділу приєдналися М. Драгоманов, А. Домонтович, П. Єфименко, М. Терещенко, О. Кониський та інші. Науковий спадок цих діячів досі не вивчений належним чином,

потребують свого осмислення й численні архівні записи, статті, щоденники. Водночас навіть те, що опубліковано, дає підстави для високої оцінки діяльності цих учених, письменників, педагогів, правників, філософів. На час закриття склад Відділу, за даними Ф. Савченка, нараховував дійсних членів – 192 особи, почесних членів («соревнователей») – 14 осіб [190].

Незважаючи на перешкоди технічного характеру, 21 грудня 1873 р. Г. Галаган разом із П. Чубинським звітували генерал-губернатору князю О. Дондукову-Корсакову як покровителю Відділу про ту роботу, яку було проведено за такий короткий термін. У Звіті відзначалося, що вже в перший рік свого існування Відділ діяв у всіх напрямках, що були обумовлені його Положенням:

- 1) склав та розповсюдив розширені програми для збирання відомостей про край, що сприяло надходженню до Відділу різноманітних матеріалів;
- 2) заслухав на своїх засіданнях десять рефератів з історико-природничої, етнографічної та статистичної проблематики;
- 3) підібрав певні матеріали для подальших публікацій;
- 4) виступив засновником етнографічного музею, до якого на кінець року надіслали вже близько восьмисот експонатів;
- 5) підготував перепис населення міста Києва, провів його та відповідним чином інтерпретував здобуті дані [13, С. 37-38].

Проте матеріальне становище Відділу не було сприятливим для реалізації його задумів та планів. Якби не 500 карбованців, що їх пожертвував сам князь О. Дондуков-Корсаков, то не було б можливості подати до друку перший том «Записок...». Окрім того, «щоб залучити місцеву знать, багатих підприємців і поміщиків до надання добродійних пожертв, були розіслані спеціальні листи, в яких наголошувалося, що особи, які пожертвують одночасно не менше 300 крб., отримають звання та диплом «члена-

соревнователя» Південно-Західного відділу Російського географічного товариства». На цей заклик відгукнулися граф В. Браницький, граф Д. Бутурлін, відомий київський меценат П. Демидов, князь Сан-Дonato, підприємці Ф. Енні, А. Беккер, Ц. Понятовський, поміщики М. Терещенко, Ф. Терещенко та інші. У 1874 році до них приєднався В. Семиренко [239, С. 67]. Відділ не мав змоги дозволити собі навіть квартири, щоб використати її під канцелярію, бібліотеку та етнографічний музей. А зважаючи на те, що матеріали діяльності Відділу досить швидко накопичувалися, це було конче необхідно. Тому у Звіті члени Відділу просили генерал-губернатора про субсидію у дві тисячі карбованців, яку розраховували витратити на оренду приміщення, видання наукових, зокрема фольклорно-етнографічних, матеріалів про край, а також на відрядження своїх членів для вивчення в певних аспектах тієї чи іншої місцевості, особливостей побуту місцевих мешканців. Прохання про матеріальну допомогу і всіляку підтримку пошукової роботи членів Відділу було задоволене.

Отже, вже протягом першого установчого року діяльності Відділ виявив свою дієздатність та став активною структурою у складі Російського географічного товариства, оперативною у вирішенні наукових питань Південно-Західного регіону. Так, ще у листі від 25 лютого 1873 р. до П. Семенова П. Чубинський писав: «Ви не повірите, який я був щасливий, коли вдалася справа утворення відділу в Києві. Я наперед обіцяю, що відділ працюватиме на користь науці й буде чільною частиною Товариства» [10]. Його слова чи не одразу після заснування Відділу були підтверджені реальними справами. Найголовнішим було те, що Південно-Західний відділ Російського географічного товариства продемонстрував науковій громадськості та широким колам вітчизняної та зарубіжної спільноти, що Україна є не лише ресурсним додатком до Російської Імперії, а має самостійне значення – власну науку, питому культуру, які не поступаються іншим

національним наукам та культурам. Відкриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства мало велике значення для України у зв'язку із сумнозвісним Валуєвським указом 20 червня 1863 року, згідно з яким в українському національному русі вбачали «політичні наміри Польщі», а в прагненні навчатися рідною мовою – «політичну пропаганду» [135, С.28].

Для усвідомленої і якісної оцінки діяльності ПЗВ РГТ як явища української фольклористики, безперечно, не є достатнім охопити поглядом лише вітчизняний контекст. Але будь-який культурний феномен здобуває чіткі обриси лише з урахуванням передумов, які створено насамперед у найближчому суспільному середовищі. Саме його вплив і зумовив форму і зміст наукової і громадської діяльності Відділу та становлення його членів як науковців.

2.2. Наукова та громадська діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства

Внесок Південно-Західного відділу РГТ як першої української академічної інституції у світову фольклористику важко переоцінити. І цей внесок пов'язаний передусім із кількістю та якістю здійснених у його межах досліджень та видань, із тим, що у його складі були видатні українські науковці з великим досвідом роботи. Члени Відділу володіли найновітнішими на той час методиками збирання та аналізу фольклорно-етнографічного матеріалу, мали ґрунтовні знання зі статистики, політичної економії, точних, природничих та гуманітарних наук.

Беззмінним Керівником справами Відділу, тобто фактичним менеджером цього наукового проекту був П. Чубинський (1839–1884), який, без сумніву, належить до найвизначніших діячів української, слов'янської та європейської гуманітарної науки та культури [4]. Історична роль П. Чубинського визначається тим, що він став «патріархом» української фольклористики та протягом недовгих років своєї діяльності на її ниві залишався чи не найактивнішим та найвпливовішим представником тієї лінії в історіографії фольклористики, яка віддавала перевагу сумлінному та комплексному вивченню пам'яток усної народної поетичної творчості у широкому етносоціальному контексті перед аматорськими спробами записів регіональних фольклорних зразків. Ця парадигма фольклористики вже почала свій розвиток у країнах Європи, а її фактичну завершеність можна спостерігати у фундаментальних роботах О. Веселовського [35, 36], Ф. Волкова [37] та ін.

Варто слідом за П. Житецьким констатувати, що Південно-Західний відділ Російського географічного товариства було відкрито «дякуючи невсипущій енергії Чубинського» [78, С. 182]. Організацію Відділу вважав

заслугою П. Чубинського й віце-президент Російського географічного товариства П. Семенов [100]. Ф. Савченко у роботі «Заборона українства 1876 року» (1930) наводить свідчення самого П. Чубинського щодо апеляції до авторитета М. Максимовича у справі створення Відділу, причому тут же міститься й зауваження про те, що П. Чубинський вже заручився підтримкою із Санкт-Петербурга [190, С.16].

Біографічні дані про П. Чубинського досить добре відомі. Після закінчення курсу в Петербурзькому університеті він був висланий до Архангельської губернії (1862), де поступив на службу і залишався на ній до 1869 року, обіймаючи посади секретаря статистичного комітету, редактора губернських відомостей, чиновника з особливих доручень при губернаторові тощо. В Архангельському краї розпочалась і наукова діяльність П. Чубинського. Ідеться, зокрема, про роботи ученого з етнографії й економіки краю. Праці П. Чубинського зацікавили членів вільного економічного та географічного товариств, і в 1867 році (квітень – жовтень) П. Чубинський за дорученням цих двох товариств почав подорож по Півночі Росії для аналізу продуктивності хліботоргівлі в басейні Північної Двіни. Під час цього відрядження П. Чубинський об'їхав сім губерній північного краю, а матеріали, зібрані й опрацьовані ним, були видані. П. Чубинський також брав участь у роботі комісії з дослідження Печорського краю. У 1869 році йому було запропоновано взяти на себе відповідальність за здійснення задуманої географічним товариством етнографічної експедиції до Південно-Західного краю. Ареал досліджень експедиції, який спочатку передбачалося обмежити трьома губерніями Південно-Західного краю, був розширений самим П. Чубинським, який включив до нього населені українцями частини Мінської, Гродненської, Бессарабської і Седлецької губерній. П. Чубинський мав і готові матеріали, записані в різних частинах України іншими збирачами (зокрема, О. Марковичем, Марком Вовчком [219, С.833; 56, С. 279]).

Результати експедиції були фундаментальними та вражаючими. За два роки був упорядкований збірник з семи об'ємних томів (дев'ять випусків), що за багатством та цінністю матеріалів є одним із найвидатніших явищ європейської етнографічної та фольклористичної літератури. Окрім величезного масиву пісень, записи П. Чубинського містять багато українських казок (більше, ніж половина всіх відомих), вірувань, народних паремій тощо, а також опис юридичних звичаїв, статистичні матеріали та низку досліджень інших науковців (К. Михальчука, В. Антоновича, О. Кістяківського) [242, С.932-933].

Вражає регіональне охоплення фольклорних текстів, записаних П. Чубинським під час експедицій до Західноруського краю. Здійснені за короткий період три подорожі (влітку 1869, взимку 1869 – 1870, влітку 1870 рр.) пролягали за трьома різними маршрутами. І хоча домінантною зоною спостережень дослідника була центральна та північна Україна, П. Чубинський фіксував також матеріали, локалізовані у білоруських, польських і бессарабських повітах. Загалом було охоплено дев'ять повітів Седлецької та Люблінської губерній, а також Холмщина, Гродненщина, Мінщина. Сюди слід додати досліджені раніше (з 10 квітня по 10 жовтня 1867 року) [115, С.2] Архангельську, Вологодську, В'ятську губернії, шість повітів Костромської губернії, обстежені в Олонецькій губернії Вітегорський, Каргопільський і Пудозький повіти, а також Чердинський повіт Пермської губернії [176, С. 97-98], де також сумлінно фіксувалися фольклорно-етнографічні дані, діалектологічні та лінгвістичні факти, збиралися матеріали зі статистики, системи звичаєвого права. Таким чином, уже самий ареал мандрів П. Чубинського свідчить не тільки про зацікавленість упорядника «Трудов...» етнічною культурою українців, а й про спробу залучення її до ширшого загальнослов'янського контексту.

Отож, експедиційна робота та накопичення різноаспектного фактологічного матеріалу відповідали науковій концепції Відділу – здійснити синхронний зріз фольклорного надбання українського народу середини ХІХ століття в усьому його розмаїтому спектрі, з увагою до регіональних варіантів, локальної традиції.

На думку О. Дея, П. Чубинський «Не мав досить чіткого уявлення про фольклор як систему усних мовленнєвих жанрів, позначених поетичною цінністю» [56, С. 273]. Це звинувачення в некомпетентності пояснюється якраз звуженим потрактуванням фольклору як усної поетичної творчості широких народних мас, особливого розділу літератури, уведеним у науковий обіг у 30-х роках ХХ століття. Сучасне ж тлумачення предметного поля фольклористики багато в чому збігається з концепціями доби ХІХ століття, яке в українській науці характеризується синкретизмом наукових дисциплін, відсутністю чіткого розмежування гуманітарних галузей, із категорією «народності» як центру наукових пріоритетів.

Запропонована П. Чубинським та О. Русовим «Программа Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества для собирания сведений по этнографии» [173] демонструє те, що фольклор ученими розглядається як образна система традиційних смислів, втілена у знаковій системі, трансльована і у вербальному, і в матеріальному текстових утворах; що це не сукупність об'єктів, а комунікативний процес, у якому беруть участь представники різних соціальних, етнічних, корпоративних, гендерних груп. Отже, теоретики Відділу ще у ХІХ столітті почали творити концепцію науки «фольклористика», що отримала визнання лише в другій половині ХХ століття організацією ЮНЕСКО і яка є суголосною з основними постулатами світових наукових шкіл сьогодення.

На непродуманість П. Чубинським жанрової класифікації та вади впорядкування пісенного матеріалу, вміщеного в «Трудах..», вказував ще

М. Драгоманов [66, С. 289]. Почасти поділяємо думку ученого, але зауважимо й той факт, що досі фольклористика не виробила однозначних класифікаційних критеріїв щодо народної ліричної пісні. Огром матеріалу, відсутність супровідного нотного тексту, а також незнання функціонального призначення того чи того пісенного зразка унеможливив бездоганність систематизації народної лірики П. Чубинським.

Подібні критичні зауваження знаходимо і у Ф. Вовка, який писав: «Труди...» Чубинського є величезним, надзвичайно багатим, а тому дорогоцінним збірником, але збірником недбало зшитим, майже не систематизованим і кепсько відредагованим... Прагнення Чубинського зробити цей збірник загальноукраїнським не були досягнуті або щонайменше досягнуті не остаточно...» [37, С. 27].

Погоджуємося зі спростуванням такої оцінки праці П. Чубинського з С. Мишаничем, який зауважив: «Оцінки... М. Драгоманова та Ф. Вовка пройняті надмірним критицизмом. Це й зрозуміло, оскільки вчені належали до різних шкіл і оцінювали одні й ті самі явища з різних, часто діаметрально протилежних позицій. По-друге, вони не піднялися над доробком вченого настільки, щоб поставити його у контекст досягнень національної культури і науки» [157, С. 54]. Варто зауважити і несправедливість тези Ф. Вовка щодо локального характеру фольклорного зібрання, упорядкованого П. Чубинським, применшення його суспільно-політичного резонансу. Саме Ф. Вовк як сучасник та дійсний член Відділу на власній долі відчув імперський пресинг, що унеможливив подальші наукові пошуки у царині української фольклористики та антропології. Вислів Ф. Вовка зі «Спогадів про П.П. Чубинського, на кшталт: «...наука була для нього видом суспільної служби. Професійним ученим П.П. Чубинський не був, не був навіть і ... ерудитом. Навіть у тій сфері, у якій він мав найбільше успіху, в етнографії, він був повністю самоучкою» [37, С.15] – загалом протиречить науковій етиці

(особливо коли такі «характеристики» даються після смерті самого П. Чубинського), ставить під сумнів людські якості його автора, а також засвідчує певну тенденційність, зумовлену, очевидно, не лише суб'єктивним ставленням Ф. Вовка до пам'яті П. Чубинського, а й певним запитом зросійщеної Малоросії. Варто також звернутися до засадничої промови П. Чубинського, де ідеолог Відділу наголосив на невизнанні будь-якої тенденційності в роботі з фактологічним матеріалом: «Ми не повинні припускати, не повинні пропонувати, наша справа – повідомляти. Ми будемо фіксувати матеріали про явища життя, не керуючись симпатіями чи антипатіями, – так чинить і наше високодостойне центральне Товариство: воно з однаковою любов'ю вивчає великоросів, і білорусів, і малоросів, і євреїв, і чукчів, і тунгузів та ін. Нам необхідно позбутися природнього в цьому Краю роздратування, до речі, законного там, де історія породила викривлення явищ життя. Ми будемо їх вивчати, але так, як це роблять... патологи по відношенню до людського організму. Лише тоді ми досягнемо наукової вершини...» [81, С. 6] – на нашу думку, від самих початків діяльності Відділу П. Чубинський декларує науковий підхід засадничим у діяльності науково-дослідної інституції, тому слова Ф. Вовка є лише прикрими інсинуаціями і викликані суб'єктивним чинником.

Водночас російський історик О. Пипін свого часу так схарактеризував П. Чубинського: «Своїм розумом, особистою вдачею, способами дослідження Чубинський був видатним етнографом-збирачем, єдиним і своєрідним діячем у цій галузі науки. ... він умів дуже тонко спостерігати народні звичаї, схоплювати їхні істотні риси, вислухати і записати пісню та казку і тут же зібрати статистичні дані, розшукати на місці тямущих людей і надати своїй роботі наукового значення. Це був, без сумніву, організаторський талант, здатний скласти план роботи, вибрати виконавців і довести до кінця складну справу» [175, С. 354].

Л. Перетц у статті «П.П.Чубинський на засланні (1862-1869 рр. та його листування», яка збереглася в рукописному варіанті в Інституті рукописів НБУ імені В.Вернадського, зазначив, що «серед діячів, здебільшого в галузі дослідження і вивчення української етнографії, провідне місце займає Павло Платонович Чубинський, відомий своїми етнографічними працями» [85, С. 23].

У 1894 році було опубліковано «Історію літератури Руської», де її автор Омелян Огоновський наводить думку аноніма – біографа П. Чубинського, що прозвучала в газеті «Дїло» за 1884 рік, №10: «Сміливо можна сказати, що коли б лиха доля не скрутнула ще в молодих літах Чубинського, з нього вийшов би учений європейський, бо природа щедрою рукою наділила його розумом і жвавистію. Й іншим добром, потрібним чесному ученому».

У рецензії «Ученая экспедиция в Западно-Русский край» М. Т-ов, здійснюючи огляд розвитку польової фольклористики в Україні до П. Чубинського, так висловився про упорядкування семитомника «Трудов...»: «Із переліку змісту кожного тому можна бачити, що вся ця колекція не відзначена систематичністю та логічністю у розподілі матеріалу» [213, С. 91].

Водночас зустрічалися й позитивні оцінки. Наприклад: «За багатством етнографічних даних, за загальним складом плану я знаю лише дві праці, із якими можна порівняти «Матеріали й дослідження»: «Lud» Кольберга та незакінчену досі «Biblioteca della tradizioni popolari siciliano» Пітре [35, С. 230]; «... слід, який він залишив в етнографії України, настільки великий, заслуги його такі значні, що їх вистачило б і на декількох професійних учених» [37, С. 17]; «... після Чубинського з української етнографії з'явилися цінні праці Головацького, Іванова, Рудченка, Грінченка, Манжури, Гнатюка, Франка, Яворницького, Новицького, Милорадовича, але жодна з них за своєю повнотою та різнобічністю, за внутрішнім багатством змісту не може замінити «Труды...» Чубинського, що як були досі, так і нині залишаються

найкапітальнішим надбанням української етнографії, закріплюючи за П. П. Чубинським міцну славу гідного сина свого народу» [206, С. 3]; «...зібрання Чубинського є рідкісне, виняткове, а в нашій літературі – чи не єдине видання за багатством та різнобічністю матеріалу» [213, С. 96] тощо. У контексті наведених критичних та схвальних оцінок праці П. Чубинського доволі дивним та полемічним є висновок М. Азадовського: «...як фольклорист та етнограф Чубинський менше за все був дослідником... проте він був чудовим організатором та збирачем» [1, С. 238].

З іменем П. Чубинського пов'язана активізація суспільно-політичного та культурницького життя України кінця 60-х – початку 70-х років XIX століття. Створення та функціонування щойно заснованого Південно-Західного відділу Російського географічного товариства та легалізація внаслідок цього діяльності Київської громади сприяли поживленню народознавчих досліджень в Україні. Відомо, що Громада мала дружні стосунки з іншими слов'янськими громадами, багато членів яких навчалися в університеті Св. Володимира або виховувалися в Київській духовній академії. Саме у цей період була написана пісня «Ще не вмерла України і слава, і воля», яка стала підставою для заслання П. Чубинського на Північ Росії. Поштовхом для створення твору стала хорова сербська пісня, яку співали українські громадяни разом із сербськими на одній зі спільних вечірок. П. Чубинському дуже сподобалася сербська пісня, «він раптово зник, а через деякий час вийшов зі своєї кімнати з написаною ним піснею «Ще не вмерла України і слава, і воля» на мотив сербської пісні» [24, С. 35]. Водночас окремі дослідники вважають, що розвиток вільнодумства в Україні за часів існування Південно-Західного відділу Російського географічного товариства слід пов'язувати не з іменем П. Чубинського, а передусім із діяльністю молодого тоді доцента Київського університету Св. Володимира М. Драгоманова.

Варто відзначити, що члени Південно-Західного відділу Російського географічного товариства друкували зібрані матеріали та результати своїх розвідок і досліджень у виданнях, які виходили великими для того часу накладками. Серед них – «Вестник Европы», «Известия Русского географического общества», «Исторический вестник», «Киевлянин», «Русская старина», «Санкт-Петербургские ведомости», «Киевский телеграф», «Друг», «Древняя и новая Россия», «Журнал Киевской Духовной Академии». Ці видання були добре відомі європейським фахівцям і доступні для широкого загалу. А власні видання Відділу, зокрема щорічник «Записки Юго-Западного Отдела Русского Географического общества», відразу стали визначними фактами наукового та культурного життя усієї Європи. Акцентуючи на науковому і суспільному значенні «Записок...», Ф. Савченко зазначає, що до їх найважливіших рис належать різноманітність матеріалу, популярність викладу та виразне бажання і вміння відповідати на найголовніші потреби часу, а перший том «Записок...» майже охоплював своїм змістом програму діяльності трьох відділень Української академії наук 1920-х років [190, С. 83].

Однак незважаючи на те, що «ні в кого з фундаторів або пізніше обраних членів Відділу ми не знаходимо претензій вважати свою роботу за рівноцінну з науковою роботою академій, що існували тоді в Західній Європі» [190, С. 100], Південно-Західний відділ відігравав в українській науці, культурі й суспільному житті саме ту роль, яку пізніше взяли на себе Наукове товариство імені Шевченка і Українська академія наук, а діяльність П. Чубинського як організатора науки можна порівняти з діяльністю М. Грушевського, А. Кримського. С. Єфремова як організаторів діяльності Наукового товариства імені Шевченка й Української академії наук. Символічно, що один із чільних діячів ПЗВ Ф. Вовк пізніше став одним із членів – фундаторів УАН. Це засвідчило спадкоємність і персональної діяльності фольклористів, і відповідних наукових установ.

Відомі зарубіжні вчені – француз Л. Рамбо, італієць А. де Губернатіс, англієць В. Ральстон – присвятили виданням Південно-Західного відділу Російського географічного товариства огляди й рецензії [132, С. 64]. Зокрема, В. Ральстон зауважив: «Малоруські вчені виявляють останнім часом надзвичайну діяльність, а тому книжки, про які ми говоримо з найкращого боку, рекомендують і самих тих учених, натхненною працею котрих вони створені. Ніде більше не видають нині подібних книжок так гарно, як у Росії» [253, С. 29]. Програмові промови й статті теоретико-методологічного й організаційного спрямування, що їх умістили «Записки Юго-западного отдела Императорского Русского Географического общества», демонструють усвідомлену орієнтацію чільних співробітників Відділу на західноєвропейські зразки не тільки в фольклористиці й науковій діяльності в цілому, а й – імпліцитно – в забезпеченні тієї соціально-політичної атмосфери, яка дає можливість здійснення ефективної наукової діяльності в контексті національного відродження.

Як відомо, фольклористичні традиції Європи розвивалися не тільки в часи діяльності товариства, але й значно раніше, в непорівнянно ліпших умовах, ніж ті, з якими стикались українські науковці й узагалі українська нація (зокрема, як носій фольклорної традиції) в Російській імперії.

Теоретичні засади наукової діяльності Південно-Західного відділу РГТ формувалися не ізольовано, вони вбирали досвід виробленого методичного інструментарію інших фольклористів, етнографів, які здійснювали інтелектуальний пошук в конкретних соціально-політичних умовах. Ці умови визначали прогрес наукової думки в Україні.

На той час Велика Британія і Франція вже протягом століть існували як централізовані держави з розвинутою ідеологією в соціально-політичній, культурно-літературній і науковій сферах, де наукові дослідження були здебільшого включені в контекст формування підтримуваної державою

духовної культури. Німеччина, хоч і об'єдналася в єдину державу тільки в 1871 році, до того існувала у вигляді низки окремих держав, між якими відбувалася плідна конкуренція у сфері науки та культури. Слов'янські народи Австрійської імперії, особливо після революції 1848 року, мали власні партії й інші громадські та культурні організації, різноманітну періодику, зокрема й спрямовану на висвітлення інформації в науковій сфері, доволі широкі можливості книговидання.

Суспільно-політична ситуація в Російській імперії відставала не менш як на півстоліття від Австрійської імперії й більш як на століття від Німеччини, Великої Британії та Франції. Це не могло не позначитися на всіх тих сферах діяльності, які входили до планів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Відмінності умов і можливостей були особливо помітними для тих теоретиків, хто мав європейський рівень освіти й відповідні контакти.

Таким чином, у прагненні ідеологів Відділу наблизити українську фольклористику до європейського рівня слід убачати водночас не сформульоване відверто, однак неявно здійснюване, намагання розвивати суспільно-політичну атмосферу в Україні, що перебувала під гнітом Російської імперії, в європейському напрямі. Становище селянства як основного носія звичаєвої і словесної народної традиції не могло випадати з поля зору науковців такого масштабу мислення, які зосередились у Відділі.

Також слід звернути увагу на відмінності в мотивації роботи фольклористів початку і кінця XIX століття. В ідеологічних засадах фольклористики відбулися істотні зміни. На початку століття збирачі і дослідники мали насамперед ідеологічну мету – утвердити ідею про самобутність власного народу, знайти для неї легітимацію у давніх зразках народної словесності.

Наприкінці XIX ст. головним рушієм дослідження фольклору уже був не ідеологічний, а пізнавальний: відбувалося накопичення фольклорного матеріалу, що уможливило історико-порівняльний аналіз та компаративістські студії. У західноєвропейській традиції до створення нового типу фольклористики долучилися Т. Бенфей, К. Бюлер та їхні послідовники. У російській науці кінця XIX ст. обидві галузі знайшли розвиток у працях О. Веселовського.

В українському культурному контексті варто зважати на те, що суто романтичні ідеї затрималися значно довше, ніж у Західній Європі. Багато збирачів фольклору (П. Куліш, вчені харківського кола) були самі поетами романтичного типу творчості, що не могло не позначитися на особливості їхньої рецепції фольклорного матеріалу: вони часто поєднували ідеологічні настанови із науковими.

Однак у Європі в цілому в другій половині XIX ст. відбувся перехід від романтичної ідеології й методології науки до позитивістичної, що полягала в деталізованому описі й класифікації фактів без орієнтації на відтворення романтичного духу минулого. Найбільш яскраво ці тенденції виявилися в мовознавстві, яке тривалий час було тісно пов'язаним із фольклористикою. Саме позитивістська ідеологія спрямовувала небайдужих до народної культури людей на ретельну фіксацію фольклорних зразків, збереження народної традиції в нових соціальних, економічних та інформаційних умовах.

Саме тому, перебуваючи фактичним керівником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві, П. Чубинський перейнявся не лише збиранням фольклорних матеріалів, а й прагнув до поширення різноманітних відомостей про етнічну матеріальну та духовну культуру українців. Популяризація етнографічного матеріалу не обмежувалася кулуарним обміном пошуковою інформацією на засіданнях Відділу. Був складений приблизний список установ Росії, з якими слід було підтримувати

контакти. Зокрема, було налагоджено співпрацю з Північно-Західним відділом РГТ. Київським відділом було прийнято рішення вислати програму для збирання етнографічних відомостей, а також поінформувати про інші напрями роботи ПЗВ РГТ [209, С. 16-17]. Серед зв'язків Відділу особливу роль відігравали контакти з науковцями Західної України [190, С. 43-48], що відбувалися в руслі ідеї всеукраїнської соборності. Г. Житецький у статті з нагоди 50-річчя від закриття Відділу підкреслював, що діяльність його членів відіграла значну роль у загальному рухові української справи [77, С. 31].

«Важливе значення для Відділу мало започаткування тісних стосунків як з російськими, так і закордонними науковими установами. Це питання поставив голова Відділу Г. Галаган вже на другому засіданні 6 березня 1873 р., на якому і був ухвалений список установ Росії, з якими слід було підтримувати контакти. До таких установ, у першу чергу, належали Імператорське Російське Географічне Товариство і його Північно-Західний Відділ, Імператорський університет Св. Володимира, Імператорське товариство історії і старожитностей російських (у Москві), Імператорська археографічна комісія, Імператорське археологічне товариство, Подільський єпархіальний статистичний комітет, Імператорське вільне економічне товариство, Товариство сільського господарства південної Русі, Генеральний штаб Військового міністерства. Значну роль члени Відділу приділяли надсиланню видань, програм та інших вчених праць до зазначених вище установ» [210, С. 16]. Як бачимо, менше ніж за півроку свого існування Південно-Західний відділ встиг зав'язати тісні стосунки із відомими науковими установами Росії. Крім зазначених наукових установ Росії, Південно-Західний відділ підтримував стосунки з іншими відділами Російського географічного товариства, зокрема, Північно-західним, Оренбурзьким, Сибірським і Кавказьким. Серед них найбільший інтерес до діяльності Південно-Західного відділу у Києві виявив Північно-Західний

відділ із своїм осередком у Вільні. У своєму листі до київського осередку від 5 травня 1873 р. за підписом керуючого справами М. Зінов'єва президія Північно-Західного відділу вітала свого нового співбрата і висловлювала найкращі побажання щодо успішного розвитку його діяльності, близької до Північно-Західного відділу [100, С. 262]. Водночас вони надіслали протоколи засідань і складені за два роки програми і просили висловити свою думку з приводу їх змісту та повідомити про власну програму Південно-Західного відділу [210, С. 17]. Та Південно-Західний відділ не обмежився співпрацею з російськими науковими установами, комітетами, товариствами. Уже на засіданні 23 вересня 1873 року було поставлено питання про необхідність виходити на міжнародний рівень наукового спілкування, найбільшою мірою цікавила співпраця з етнографічними та статистичними товариствами.

Через півроку після відкриття Відділу було прийнято рішення про налагодження контактів із закордонними науковими товариствами, про що свідчить лист О. Русова від 28 червня 1873 року до РГТ, де зазначено: «Я їду за кордон і бажав би там звернутися до етнографів і філологів, таких як Гаттала, Міклошич, Бучинський та ін., з проханням взяти участь у роботі Відділу в галузі етнографії і філології» [190, С.44]. Було налагоджено листування та співробітництво зі слов'янськими товариствами та установами Чехії, Словаччини, Сербії.

«Українська справа» під керівництвом П. Чубинського досягла загальнослов'янського та європейського масштабу. На Київський Археологічний з'їзд 1874 р. приїхали відомі учені із різних країн. На прийомі на честь М. Костомарова Новакович (міністр освіти Сербії) наголосив: «Серед Вас, серед малоруської Громади, я був як у себе на батьківщині. Життя і побут малоруського народу симпатичні нам, сербам, як життя і побут близького нам, з етнографічної точки зору, народу, і з його політичних устремлінь. У нас немає письменників, которі б правдиво відтворили становище нашого народу,

але коли б перекласти вашого Шевченка і Вовчка, то, здається, що ми читаємо нашого рідного сербського письменника. Слава Вам, що, не покладаючи рук, так сумлінно працюєте для свого народу. Нехай живе незалежна малоруська наука і література» [205, С. 49]. На Археологічному з'їзді відбувся генеральний перегляд наукових здобутків з українознавства та маніфестація української науки й українського народу перед російським, слов'янським та європейським науковим світом.

Завдячуючи С. Русовій, нам тепер відома більшість слов'янських товариств, з якими мав зв'язки П. Чубинський, переважно через Відділ («із ними безпосередні зв'язки були зав'язані Русовим під час його поїздки слов'янськими землями улітку 1873 року» [187, С. 33]). Ідеться, зокрема, про слов'янські Матиці – сербську в Белграді, чеську в Празі, словинську, словацьку, серболужицьку й галицько-руську, про Південнослов'янську академію, сербське Міністерство народної освіти, Інститут Оссолінських у Львові, Географічне товариство у Каїрі [187, С. 33]. Голова Каїрського географічного товариства, дякуючи Південно-Західному відділу за надання своїх праць, писав у листі, що програми для накопичення етнографічних відомостей, видані Відділом, будуть їм зразком при складанні аналогічної програми для збирання відомостей про Єгипет.

Завдяки організаторським здібностям П. Чубинського діяльність Відділу привернула увагу членів Паризького антропологічного товариства та Мадридського географічного товариства, редактора німецького «Географічного щорічника» («Geographisches Jahrbuch»), який виходив у Тюрінгії, у картографічному та книжково-видавничькому центрі – Готі. Показовим у цьому сенсі є й такий факт: від організаторів Міжнародного географічного конгресу (Париж, 1875) до Відділу було направлене прохання не лише взяти участь у роботі, а й підготувати «російський стенд» для етнографічної виставки та скласти анотовану бібліографію фундаментальних праць про Україну

історичної та етногеографічної спрямованості. Усі ці факти яскраво свідчать про зростання авторитету київського Відділу як наукового центру.

Отже, міжнародний резонанс від науково-популяризаторської діяльності Відділу, очолюваного П. Чубинським, був значним. Визнавши вагомість антропологічних студій Відділу, Паризьке антропологічне товариство запропонувало співпрацю та обмін інформацією у цій галузі знань. Аналогічну пропозицію висловив головний редактор «Geographisches Jahrbuch» у Готі, Мадридське географічне товариство, а Каїрське – на знак подяки за надіслану програму з етнографії дарує ПЗВ копію найрідкіснішого рукопису – реліквію свого національного музею [132, С. 66].

Таким чином, діяльність П. Чубинського не була відокремленою від загальноросійського, спільнослов'янського та європейського культурного, наукового й суспільного життя. Про це, зокрема, свідчить низка рецензій на його «Труды...», – рецензій переважно позитивних, підписаних такими знаковими особистостями, як О. Веселовський, І. Срезневський, К. Веселовський та ін.

Міжнародне визнання діяльності П. Чубинського підтверджує й низка премій та нагород, якими було відзначено його збирацьку та дослідницьку працю. Ще за часів заслання йому вручено срібну медаль Російського географічного товариства за плідну роботу з опису російських північних губерній зі статистичного боку, що згодом уплинуло і на обрання його членом цього відомого у всьому світі товариства. Тоді ж, у квітні 1869 року, великий князь Олексій Олександрович подарував П. Чубинському діамантову каблучку за етнографічні, статистичні, фольклорні матеріали про Північ Росії. Січень 1870 року знову приніс нагороду від Імператорського Російського географічного товариства – срібну медаль за твір «Очерк народных юридических обычаев и понятий по гражданскому праву в Малороссии», який був дослідженням на здобуття ступеня кандидата правознавства. Статистико-

етнографічну експедицію, на цей раз до Південно-Західного краю, результатом якої стали славнозвісні «Труды...», відзначено золотою медаллю Російського географічного товариства (1873), медаллю другого класу за визначенням Міжнародного конгресу в Парижі (1875) та Уварівською премією за представленням Академії Наук (1879). Загалом про організаторський талант П. Чубинського зустрічаємо цілу низку спогадів, але найбільш влучно й метафорично висловився О. Русов: «...коли у оркестрі, зібраному та створеному Чубинським, усе, налагоджене за планом головного диригента цього оркестру, йшло як по маслу, виконуючи всі дрібні нюанси, ним указані, сам диригент зникав із виду або ж ставав немовбито стороннім глядачем чи слухачем» [185, С. 11].

Фундаментальну працю П. Чубинського порівнювали з подібними виданнями у Європі. Ці порівняння неоднозначні. Справедливим є те, що П. Чубинський, як і Дж. Пітре, як і О. Кольберг – збирачі фольклорної спадщини (тут можна назвати Л. Каравелова, К. Шапкарева, Є. Романова, М. Федоровського, М. Кубу), прагнув якнайповніше репрезентувати різнобарвну народну поетику в етнічно-світоглядному контексті, оскільки, як і вони, був, метафорично повторюючи висловлювання Дж. Коккьяра, «людиною епохи Рісорджименто» [119, С. 372], або епохи народознавчого (і народницького) Ренесансу. Саме в цей період «з'являються капітальні праці з фольклору слов'янських народів (Барсов, Гільфердинг, Носович, Шейн), продовжується видання серії Кольберга, багатотомної збірки Куби, активізується збирацька, дослідницька і видавнича діяльність у південних слов'ян (Дринов, Мисірко, Цепенков, Кухач, Ягич, Штрекель)» [201, С. 6], тобто виходять друком переважно роботи описового характеру. А поєднання науки з народництвом стояло на заваді об'єктивності фольклористичного аналізу усної словесності та вірувань, як цього вимагали представники академічної фольклористики. Тому одночасно несправедливим є закинутий

О. Веселовським П. Чубинському докір про методологічну хибність принципів опису матеріалів у «Трудах...» [35, С. 65]. Тим більше, що сама рецензія О. Веселовського не є цілісною, бо складається з поодиноких приміток та паралелей до одиничних текстів із позицій міграційної теорії культурно-історичної школи. У таких обставинах, у яких створювався збірник, потрібно було розмежувати завдання фіксатора і завдання дослідника. Без комплексного уявлення про всі факти фольклорної творчості українського народу (включаючи маргінальні та острівні) не можна було робити будь-яких узагальнень. Варто враховувати нагальну потребу у якнайшвидшій фіксації пам'яток фольклору, оскільки, починаючи із середини ХІХ століття, у зв'язку з численними міграціями населення та розвитком комунікацій більшість фольклорних жанрів почали відходити на репертуарну периферію. Тому такий короткий час – шість років – створювалася енциклопедична праця П. Чубинського (для порівняння: «Lud» Оскара Кольберга – 22 «загальнопольських» томи та ще 9 томів, що вміщували записи з Мазовії та Покуття, – виходив з 1865 по 1890 р., а «Biblioteca della tradizioni popolari siciliano» Джузеппе Пітрі – 25 томів – з 1871 по 1913 р.).

Міжнародне значення наукової, культурної, суспільної діяльності П. Чубинського передусім полягає у тому, що він (та його однодумці з Південно-Західного відділу Російського географічного товариства) остаточно пов'язав етнокультурні зрушення в Україні з процесом панслов'янського ренесансу. Саме з його матеріалів можна зробити висновок, що цей ренесанс – не зовнішнє запозичення під впливом революційних ситуацій у тодішній Західній Європі, а процес, внутрішніми передумовами й чинниками якого була життєдайність народної культури, традиційного побуту, звичаєвого права, етнічної історії України.

Одним із основних напрямів досліджень усної народної творчості було збирання, наукове опрацювання та видання фольклорних зразків – пісень,

козацьких дум, балад, легенд, казок, колядок, щедрівок, загадок, приказок, прислів'їв тощо. Найвищим виявом едиційно-коментаторської діяльності відділу стало видання двотомника «Історичні пісні малоросійського народу з коментарями В. Антоновича та М. Драгоманова». Перший том вийшов друком у 1874 році [86], перша частина другого тому – в 1875 році [87]. «Історичні пісні малоросійського народу...» стали результатом спільної «капітальної» [163, С. 47] праці не тільки упорядників, зазначених на титульному аркуші, а й значної кількості видатних українських краєзнавців, про що зауважено у передньому слові до видання: «...Покійний М.А. Максимович, М.І. Костомаров, П.А. Куліш, М.М. Білозерський, М.В. Лисенко... надали і друковані, і рукописні свої збірки. Окрім того, нам надані зібрання панів Ніговського, Маркевича, Носа, Мартинова, Новицького, Чубинського, Сеницького, Штангеева, Стоянова, Шиманова, Андрієвського, І. Я. Рудченка, П. Я. Рудченка, О. І. Лоначевського, Л. В. Ільницького, Русова, Залюбовського, Дободовського, Ганенка, Зайкевича, Симашкевича, Руданського, Кропивницького та ін. І з Галичини – пп. М. Бучинського, Белінського, Стефановича та ін. осіб» [86, С. 2]. Слід зазначити й про наявність численних респондентів із усіх регіонів України. Автори-упорядники поставили собі за мету «звести тексти і варіанти пісень ... потім розтлумачити їх ... і розмежувати істинно народне від підробки» [86, С. 1], тобто, за висловом М. Грушевського, «се мала бути історія українського народу, розповіджена ним самим у поетичній формі» [53, С. 97]. Зібрання пісень про події, починаючи з доби Київської Русі, було розподілено на рубрики за хронологічним критерієм: 1) пісні дружинного й княжого періоду; 2) козацькі; 3) гайдамацькі; 4) рекрутські та кріпацькі; 5) про волю [86, С. 5-8]. Такий підхід дозволив В. Антоновичу подати розгорнені авторські коментарі про відповідність матеріалу історичним реаліям, а М. Драгоманову – розкрити ті особливості наведених зразків, що цікаві саме з фольклористичного боку

[239, С. 104]. Аналізуючи роботу М. Драгоманова, варто зазначити, що в «Історичних піснях малоросійського народу...» ним було вперше в історії української фольклористики застосовано історико-порівняльний метод для ідейно-естетичного аналізу, який, проте, не був позбавлений від окремих недочепів. І. Франко зауважував, що М. Драгоманов, «жадаючи порівняльних студій і докладного відрізнення в етнографічних матеріалах того, що міжнародне, запозичене, і того, що постало на власнім ґрунті» [233, С. 238], позначив як фальсифіковані ті українські думи, сюжети яких використовувалися в «Історії Русів» [239, С. 105]. Проте це не применшило значення праці М. Драгоманова, що підтверджує й висока оцінка видання сучасниками. О. Єфименко зазначила: «Це видання, що отримало від Академії наук Уварівську премію, можна назвати зразковим: строго наукове групування пісень за історичними епохами, найрізноманітніші вказівки, варіанти, історичні пояснення – все підпорядковане тому, щоб зробити його вартісним науковим посібником» [73, С. 20]. З подібними рецензіями виступили М. Костомаров, О. Веселовський, О. Міллер, М. Петров, О. Котляревський, В. Навроцький та ін. [4, С. 221-227], тобто найвидатніші представники міфологічної та компаративної академічних фольклористичних шкіл (усього – понад 30 схвальних рецензій у вітчизняній та західноєвропейській фольклористичній літературі [65, С. 15]). «Історичні пісні малоросійського народу...» не лишилися поза увагою істориків – відгуки надіслали Д. Багалій, котрий пророчив «велику славу» і наукову вагомість праці [21, С. 512], та С. Томашівський, який відзначив, що «видавці зібрали тут велике число пісень разом із варіантами та при кожній дали довші або коротші історичні пояснення, не кажучи про вступні статті, що є неначе загальним оглядом нашої історичної поезії. Сі пояснення мають правдиву наукову стійкість, розкриваючи образи політичного й соціального життя давніх століть» [214, С. 50-51]. Все це свідчить про те, що діячі Відділу дуже серйозно поставилися

до вирішення проблеми збереження пам'яток духовної національної культури та до питання професійного аналізу історичної пісенності.

Завдяки старанням та матеріальній підтримці Київської старої громади [107, С. 77] вийшла друком укладена членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства І. Рудченком збірка «Чумацькі народні пісні», представлена на засіданні Відділу 11 вересня 1874 року [81, С. 21]. І. Рудченко був досвідченим фольклористом-едитором, у доробку якого вже було два випуски збірника «Народні південноруські казки» (1869–1870 рр.). Процес збирання необхідного матеріалу для «Чумацьких народних пісень» повністю припадає на термін існування Відділу (1872–1874 рр.). «Я збираю всі чумацькі пісні, друковані, писані, і складаю в свою скарбницю, із якої, за вільнішого часу, вони будуть вийняті, «оханючені», «прибрані»; ...я займаюся народними творами, усю свою увагу звертаю на характеристику народу за цими творами, а у нас досі, навпаки, займаються характеристикою самих творів» [150, С. 51], – писав він у листі до М. Драгоманова 23 березня 1872 р. Сімдесят дві чумацькі пісні з нотами, підготовленими М. Лисенком, та словничок відповідної термінології [8, С. 122], включені до збірки, стали помітним явищем в українській фольклористиці та отримали схвальні відгуки.

Таким чином, збирання, класифікація, опрацювання та едиція пам'яток українського фольклору було чи не найголовнішим завданням, якому надавали особливої уваги члени Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Слід зазначити, що не лише філологічний аспект фольклору розроблявся у роботах учасників Відділу, а й фольклорно-музикознавчий, про що свідчить справжній переворот, здійснений М. Лисенком в музичній фольклористиці [223, С. 34-35]. Йдеться про видання семи випусків «Збірника українських пісень» в обробці і в супроводі фортепіано (120 пісень для чоловічих та змішаних хорів), збірника «Молодощі», а також про перше в Україні ґрунтовне дослідження музичної

будови й властивостей вітчизняної народної пісні – «Характеристика музичних особливостей малоросійських дум і пісень, які виконує кобзар Вересай», надруковане у I томі «Записок...» у 1874 році [81, С. 339-352]. Слід додати, що нотні записи пісень календарного циклу (ігрові пісні, веснянки, купальські пісні, щедрівки), більшість з яких записав М. Лисенко у Борисполі, Іванкові та інших селах тодішнього Переяславського повіту, були вміщені до III тому «Трудов...» П. Чубинського [31, С. 89], а до IV тому було включено детальний етнографічний текстовий та музичний запис бориспільського весілля середини XIX ст., що складався зі 108 нотних записів [218, С. 45].

Переймаючись тим, що справа музичної фольклористики в Україні «знаходилась в руках малопідготовлених дилетантів, які були далекі по духу від народної пісні, школи і самої народності», М. Лисенко зауважив: «В той час, коли музично-пісенний, народний матеріал, що змальовує життя історичного минулого народу з його ...ідеалами і з сімейними радощами та горем, надав би у загальній масі багатий запас відомостей для естетичної характеристики суті народу, у нас це поле ще ледь зоране» [81, С. 340-341]. Крім того, своєю активною концертно-хоровою діяльністю М. Лисенко зміг продемонструвати різножанрові типи української народної пісенності, заохочував не тільки до теоретичного аналізу музично-фольклорної спадщини, а й до її практичного вивчення й застосування, що дає змогу говорити про започаткування якісно нового етапу музично-фольклористичної сфери.

Про роль, яку відіграв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у формуванні етнонаціонального самоусвідомлення українства, досить влучно зазначила С. Русова: «Відділ розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців... витворив фанатиків фольклору та етнографії... Наче якась ціла національна течія пробігла по Україні ...з'явилися перші бруньки національної свідомості» [188, С. 46]. С. Русова залишила цікаві спогади про багатьох

членів Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства, дала оцінку діяльності осіб, причетних до роботи Відділу. Так, зокрема про музичну діяльність М. Лисенка вона писала: «Кожний концерт Лисенка є не лише музична розвага, а й суспільне явище, в тяжкі часи заборони слова і думки концерт Лисенка є демонстрація, а він сам є гасло... Микола Віталійович знав, що національне почуття мусить житися і що рідна пісня й є тією найліпшою поживою» [187, С. 30].

Одним із активних діячів, який наполегливо займався дослідженням усної народної творчості й залученням до цієї справи широких кіл науковців, був О. Русов [106]. Він брав участь фактично в усіх фольклористичних виданнях Відділу – у виданні збірки історичних пісень В. Антоновича та М. Драгоманова, казок та чумацьких пісень, упорядкованих І. Рудченком, українських пісень, записаних М. Лисенком [239, С. 93]. Про активну наукову діяльність О. Русова свідчить те, що він був автором ґрунтовної доповіді «Про життя Остапа Вересая і твори народної літератури, що він виконує», яка характеризується глибоким науковим аналізом уснопоетичної культури й кобзарської творчості [81, С. 309-337]. Наукова премія Російського Географічного товариства [109, С.12] за цю доповідь визначає О. Русова як теоретика української фольклористичної науки. Саме О. Русов став основним укладачем усіх збирацьких програм Відділу: першої, чотиристорінкової, представленої на засіданні 6 березня 1873 р. [173, С. 4], яка була визнана надто стислою та слугувала основою для другої, колективно укладеної Програми за участю Ф. Вовка (у її фольклорно-етнографічній частині), затвердженої 4 червня та негайно виданої й розісланої у кількості 1200 примірників [190, С. 40]. Відзначимо також діяльність О. Русова з установаження та поширення міжнародних (передусім міжслов'янських) наукових зв'язків Відділу, спеціально відзначену Ф. Савченком.

Варто окремо зупинитися на дослідженнях членів Відділу з фольклористики, основні положення яких були виголошені на засіданнях Відділу та на міжнародних та всеросійських форумах, зокрема й на III Археологічному з'їзді 1874 року. Це – реферати П. Чубинського «Декілька записаних народних історичних переказів», «Поняття і уявлення південноруського народу про світила, виражені у приказках і прислів'ях»; дослідження М. Драгоманова «Про варіанти південноруських пісень і подібність їх з іноземними», «Відгомін лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про «Королевича»», «Сліди дружинного побуту в малоруських колядках та малоруські пісні про кровозмішування, порівняння з західними піснями», Ф. Вовка «Про малоросійський орнамент», П. Житецького «Малоросійські думи», П. Іващенко «Про замовляння», І Лужицького «Про малоросійську демонологію» тощо [82]. Питання, запропоновані до розгляду на з'їзді, характеризуються тематичною поліфонією: які існують прикмети, легенди та перекази щодо місцевостей, де колись діяли київські храми; чи виникають нові сюжети про скарби та скарбошукачів; народні уявлення про створення світу; чи є сумніви щодо достовірності опублікованих пам'яток народної творчості та що видає їх штучне походження; порівняння великоруських «билин» з малоруськими «думами»; малоруські народні пісні про кровозмішування у порівнянні з давніми міфами, піснями. Про полемічний настрій наукового зібрання свідчить дискусія, що розгорнулася в ході обговорення питань та навколо доповіді М. Драгоманова «Сліди дружинного побуту в малоруських колядках та малоруські пісні про кровозмішування, порівняння з західними піснями», у якій взяли участь М. Костомаров, Є. Барсов, Н. Петров, О. Міллер, В. Яковлев. «Вчені спростували необережні та скороспішні висновки. Так, М. Костомаров зауважив, що між піснями про кровозмішування сина з матір'ю та брата із сестрою немає нічого спільного, що взагалі в українських піснях про

кровозмішування нема ніяких слідів книжного впливу. Є. Барсов заявив, що писане джерело пісень про кровосумішника усуває будь-яку можливість здогаду про поширення їх із півдня на північ – навіть у тому випадку, якщо допустити, що українські пісні виникли під впливом південних або західних слов'ян. Н. Петров та О. Міллер говорили про міфологічне підґрунтя деяких легенд і обрядових зразків, що їх не врахував доповідач. М. Драгоманов був змушений визнати, що «він зовсім не хотів пояснити, як розпросторилися з Півдня на Північ оповідання про кровосумішника, а бажав лише вказати на можливість переходу одної з пісень...» [69, С. 141–142].

Окрім оприлюднення громадськості пошукових результатів членів Відділу, Археологічний з'їзд мав на меті виробити методологію провадження наукових досліджень (і польових, і теоретичних). Цьому підпорядковані були питання, які виносилися на з'їзд: самотність малоросійської орнаментики; елементи народного побуту у звичаях, обрядах і взагалі в пам'ятках народної творчості.

У 1871 році М. Костомаров за дорученням РГТ бере на себе загальне редагування 3 томів «Трудов...», упорядкованих П. Чубинським, а саме: III тому («Народний щоденник»), IV тому («Пісні обрядові») і найоб'ємнішого V тому («Пісні любовні, сімейні і жартівливі»). З листів Чубинського до Костомарова [75, С. 55-59] зрозуміло, що редагування останнього не було формальним і поверховим. Опрацювавши IV том, редактор залишився незадоволеним, оскільки не визнавав зведеного упорядником тексту українського весілля доволно, керуючись суб'єктивними пріоритетами в обранні кращих варіантів. На заувагу П. Чубинський відповів: «Ви не задоволені IV томом, а я вважаю його найкращим. Він містить зведення сорока двох весіль, і я б не бажав, щоб цей том піддався переробці. Опис зразків зроблено повний з усіма різновидами, які тільки можна було знайти в джерелах. Якщо любовні пісні не могли бути добре систематизовані, то

весільні була можливість систематизувати, і тому цей том я вважаю найкращим... Зверніть увагу на цей том, бо він, справді, щодо системи і повноти найкращий» [75, С. 55-59].

Редактор поділяв критичне ставлення самого упорядника щодо недосконалості класифікації любовних пісень. Систематизація текстів V тому праць не була схвалена і рецензентом О. Веселовським [35, С. 199-203]. Проте П. Чубинський був відкритий до конструктивної критики, високо оцінюючи «безпосереднє керівництво» М. Костомарова у підготовці до видання у «Трудах...» пісенних текстів. Участь Костомарова не обмежувалася редакторською роботою. Він також отримав можливість розмістити у V томі «Трудов...» зібрання пісенних творів, серед яких є унікальні зразки, як-то «Дума про невольників», зафіксована в Охтирці [171, С. 113].

Наукові форуми, зорганізовані та проведені членами ПЗВ РГТ, виконували й функцію популяризатора народної культури та її носіїв зокрема. Так, завдяки ініціативі Г. Галагана Україна і світ пізнали О. Вересая. І до того часу фольклористи знали кобзаря, який жив у Сокиринцях, але саме Г. Галаган організував йому справжню рекламу, влаштував публічні виступи в Києві, зацікавив ним О. Русова і М. Лисенка, які написали про кобзаря перші ґрунтовні праці. Саме Г. Галаган викупив Остапа Вересая з кріпацтва у сусіднього поміщика Милорадовича та познайомив його з відомими діячами культури [203, С. 59].

У вересні 1873 р., на пропозицію Г. Галагана, було скликане екстрене засідання Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, присвячене творчості О. Вересая [82, С. 338]. На засіданні з доповіддю «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм» виступив дійсний член Відділу, відомий український композитор М. Лисенко, який проаналізував репертуар народного співця та підкреслив його жанрову розмаїтість, зупинившись на

компаративному аналізі українського пісенного матеріалу із спорідненими піснями російського та інших слов'янських народів. Розкриваючи музичні особливості українського думового матеріалу з репертуару О. Вересая, композитор дав високу оцінку кобзарській майстерності співця, особливо його самобутній манері виконання. На цьому ж засіданні мав доповідь «Остап Вересай – один з останніх кобзарів малоруських» і дійсний член товариства О. Русов.

Спільно з П. Чубинським фольклористи зафіксували від кобзаря та опублікували шість думових текстів: «Отчим», «Як три брати з Азова втікали», «Невольницька», «Про бурю на Чорному морі», «Про вдову і трьох синів», «Дума про Федора Безрідного» та декілька сатирично-гумористичних пісень [137, С. 9].

Знайомство та взаємодія М. Лисенка та О. Вересая не лише мали обопільну користь, а й стали помітним кроком в історії вітчизняної фольклористики в цілому. Доповідь М. Лисенка була однією з перших теоретичних праць, якою розпочалася наукова діяльність видатного композитора і, окрім того, була першою теоретичною розвідкою, що висвітлювала питання розвитку української народної пісні в комплексі.

Участь О. Вересая в домашньому концерті, організованому відомим українським драматургом М. Старицьким для учасників III Археологічного з'їзду, де взяв участь також хор під керівництвом М. Лисенка, набула розвитку, розголосу та європейського масштабу. Так, з великим успіхом концерти О. Вересая відбулися і в Петербурзі. Він виступав на засіданні етнографічного відділу Російського географічного товариства, в музеї етнографії і старожитностей, у Петербурзькому залі Благородного зібрання, на засіданні Слов'янського благодійного комітету та в інших аудиторіях. Як повідомлялося у пресі, зал Благородного зібрання, який вмів близько семисот чоловік, був переповнений глядачами і ще сотні людей не могли

потрапити на концерт Вересая [137, С. 85]. Виступи українського кобзаря стали значною подією у мистецькому житті Петербурга 1875 р. Російський композитор П. Чайковський, який неодноразово слухав виступ кобзаря у Петербурзі і був свідком успіху його концертів, відзначав, що «народну пісню бажано слухати у виконанні самого народу» [236, С. 288].

Про кобзарську майстерність О. Вересая залишилося чимало спогадів сучасників народного співця – російських та українських діячів культури, які добре знали кобзаря і цінували його талант. Так, наприклад, відомий український громадський діяч та літературознавець О. Терлецький в одному з листів до М. Бучинського писав: «Як Вересай живо, з якою правдою і з яким безмежним гумором співає жартівливі пісні» [137, С. 47]. Ім'я народного співця України привернуло увагу не лише української та російської громадськості. Воно потрапило і на сторінки періодичних видань Франції, Англії, Польщі, Австрії, Німеччини тощо. Перебуваючи у 1874 р. в Києві на Археологічному з'їзді, французький вчений Альфред Рамбо неодноразово слухав виступ О. Вересая і був захоплений його майстерним співом та грою на кобзі. Своїми враженнями про співця учений поділився з читачами на сторінках французького видання «Журнал двох світів» («Revue des deux Mondes») [137, С. 6]. А. Рамбо дав глибокий аналіз українській історичній пісні та висвітлив роль кобзарів у суспільному та культурно-мистецькому житті України.

Ім'я Остапа Вересая потрапило і на сторінки англійського журналу «Athendeum», що виходив у Лондоні. У 1874 р. там з'явилася велика стаття англійського письменника і фольклориста, бібліотекаря Британського музею Д. Ральстона «Кобзар Остап Вересай, його музика і т. д.» [137, С. 79]. Стаття була опублікована у вигляді рецензії на доповідь О. Русова про О. Вересая. Д. Ральстон з великим захопленням висловлювався про українські пісні, зокрема чумацькі. Що ж до кобзаря О. Вересая, то за ним

письменник визнавав таку ж саму роль в Україні, яку у стародавній Греції відігравали її рапсоди. Образ кобзаря відтворив у своєму художньому творі «Пісня про правду» відомий поет Райнер-Марія Рільке, який декілька разів відвідував Росію.

Передчасне закриття Відділу загальмувало наукову й практичну діяльність, не дало змоги його членам втілити в життя заплановане: надрукувати у додатках до третього тому «Записок...» такі праці, як «Малоруські народні перекази й оповідання» М. Драгоманова, «Збірку пісень і казок» молодого етнографа І. Манджури [166, С.118]. Залишився неопрацьованим великий обсяг матеріалу, котрий зберігається в ІР НБУ: вісім збірок пісень, зібраних А. Димінським на Поділлі, зокрема побутові (80 пісень), родинні (239 пісень), рекрутські (60 пісень), п'яницькі (47 пісень), жартівливі (662 пісні), танки (117), гаївки (90), щедрівки (21); пісні різноманітного змісту, записані О. Руданським в Подільській губернії (120 пісень), а також загадки, приказки і казки, записані П. Кудрицьким та ін. [166, С. 132].

Звертаючись до архівних матеріалів, присвячених закриттю Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у 1876 році, хотілося б наголосити, що в сучасній науковій літературі зустрічаються фактичні помилки, які стосуються діяльності цієї інституції. У колективній монографії «История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года» у розділі, присвяченому сходознавству в Україні, йдеться: «У 1873 році в Києві був заснований Південно-Західний відділ РГТ, що організував та здійснив наприкінці XIX – початку XX століть декілька наукових експедицій до країн Сходу» [89, С. 76]. Такі вислови слід розглядати не інакше, як науковий казус, як неухважність під час роботи з фактичним матеріалом, оскільки достовірно відомо, що діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства була

припинена наказом імператора Олександра II, виданим у німецькому курортному містечку Емську. Згідно з цим сумнозвісним наказом було заборонено також грати на сцені, писати, співати пісень українською мовою, видавати підручники, написані українською мовою. Указові передувало листування на найвищому рівні, матеріали якого зберігаються в Архіві Російського географічного товариства в папці з написом «Дело № 17 Императорского Русского Географического общества. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) Отдела Императорского русского географического Общества 7 июля 1876 года». Цими матеріалами ми й будемо керуватися в подальшому викладі фактів.

Так, 7 липня 1876 року міністр внутрішніх справ Росії О. Тимашев пише листа великому князю Костянтину Миколайовичу, який був відповідальним за наукові студії. Зокрема, О. Тимашев зазначав: «У зв'язку з виявленням на півдні Росії діяльності особливого роду пропагандистів, хворих на так зване українофільство, а також розповсюдження в народі перекладів підручників та молитовників малоросійською мовою, Государю Імператору було благоугодно наказати обговорити це питання всебічно на Особливій нараді» [14, С. 1]. Після Особливої наради імператор власноруч написав на її протоколах: «Виконати, але з тим, щоб Відділ Географічного Товариства в Києві у теперішньому його складі був закритий та щоб відкриття його знову не мало б бути інакше, ніж з мого дозволу за представленням Міністра внутрішніх справ» [14, С. 1]. Таким чином, можна стверджувати, що з 7 липня Відділ офіційно завершив свою діяльність.

Через місяць, 6 серпня 1876 року, повідомлення про розформування Відділу отримує Київський генерал-губернатор князь О. Дондуков-Корсаков. Це повідомлення підписує барон Ф. Остен-Сакен. Слід зазначити, що адресант листа особливо наголошував на необхідності збереження майна Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, тобто бібліотеки й

архіву. Ф. Остен-Сакен пише: «Бібліотека відділу й особливо архів містять досить велику кількість рукописних документів та збірників першочергової ваги, зникнення яких було б дуже прикрим, зважаючи на інтереси науки» [15, С. 3]. У відповідь через чотири дні, 10 серпня 1876 року, О. Дондуков-Корсаков порушує клопотання про долю видання творів М. Максимовича, оскільки вдова ученого й тодішній Голова Відділу В. Антонович вклали значні кошти у цей науковий проект. Генерал-губернатор звертається з проханням передати видання Археографічній комісії або ж Церковно-археологічному товариству при Київській духовній академії [16, С. 6]. На це було отримано дозвіл (лист Голови Російського географічного товариства П. Семенова князю О. Дондукову-Корсакову), а для продовження видання обрано типографію Київської духовної академії [17, С. 7]. Як відзначав сам О. Дондуков-Корсаков, «голова Церковно-Археологічного товариства при Київській духовній академії повідомив мені, що Товариство прийняло видання цих творів із повним співчуттям та повною готовністю й з цією метою утворило особливу Редакційну комісію» [18, С. 8].

Звернемося тепер до тих заходів, які слугували чинниками рішення владних осіб припинити діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Постає питання: чому виникла потреба радикально вирішити проблему на найвищому рівні? Адже наукова робота, проведена членами Відділу, була досить вагомою як за своїм обсягом, так і за науковою цінністю. Відділ був науковим закладом не лише Києва, оскільки «його членами та кореспондентами були мешканці різних місцин України. Тому відділ певний час був центром наукової думки всієї України» [88, С. 378].

У розквіт своєї діяльності, в 1875 році, Відділ нараховував 190 членів [82, С. 3]. І. Рудченком було видано народні південноруські казки (1869–1870) та чумацькі народні пісні (1874) [184]. В. Антонович та М. Драгоманов видали двотомник історичних пісень України [86; 87]. Готувалося повне видання

творів М. Максимовича. Проводилася активна робота з укладання великого українсько-російського словника та «Історії української літератури» [88, С. 378]. Крім того, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства виконував роль своєрідного «клубу», де мали змогу збиратися учасники Київської громади – на квартирах членів Відділу, або влітку, під час прогулянок по Дніпру, не викликаючи підозри в поліції. Тобто, як уже зазначалося вище, Відділ допоміг членам осередку легалізуватися. На думку Д. Дорошенка, Південно-Західний відділ у цей історичний проміжок часу був «справжнім українським науковим вогнищем, біля якого скупчилися видатні наукові сили» [62, С. 212].

1875 року членами Південно-Західного відділу Російського географічного товариства було видано працю «Київ та його передмістя за одноденним переписом, здійсненого 2 березня 1874 року», яку було різко розкритиковано редактором шовіністичної газети «Киевлянин» В. Шульгіним. За дорученням Відділу йому відповів економіст М. Зібер у газеті «Киевский телеграф», що ще більше загострило відносини між «Киевлянином» та членами Відділу. «Із брудними наклепами виступив і голова Київської археографічної комісії таємний радник М. Юзефович. За завданням урядових органів він написав статтю про Південно-Західний відділ географічного товариства, у якій звинувачував його діячів у соціалізмі та демагогії. Йому також належить ненадрукована стаття «Про так званий українофільський рух»» [14, С. 380].

Тиск із боку уряду викликав обурення небайдужих до української культури членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Відмовився від головування Г. Галаган, його заступив на цій посаді В. Антонович. Але й це не врятувало Відділ від розформування. Після сумнозвісного Емського указу посилювалися репресії проти Відділу та членів Київської громади. Вийшли за кордон звільнений з університету

М. Драгоманов та видатний економіст М. Зібер. З Києва було вислано П. Чубинського. Через кілька років до Петербурга виїхали П. Житецький та Ю. Цветковський. Фактично перерваний був зв'язок із М. Драгомановим. Відтак, робота, що її впродовж трьох років успішно проводив Південно-Західний відділ РГТ, майже повністю занепала.

Велика бібліотека близько тридцяти п'яти років «подорожувала» приватними книгозбірнями, а потім стала складовою частиною бібліотеки Київського Комерційного Інституту. Церковно-археологічний музей Київської духовної Академії прийняв матеріали та експонати етнографічно-історичного музею, започаткованого Відділом. Етнографічні розвідки й матеріали знайшли своє місце в редакції «Киевской старины», частина ж цієї колекції залишилася у В. Антоновича, ще інша частина – у М. Драгоманова. Рештки архіву Відділу після довгих блукань осіли в Інституті Рукописів Національної бібліотеки України [77, С. 36].

Основними причинами, які призвели до закриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, були:

- владна протидія загрозі, яку несла російській імперії українська гуманітарна наука, потугу і самобутність якої потвердило світове наукове співтовариство;
- безкомпромісний підхід членів Відділу до аналізу етнічної, статистичної та мовної ситуації в Україні, об'єктивний аналіз ними каталізаторів та перешкод суспільно-політичних, етнічних, мовних процесів;
- наукова об'єктивність у фіксації, аналізі та публікуванні фольклорного масиву, суб'єктом творчості якого був етнос, що проживав у межах України, її пограниччя, а також на теренах інших держав, відповідно, така обсервація українства та народів-етноменшин руйнувала імперську ідеологію, побудовану на нівелюванні національних культурних надбань колоніальних народів;

- легалізованість Відділу та можливість проведення під його егідою зборів учасників Київської громади;
- навколонеаукові та навколополітичні чвари, суперечки, зокрема, із шовіністичною газетою «Киевлянин», завдяки яким будь-які новації членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства наштовхувалися на обвинувачення в націоналізмі та сепаратизмі.

Після закриття Відділу продовжувалися деякі започатковані ним заходи. Серед іншого, велася робота над укладанням словника (у межах російської діалектологічної процедури), а також відзначалися дні пам'яті українських поетів та письменників, зокрема Т. Шевченка. Замість закритих 1876 року «Записок...» невдовзі став виходити часопис «Киевская старина», навколо якого фактично згуртувалися ті ж самі діячі, що працювали у Відділі.

Про можливість повторного відкриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства заговорили у 1898 році. Новий київський, подільський та волинський генерал-губернатор М. Драгомиров у листі до П. Семенова відзначив, що вважає «абсолютно бажаним та своєчасним відкриття в Києві особливого, під назвою «Південного», відділу російського Географічного товариства» [20, С. 14] та очікує «від діяльності цього закладу плідних наслідків для всебічного дослідження краю в етнографічному та статистичному відношеннях» [20, С. 14]. За рішенням 10-го з'їзду природознавців та лікарів 1898 р. ініціативною групою під керівництвом Л. Личкова в 1901 р. було порушено клопотання про відкриття у Києві нового, Південного відділу Російського географічного товариства і навіть обрано Комісію за участю, зокрема, О. Русова та М. Василенка, із метою наукової інституціоналізації дослідницьких кіл України. Проте негативне ставлення офіційних осіб держави та особисто П. Семенова як керівника Російського географічного товариства не дало можливості реалізуватися цим планам [190, С. 118-123].

Підсумовуючи, зазначимо, що створення Південно-Західного відділу РГТ в Києві мало на меті як економічне й культурне дослідження України (з офіційного боку), так і легальну інституціоналізацію діячів української науки, культури та народногосподарської практики. Будучи академічною установою за метою, завданнями, структурою та складом, ПЗВ РГТ здійснив видатні розвідки у сфері історії, філології й фольклору українського народу, які закономірним чином набули національного характеру, що було несумісним із загальноросійською суспільно-політичною стратегією, за якою наявність легальних, напівлегальних і таємних організацій різного спрямування підривало авторитет формули російської державності: «самодержав'я – православ'я – народність», що й стало вирішальним чинником у справі закриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Отже, репресивна політика царизму щодо українського руху 70-80 рр. XIX ст. сприяла розумінню національно-свідомою українською інтелігенцією свого морально-психологічного відчуження від загальноімперської дійсності, що й зумовило перехід від етнографічного культурництва до формування національно-політичних цілей. Покинула можливість для своєї легальної діяльності в межах імперії, українська інтелігенція змушена була перемістити свою суспільну, наукову та видавничу діяльність за кордон, насамперед до Галичини, де за умов конституційного режиму в Австро-Угорщині український рух здобув у наступний період значних успіхів, перетворивши її в «Український П'ємонт»[122]. На теренах центральної України одним з продовжень наукової та націонал-патріотичної концепції ПЗВ РГТ стала діяльність Київського Наукового Товариства, очолюваного академіком Михайлом Грушевським. У число 50 членів Товариства увійшло дев'ять дійсних членів ПЗВ РГТ: В. Антонович, Ф. Вовк, П. Житецький, О. Левицький, М. Лисенко, К. Михальчук, В. Науменко, О. Русов, Я. Шульгін.

«Концептуальний центр української національної свідомості другої половини XIX ст. розпросторювався у царині народництва, віднаходячи тут міцну морально-етичну основу, визначальний вектор життєствердження, спрямований на визволення поневоленого Росією колись вільного козацького народу» [118, С. 12]. Підвалини, закладені пасіонаріями – членами Відділу, були потверджені багатьма поколіннями сподвижників гуманітаристики, що уможливило розвиток національної науки про народну творчість та, зрештою, утвердило українську державність.

РОЗДІЛ III.
КОНЦЕПЦІЯ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОГО ПОШУКУ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ
РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА:
НАУКОВИЙ ПІДХІД І МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Різні тенденції, які знаходимо у наукових публікаціях кінця XX ст. — початку XXI ст., дають змогу дійти висновку, що більшість українських учених помірковано ставляться до визначення фольклористичної методології як головного напрямку її розвитку на сучасному етапі. Проте прагнення фольклористики іти шляхом систематизації наукового знання (а не лише описовим шляхом) є ознакою потужних міждисциплінарних впливів. Принаймні тепер можна без сумнівів стверджувати, що фольклор як один із вимірів комунікації етносів, генерацій і цивілізацій утворює цілісне смислове поле з лінгвістикою, філософією, культурологією.

3.1. Аналітичний підхід у створенні системи фольклорних явищ у діяльності членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства

Аналітична тенденція у філософії, узагальнена Дж. Муром, бурхливо розвинулася на початку ХХ століття і зумовила розгляд ланцюгів тематичних текстів з огляду на їхні функції. Відтоді й фольклористика поступово вбирала ідеї аналітичної концепції, що забезпечило цілісність фольклористики як науки і прозорість напрямків трансформації фольклорних текстів у вимірах сучасності. Ніхто не відкидає того факту, що аналітична філософія є однією з найавторитетніших «гілок» антропологічного дерева і що «лінгвістичний поворот», здійснений Г. Фреге, Б. Расселом, Дж. Муром, розгорнув серед науковців-гуманітаріїв цілий рух за розкриття значення кожного з об'єктів дослідження: що означає те чи інше явище, що розуміє під певним поняттям його творець [179, С. 433 - 453]. Але важко повірити, що, здійснюючи титанічну працю із збирання і популяризації фольклору, українські учені ХІХ століття шукали відповіді на ті ж самі питання, прагнули знайти метод, який би дав їм змогу не лише описати явище, але й проникнути в його зміст та залучити його до цілісної фольклорної системи.

Тому науковий підхід чи метод як спосіб дослідження проблеми часом не визначався як окреме поняття українськими фольклористами у ХІХ столітті, але неодмінно використовувався:

- і як набір операцій, що дозволяли провести дослідження, і як шлях проникнення у зміст фольклорного явища;
- і як інструмент проникнення у зміст фольклорного явища;
- і як спосіб висловлення власної позиції, думки, погляду самого дослідника.

Суголосним із нашою позицією є твердження С. Росовецького: «...згодом уже справді фундаментальні пам'ятки української збирацької

фольклористики як енциклопедичні двотомні «Записки о Южной Руси» П. Куліша (1856-1857), «Народные южнорусские песни» А. Метлинського або Амвросія Могили (1854), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Симонова (М. Номиса) та славнозвісні «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» П. Чубинського. Проте ці видання, будучи результатами колективної праці багатьох ентузіастів збирання українського фольклору (що можна розглядати як своєрідне втілення традиції, започаткованої Климентієм Зиновієвим), створювалися вже з урахуванням наукових принципів і вимог європейської збирацької фольклористики нового часу» [179, С. 54]. Будь-який процес пізнання об'єктів науки є дослідженням єдиної системи у зв'язку і взаємодії. Фундаментальні дослідження загалом охоплюють експериментальні й теоретичні розвідки, які потрібні для отримання нових знань із фактів спостереження, причому у багатьох випадках без певної мети їх практичного застосування і використання. Фундаментальність як поняття позначає пізнання законів і закономірностей. Прикладні дослідження – це розвідки, що проводяться для досягнення практичної мети на базі фундаментальних досліджень, виконуються для розв'язання практичних проблем і завдань. Таким чином, у прикладному аспекті мета фольклористичного дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні напрямів наукового знання, розробленні заходів класифікації, послідовного накопичення, занесення до жанру чи наративного типу, виявлення концептів у так званому невербальному фольклорі.

Сучасна методологія розмежовує спеціальні наукові методи як сукупність кроків пізнання, дослідницьких процедур, що застосовуються в окремій науці, і так звані міждисциплінарні методи, які охоплюють інтегративні процедури і мають характер комплексних наукових програм. Серед них: теоретичні, логіко-індуктивні, емпіричні, комбіновані. Безперечно, емпіричний метод у фольклористиці не може відкидатися, оскільки

безпосередність сприйняття фольклорного тексту цілком залежить від особистісних установок потрактування фольклорних явищ збирача та респондента. Аналітичний метод здебільшого був «присвоєний» математикою, економікою і в гуманітарних науках відігравав другорядну роль. Відоме висловлювання І. Ньютона: «Як у математиці, так і в дослідженні складних питань аналітичний метод повинен передувати синтетичному. Цей аналіз полягає в тому, що з експериментів і спостережень за допомогою індукції виводять загальні висновки і не допускають проти них жодних заперечень, які й не впливали б із дослідів або інших надійних істин. Бо гіпотези не розглядаються в експериментальній філософії. Хоча отримані за допомогою індукції з експериментів і спостережень результати не можуть ще служити доказом загальних висновків, все ж таки це – найкращий шлях робити висновки, який допускає природа речей» [249, С. 127-192].

Такі види аналізу, як прогностичний, діагностичний, детальний, глобальний, не враховуючи природничі науки, досить довго використовувалися хіба що в лінгвістиці і не на українському ґрунті. Проте активний розвиток наратології у минулому столітті, висновки Ю. Лотмана і прилучення фольклористики до широкого кола антропологічних знань дали змогу досліджувати діяльність окремих фольклористів і цілих товариств у методологічному аспекті, щодо використання аналітичного методу у збиранні, процедурах відтворення, систематизації, обробки і потрактування фольклорних явищ.

Аналітичний метод як загальнонаукове поняття зазвичай позначає сукупність окремих прийомів вивчення сфери знань і охоплює:

- аналіз,
- синтез,
- припущення за рівних умов,
- індукцію та дедукцію,

- логічні умовиводи,
- статистичну перевірку [229, С. 254].

Отже, на початку ХХ століття у філософії, культурології, антропології, лінгвістиці і фольклористиці цей термін вже стало використовувється на позначення систематизованої сукупності кроків і актів, які необхідно здійснити для виконання завдання чи досягнення мети.

Питання організації збирання фольклору розв'язувалося за рахунок програм. С. Росовецький зазначає: «Хоч історик європейської фольклористики (Дж. Кокьярра – О.О.) і вважає, що програми було винайдено в 10-х роках ХІХ століття у Франції, існують згадки про поширення їх уже в кінці ХVІІІ ст. польськими етнографами, отже, уже тоді вони не обминали Україну. Відомі українські відгуки на російську «фольклористичну прокламацію П.В. Кирєєвського (1838), пізніше в Україні розповсюджувалася «Програма етнографічна» Російського географічного Товариства (1850) і особливо широко – програма його Південно-Західного (фактично українського) відділення, складена М.П. Драгомановим» [179, С. 57]. Звіт про діяльність Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства за 1873 рік (Київ, Типографія Губернського Управління, 1874 рік) свідчить про те, що з першого дня свого існування товариство поставило за мету створення повної програми для збирання фольклорних явищ із залученням аналітичного методу (чи аналітичного підходу). Для цього була складена комісія під головуванням В. Борисова, до якої увійшли В. Антонович, П. Житецький, О. Русов, В. Константинович, Ф. Волков. Комісія зайнялася передусім складанням детальної дослідницької програми, яка охоплювала 9 відділів, що мали аналізувати фольклорні явища за окремими ознаками.

Уживаючи сучасну термінологію, ми можемо констатувати, що товариство йшло шляхом виокремлення фольклорних концептів і пошуку зв'язку між окремими актами передавання традиційного смислу і єдиної

системи фольклорних явищ, у якій вони існують. Застосовуючи сучасний термінологічний апарат фольклористики, можемо стверджувати, що завданням кожного відділу було виокремлення окремих концептів та ознак таким чином:

1) перший відділ – за антропологічними типами місцевого населення, яке продукувало фольклорне явище чи було носієм його характерних ознак;

2) другий відділ – за концептами невербального фольклору (архітектурні ознаки народного житла, орнаменталістики утилітарної та ритуальної складових предметного субтексту);

3) третій відділ – за етнопсихологічними концептами етнографічної групи, звичаєвим субтекстом та його реалізацією в обрядовому тексті;

4) четвертий відділ – за концептами, пов'язаними із віруваннями, забобонами;

5) п'ятий відділ – за фольклорними концептами, що проявляються у говірках населення певної місцевості;

6) шостий відділ – за жанровими різновидами вербальних фольклорних текстів;

7) сьомий відділ – за окремими концептами, визначеними Ф. Вовком, які виявлялися у:

- a) обчисленнях та вимірах;
- b) відомостях про небесні тіла;
- c) уявленнях про рух, рівновагу;
- d) уявленнях про тепло, звук, світло і погоду;
- e) народних уявленнях про склад різних речовин;
- f) відомостях про співіснування людини, тварин і рослин;
- g) народній медицині;
- h) текстах про родину, суспільство, державу і людство;

8) восьмий відділ – за концептами, спільними для фольклору і мистецтва;

9) дев'ятий відділ – за фольклорними текстами, які постачали дані для археології та історії.

Така програма передбачала необхідність відповіді на безліч окремих питань і свідчила про те, що аналітичний метод, хоча й не заявлений офіційно, був покладений в основу систематизації фольклорних явищ у діяльності товариства. Програма була видана і розіслана як членам відділу, так і стороннім особам з проханням зібрати фактичний матеріал відповідно до заявлених розділів. На цей заклик надійшли матеріали від багатьох осіб. Зокрема, Г. Купчанко, студент Віденського університету, надіслав географічний, статистичний та етнографічний опис Буковини; Софія Федорівна Ліндфорс – статистично-етнографічні відомості про село Олешню з додатком збірника пісень, дум, казок та інших етнографічних матеріалів. П. Ткаченко, М. Зубковський та В. Забіла надіслали збірники записаних ними пісень. Волосні старшини Луцького повіту подали етнографічні відомості по волостях цього повіту; Г. Дзяковський – про знахарів та повір'я на Поліссі, керуючий справами Відділу надав придбаний у власність збірник, до якого увійшло близько 900 казок і оповідань, записаних А. Димінським в Ушицькому повіті. Г. Залюбовський подав 14 казок, записаних в Новоросії.

Про те, що аналітичний метод було покладено в основу створення системи вивчення фольклорних явищ Південно-Західним відділом Російського географічного товариства, свідчить і виокремлення формалізованих аспектів фольклорного тексту, розчленування об'єктів аналізу, передбачення їх детальних характеристик, що відобразилося в «Трудах...».

Можна твердити, що П. Чубинський як учений реалізував найширшу можливість використання аналітичного підходу для максимального розширення меж передавання фольклорної традиції в окремих сферах

народного знання. У передмові до I тому «Трудов...» П. Чубинський виголошує основні засади збирацько-дослідницької діяльності, яка не обмежується накопиченням фольклорного матеріалу, але водночас має бути позбавлена впливу дослідника як наратора на тексти, які впорядковуються.

П. Чубинський визначає два шляхи фольклористичного дослідження:

- «свої суб'єктивні враження викласти як результат спостереження»;
- «зібрати матеріали, що стосуються різних сторін народного життя, даючи таким чином змогу кожному бачити народ незалежно від вражень спостерігача» [215, С. XII].

П. Чубинський обирає інший шлях, визначаючи таким чином засади програми фольклористичної діяльності.

Уже в першому томі спостерігаємо чітко визначену множину об'єктів аналізу і спроби каталогізації принципово можливих напрямків наукового пошуку. Серед них – фольклорні тексти, які традиційно стосуються царства тварин, лікування хвороб, птахів, риб та комах, царства рослин, людини, її вірувань, способів вираження традиції у побудові житла, використання реманенту, пошитті та носінні одягу, приготування страв, духовного світу, який заселений міфічними істотами, перетворень та ініціацій тощо.

На відміну від більшості фольклористичних акцій, які концентрувалися зазвичай на збиранні матеріалів одного жанру чи текстів від одного респондента, члени Відділу свідомо не обмежували дослідження вузькими текстуальними рамками, щоб мати можливість надалі здійснювати порівняльно-типологічні зіставлення. Адже якщо уважно аналізувати розмаїття фольклорних текстів (вербальних і невербальних), то виникає необхідність встановлювати й певний порядок, де кожне фольклорне явище пов'язане з іншим, фіксувати різні варіанти представлення одного й того ж концепта, відстежувати його семантику, а далі – рухатися до цілісної системи фольклору окремого регіону. Власне про це заявляє М. Лисенко у

рефераті «Характеристика музичних особливостей малоруських дум і пісень, що виконуються кобзарем Вересаєм», який є частиною загальної програми дослідження. М. Лисенко постає як цілковитий прибічник використання аналітичного методу, оскільки піддає критиці зайву наполегливість деяких збирачів «... у справі гармонізації української пісні, не вивчивши усіх оригінальних відмінностей і особливостей її, і якостей, в силу яких те чи інше мірило, той чи інший фасон не застосовні до неї, як, словами нашого поета, «теплий кожух, та не на мене шитий» [81, С. 341]. М. Лисенко мав на увазі необхідність застосування детального аналізу ознак і характеристик пісні перед тим, як узагальнювати, універсалізувати її ознаки та уводити до певної жанрової класифікації чи системи. Далі він пропонує декілька критеріїв такого аналізу:

- за музичним інструментом (сопілка, бандура, ліра, кобза, скрипка, цимбали);
- жанром (історичні пісні, думи, пісні танцювального характеру тощо);
- музичними ознаками (набором октав, мелодійним малюнком, діатонізмом, ладами, ритмом тощо);
- за змістом «музичної думки» [81, С. 335] (пісні морально-релігійні, духовні, сатиричні).

При цьому надзвичайно легко простежити усі операції, характерні для дослідження аналітичним методом, а саме: виділення класів і груп, яке ґрунтується на протиставленні одних функціональних елементів іншим; детальне членування типів у класифікаційній схемі, розподілення досліджуваного матеріалу на групи і розділи. Їх П. Чубинський виокремлює у загальній передмові до першого тому «Трудов...»: «Видання обрядових пісень окремо від тексту я вважаю недоцільним: так, духовні пісні, які стосуються святих, розміщені в першому томі, де йдеться про святих.

«Колядки», «щедрівки», «веснянки», купальські, обжинкові пісні вміщені в третьому томі, оскільки ці пісні приурочені до певного часу. Всі весільні пісні йдуть за описом весільного обряду, тобто наводяться до кожного обряду, відповідно до їх виконання в дійсності. Родильні уміщено з описом родин» [218, С. 6-7; С. 11-12].

Прихильником аналітичного підходу як альтернативи описовому методу був М. Драгоманов. У Передмові «Зауваги про систематичне видання творів малоруської народної словесності» [67, С. XXIII] він прагне одразу визначити операції членування, створення елементарних структурних класів за їхніми ознаками, які необхідні для класифікацій неоднорідного фольклорного матеріалу. М. Драгоманов стверджує, що строкатість фольклорних творів (за жанрами, походженням, наративними тенденціями, формою) не дає змоги репрезентувати їх без приміток, рівнів, груп. Особливими класами М. Драгоманов вважає розповіді й образи, «узяті з апокрифів, прологів, *Gesta Romanorum*, *Legenda Aurea*, пам'яток середньовічного напівцерковного мудрування, іноді християнського, а іноді єврейського й магометанського походження, навіть гумористичні оповіді про попів, попаддів, дячих, що при всьому їх місцевому колориті ніщо інше як перероблення західних *fabliaux* і новел» [67, С. XXIII].

Найбільш прозоро використовує аналітичний підхід до систематизації явищ народної культури П. Чубинський у науковій розвідці «Реманент селянського господарства», адже саме значення реально існуючих явищ є основою фольклорного наративу. Селянські будівлі поділяються на хати, клуні, повітки, загороди, хлівці, кошари, огорожі. Ця, так би мовити, реальність (за П. Рікером) стає основою для коментарів, записаних із уст респондентів: «... у господарстві нема нічого важливішого за клуню, вона всьому голова», «хай хоч яма – та й то погріб» [82, С. 177]. Розподіляючи худобу та птаство на корів, коней, волів, свиней, овець, курей, П. Чубинський

додає традиційну інтерпретацію її наявності чи відсутності: «курей тримають по хлібу», «як у кого нема свині, той сам свиня» [82, С. 178].

Автор згаданої розвідки про облаштування хати, посуд, господарський реманент та одяг чітко класифікує, неначе створюючи каркас для проведення наступних операцій аналогії, протиставлення, узагальнення. Тут же подаються деякі звичаєво-правові норми продажу чи зберігання реманенту, вираження його якості через ціну.

Безперечно, найважливішим є розпізнавання вагомих явищ, які акумулюють у собі традицію і певний символ, спродукований реаліями предметного світу. Без фіксування явищ реальності їх знакові відповідники як ідеологічні концепти назавжди залишилися б недоступними для дослідження. Таким чином, сам зміст предметної реальності у записах П. Чубинського неначе був альтернативою захопленим відгукам щодо явищ фольклору, властивим дослідникам, які публікувалися у тогочасних часописах. Адже і П. Рікер вважав, що повсякденна реальність (тобто життя в не окультуреній формі) уже містить в собі концептні змістові ресурси, які насправді стають основою єдиного інтертексту [177, С. 41-50]. Отже, цілком очікуваною є репліка П. Чубинського, висловлена наприкінці реферату: «Ми запропонували увазі членів це повідомлення з метою отримання однотипних відомостей з різних місцевостей. Тоді порівняльним шляхом можна було б дійти доволі важливих висновків» [82, С. 186]. Як того вимагає аналітичний метод, П. Чубинський використав індуктивний шлях дослідження, статистичну перевірку і припущення.

Досліджуючи функціонування волосного суду як юридичної інституції на теренах України, де поряд з існуючим законодавством продовжували діяти приписи звичаєвого права, юрист за освітою – П. Чубинський мав на меті, перш за все: з'ясувати народні уявлення про злочин та кару, які інколи суперечать державним постулатам. Рухається до реалізації своєї мети,

опираючись на струнку систему групування та аналізу матеріалу. Отже, упорядник «Народних юридичних звичаїв за рішенням волосних судів» [220] вибудовує логіку наукового аналізу, водночас подачі емпіричного фактажу 2-го та 3-го розділів так:

1) кримінальні рішення волосних судів:

- злочини проти власності;
- злочини проти особистої безпеки;
- злочини проти прав сімейних;
- злочини проти влади, порядку правління, благоустрою і добродійності;

2) цивільні рішення волосних судів:

- розподіл власності між дідом і внуком, батьками та синами;
- розподіл власності між мачухою і пасинками та пасербицями;
- розподіл власності між зятем та тестем;
- розподіл власності між свекрухою та невістками і т.д.

Важливим фактором організації наукової розвідки є її I розділ. Тут упорядник уміщує аналітичну статтю професора О. Кістяківського «Волосні суди, їх історія, сучасна їх практика і становище» [220, С. 3-28], котрий простежує еволюцію народної правосвідомості, зацентровує увагу на кримінально-процесуальних звичаях, деталізує народні уявлення про підсудність, збір доказів та ведення процесу, характерного для волосного суду, що вирізнявся демократизмом та тяглістю правових українських традицій. У продовження теоретичної студії О. Кістяківського подано результат аналізу рішень волосних судів «Короткий нарис народних юридичних звичаїв, укладений на основі цивільних рішень, що додаються» [220, С. 29-83] самого автора-упорядника. Прикметно, що правник П. Чубинський виявляє себе і як пареміолог, і як дослідник обрядової лірики, і як знавець народного епосу, оскільки використовує уснословесний ресурс як засіб осягнення

етносвідомості українства, збагнення витоків та чинників смислогенерації звичаїв народу. Наприклад, порівняння артільного способу ведення господарства, характерного для росіян, з індивідуальним, притаманним українству, автор супроводжує коментарем: «Малороси вважають єдиним джерелом багатства землеробську працю: «Як віл да коса, дак і грошей кіса»... Народ вважає працю взагалі єдиним справедливим способом набуття права власності» [220, С. 32].Що ж до колективних форм, то, послуговуючись приказкою, автор зауважує: «Добра спілка – чоловік та жінка» [220, С. 33] – саме такі пріоритети організації виробничого процесу властиві українцям.

Дослідження зобов'язальних звичаїв, традиційно поширених на жіноцтво, супроводжується цитацією народної лірики:

А жіночкам та нема волі:

У запічку да воркун ворчить,

У колисці да дитя крічить.

Під порогом та свиня хрючить,

А у печі та горщок біжить.

Дитя каже: «Похитай мене!»

Горщок каже: «Помішай мене!»

Свиня каже: «Погодуй мене!»

Воркун каже: «Погодуй мене» [220, С. 36].

А пріоритетне право щодо піклування про дітей, а не батьків та звичаю подільності сімейного майна П. Чубинський аргументує народним нарративом про ворона та трьох його пташенят. Ми бачимо, що аналіз народних правових рефлексій у рішеннях волосних судів другої половини XIX століття здійснюється в антропологічній площині. Синтезуючи знання різних, здавалось би, гілок гуманітаристики, автор здійснює корисне евристичне дослідження: шукає істину шляхом низки логічних прийомів, вдаючись до використання усіх етапів аналітичного методу, а статистичні дані, що

репрезентують широку географію побутування волосного суду, доводять правдивість умовиводів.

Індуктивно-дедуктивні операції дали змогу членам ПЗВ РГТ дотримуватися обраного системного рівня аналізу елементів фольклорного тексту. Зокрема, А.Лоначевський у збірнику «Пісні Буковинського народу» здійснив спробу репрезентації звичаїв ворожіння за функціональною формулою: акт – дія – виконання дії – висновок – результат [82, С. 386]. Ми подаємо такі аналітичні операції у таблиці 1 (див. додатки С.187).

У статті «Про сільські ярмарки та про значення їх для вивчення ремісничої та кустарної промисловості» Ф. Вовк заявляє цілком подібно до майбутніх представників аналітичної філософії, що метою роботи, крім статистичних даних, є визначення міри значущості кожного предмета чи явища для подальшої інтерпретації [81, С. 265]. У завдання дослідника входило не лише збирання і опис ярмаркового люду, товару, умов купівлі-продажу, але й фіксування символічного потрактування окремих предметів: «Вважаю за потрібне зауважити, що всякий предмет має особливу назву і має претензію зображати якусь істоту» [81, С. 280]. Далі бачимо, що дослідник прагне за зібраними статистичними даними реконструювати культурно-історичний контекст певного фольклорного явища, що матиме значення для з'ясування понятійних смислів в умовах вихідної культурної ситуації. Саме для цього Ф. Вовк уточнює зокрема, що пряники здебільшого зображають духовні концепти – хрест або Євангеліє, що серед них значна кількість зображень дівчини й козака на коні, трапляються пряники у вигляді птахів чи риби [81, С. 281].

Варто зауважити, що аналітичний підхід дає змогу дослідникові-фольклористові не характеризувати самі явища, але встановлювати їхній зміст, створюючи поле для фольклорного наративу. І йому вдається вихопити завдяки дедуктивним прийомам значно більш тонкі розбіжності, ніж це дав би

вже оброблений свідомістю образний текст. Сама інформація, що міститься у явищі, для аналітика фольклору є ваговою, бо допомагає розшифрувати глибинне значення, яке вже становить каркас наративу.

Ф. Вовк представляє систему дій і статусів, причетних до українського ярмарку, таким чином: «З товару йдуть переважно ситці особливих малюнків на місцевий смак, які беруть міщанки на юпки, кохти, спідниці, а селянки і козачки – на корсетки» [81, С. 273]. Дослідницьку увагу зосереджено на гендерній та соціальній стратифікації учасників ярмарку як традиційного народного дійства, якому притаманне рольове навантаження його учасників, наприклад: «У Фастові та Ніжині я міг спостерігати невеликий хор сліпих співаків, між якими були також жінки. Ці хори співали в унісон, без акомпанементу, духовні пісні, найвірогідніше Почаївського походження. Навколо лірників і старців завжди групувалися слухачі, які ставилися до виконавців з серйозною, майже релігійною увагою...» [81, С. 280]. Також з наведеної цитати випливає: ярмарок є площиною живої комунікативної ситуації, дослідник аналізує її цілісно, звертаючи увагу на поведінку актантів – виконавців та слухачів. Не оминає увагою Ф. Вовк і того, що поодиноким явищем на українських ярмарках другої половини XIX століття були лялькові театри.

Припущення, що структурно-аналітичний опис, який використовували члени Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, не є виключно полем статистики, підтверджується схожістю між таким описом і художньою літературою на рівні загальних процесів функціонування.

Простежимо, як подібні елементи аналітичного рівня функціонують у художньому тесті опису ярмарку в оповіданні «Салдацький патрет» Г. Квітки-Основ'яненка: «Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, баєві юпки, плахти, шиті рукава і хустки...» [111, С. 31]. Як бачимо, стабільні синтагматичні послідовності не порушуються, у фокусі – все ті ж явища

невербального фольклору, і навіть авторитетні семіологи не знайшли б відмінностей у двох текстах між науковим і художнім відтворенням реальності. Тому навіть якщо науковці називали свої дослідження статистичними рефератами, ті глибинні значення, на яких вони зосереджують свою увагу, є незаперечними доказами не повсякденної побутової, а саме фольклорної реальності, в якій традиція панує, розвивається і довершується вже в текстах художньої літератури.

Саме це спостерігаємо, порівнюючи два інші тексти. У записах Ф. Вовка: «Торгівля худобою була одним із найсуттєвіших обігів ярмарку. Рогату худобу продавали в основному з рук до рук, щодо коней була помітна певна міра баришництва. Худобу продавали робітники, не виключаючи коней. Були присутні й неодмінні представники кінського ярмарку – цигани... Вони між собою говорили по-малоруськи, дуже чисто, підмішуючи подекуди циганські слова. Вбрання їх також було зовсім малоруське, тільки з деякою перебільшеною строкатістю у жіночому вбранні та з більшим розміром сережок» [81, С. 274].

Ця ж наративна традиція розвивається в уривку оповідання Г. Квітки-Основ'яненка таким чином: «Старий циган туди ж зі своєю шкапою. Знай, божиться і жінкою, і дітьми та проклина свою душу, і батька, і матір, а усе за тим, щоб стару, сліпу, сапату й з вибитою ногою кобилу продати замість молоді, здорової. Та як обступлять нашого брата циганське навожденіє, так не знаєш, що й робити» [111, С. 32]. Рівень персонажів в оповіданні письменника ніби накладається на аналітичний рівень дослідження фольклорних явищ, не змінюючи семантики самих явищ, а лише створюючи їх поліфункціональність. Виявляється, що аналітично виявлений фольклористом семантичний код вільно поширюється в інтертекстуальному просторі, не втрачаючи свого первісного значення.

Члени Південно-Західного відділу Російського географічного товариства визнавали, що аналітичні процедури, здійснені ними у фіксуванні та систематизації фольклорних явищ, є попереднім актом до створення цілісної фольклорної панорами краю. Зокрема, І. Івченко у своєму повідомленні «Павло Братиця і Прокіп Дуб» пропонує аналіз репертуару ніжинських кобзарів, який складається із трьох розділів:

1. Псалми («Про Суса люб'язного», «Миколая», «Онохрія», «Олексія», «Регорія Великомученика, або побідоносця», «Св. Лазуря», «Варвару Великомученицю», «Дванадцять п'ятниць», «Про блудящого сина», «Про страшний суд, або про смерть», «Плач, душа, і ридай», «Войшли мої літа», «Смотрися к нам, смерть», «Із Пустини старець у царський дом приходить»);
2. Пісні про старовину («Про Богдана Зиновія Хмельницького і Барабаша», «Про трьох братів із Азова», «Про козака Голоту»);
3. Пісні сатиричні та гумористичні («Хома та Ярема», «Чечотка», «Міщанка», «Дворянська жона», «Попадя», «Кисіль», «Щеголь», «Теща», «Марина», «За що мене, мужу, б'єш», «У місяці в сентябрі»).

Дослідник визнає, власне суголосно до думки І. Ньютона, наведеної вище, що такий аналіз є попереднім актом і має на меті створити ґрунт для систематизації і розшифрування значення фольклорних явищ, а також для синтетичних процедур узагальнення і зведення фольклорних творів для відображення культурно-антропологічних типів колективного фольклорного автора. Наприкінці І. Івченко зазначає: «Такі відомості слугували б для майбутніх дослідників матеріалом для генеалогії південно-руської кобзи і для історичного типу південно-руського бандуриста» [82, С. 114].

У статті М. Левченка «Декілька даних про житло і їжу южнорусів» струнка класифікація видів житла вже доповнюється порівняльними

процедурами, зокрема з'ясовано різницю у настиланні даху в Чернігівській та Полтавській губерніях, особливостей будівництва призьби й піддашся, зберігання сільськогосподарської продукції. Деталізація вживання страв супроводжується прислів'ями, які інтерпретують явище як традиційне, наприклад: «Нема м'яса, як свинина, нема риби, як линина» [82, С. 146]. Звичай вживання їжі представлено у зв'язку із народним календарем, тобто на Різдво, Масляницю або Сирну, у перший тиждень Великого посту, на свято Сорока мучеників, на Петра і Павла, Маковея і Спаса. У рефераті Ф. Вовка «Про сільські ярмарки і про їх значення для вивчення ремісничої і кустарної промисловості» знаходимо інформацію про солодощі, які продавалися на ярмарках, які «мають особливу назву і ...відтворюють якийсь персоніфікований предмет. В нашій колекції пряники, що відображають духовні предмети – хрест і Євангеліє, значна кількість людських зображень, серед яких найпопулярніші: «дівчинка», «козак на коні» [82, С. 281], про значну кількість солодких виробів, що мають форму зооморфну, орнітоморфну, антропоморфну, що домінує на ярмарках лівобережної України, на Правобережжі переважала геометрична палітра солодких виробів із борошна [81, С. 267-289].

Таким чином, внутрішня система координат селянського побуту стає ідеальним матеріалом для аналізу зовнішньої традиції, завдяки якій звичай пов'язується з його місцем у народній свідомості, а отже, стає елементом системи суцільного фольклорного тексту.

Перебуваючи у полі компетенції літературного наративу, П. Рікер наполягав на тому, що жорсткий структурний аналіз не придатний для дослідження традиції, оскільки вона перевантажена смислами, які мають декілька варіантів тлумачення [254, С. 64], а значить, аналітичний підхід звужує межі інтерпретації фольклорних образів і текстів, віддалених у часі й маркованих колективною свідомістю інших поколінь. Очевидно, що науковці -

члени ПЗВ, структуруючи фольклорний матеріал, передбачали можливість багатьох інтерпретацій традиційного смислу, а тому аналізували фольклорні явища разом із текстом пісні, повір'я, пісні, звичаю. Таку аналітичну процедуру демонструє А. Рогович у своїй доповіді «Спроба словника народних назв рослин Південно-Західної Росії з деякими повір'ями й оповідями про них». Фольклорний матеріал поділяється на чотири типи:

I. Латинські назви рослин, представлені в алфавітному порядку, супроводжуються низкою народних синонімів:

- *деревій, кривавник, серпоріз, білоголовник;*
- *стоколос, овсяника, костирь, костюльки;*
- *ковиль, шовкова трава, кійло, тирса;*
- *гадючник, воронець, липка, талабан, тарлабан, почин очки;*
- *безвершки, кладь, приворотки;*
- *очиток, молодень, гонець, чистик, расходник, мошнач;*
- *головокрут, бовтушка, жовта гарячка, чмель, сварливець.*

II. Назви рослин із синонімами та примітками, у яких автор подає вказівки на місцевість, де такі назви побутують, або на особливості вживання, як-от: «Саму квітку називають бабки, кувшинчики жовті, глечики жовті, лататтє жовте, водяний мак, плод називають збанок, а листя капелюші, корень називається у Києві товстун» [81, С. 129]; «Як квітка то івасик, а як травка то в'язиль зветься» [81, С. 139].

III. Назви рослин без синонімів або з ними й інформацією з народної медицини:

- *остудник, собаче мило, гладун, грім* «Варять юшку з цього зілля і миють від остуди голову і спину; тож від бородавок» [81, С.124];
- *нечуй-вітер* «П'ють від пропасниці, трясці, варять свиням від хвороби» [81, С. 124];

- *ранник* «Листя прикладають до золотушних ран, а настій коренів у водці вживають від лихорадки» [81, С. 135].

IV. Назви рослин із синонімами та фольклорними текстами, поданими у збірнику без редакції:

- *Циганки, синій ломонос, забій-круча* («Тоді саме схопилась круча страшенна, підняла всіх невірних козаків у гору, пороздирала їх у шматки, перемішала з чорною землею і, як бачите, розсипала їх кісточки аж там десь далеко по татарві; з цих кісточок і поросла Забій-круча... На чужині, мабуть, не дуже-то добре було, от козацькі душі і стали просить у Бога, щоб він засіяв їх на Україні, щоб дівчата Забій-кручу рвали, в вінки заплітали, от Біг і змилювався над ними» [81, С. 118]);
- *осика, осичина* («Юда прибіг до груші, хотів повіситися, да колюча дуже; от він прийшов до осики, да й зависнув. За тім то вона і тепер так дріжить, і груша дріжить і трясеться, да тільки не так» [81, С. 132]);
- *братки, братики, Іван-да-Мар'я, удодів чобіт, полуцвіт* («Як розсердився брат на сестру, та побіг за нею, надушив її; вона й пожовкла, а він, злякавшись, сам посинів» [81, С. 141]);
- *коров'як, дивинна, дивана, ведмеже ухо* («Це те зілля, що як спортиться корова, не стане давати молока, то треба її напоїти цим зіллям» [81, С. 140]);
- *язичник, безплоднаявая* («Воно погане зілля, коли в господі, то буде між людьми лайка» [81, С. 130]);
- *тирлич, тирлич-трава* («Хто його носить на шиї, той завше буде в ласці у панів», «Кажуть, що як відьми збираються летіти, то мастять собі під пахвами» [81, С. 123]);

- *дурниця, голубець, лохина, лохачі, піяки* («Це зілля п'ють, як ідуть на ведмедя або на кабана, тоді ніякій звір тобі нічого не зробить» [81, С. 140]);
- *плакун, залізник червоний* («Коли хоч, щоб усі тебе боялись, то виріж з коріння цього зілля криж (хрест) і носи на шії» [81, С. 127-128]).

До рубрик *бех (віха, вомига)* та *чорнобиль* додано повний текст казки, у якій сюжет розвивається навколо цих рослин.

Зауважимо, що аналітичний підхід у систематизації традиційних українських назв рослин і дослідження смислових навантажень, які вони в собі несуть, спонукали А. Роговича застосувати різні способи звернення уваги до знаковості фольклорних явищ. Навіть у самих назвах рослин (*плакун, сварливець, приворотки*) фольклорист прочитує функціональну значимість артефакта, найтонші дефініції установок народної свідомості.

Саме з цих позицій використовує аналітичний підхід член ПЗВ РГТ Ф. Вовк, створюючи «Список рослин з народними назвами й етнографічними примітками...» для уніфікації фіксованих фольклорних знаків. Знаковість фольклорних зразків відкриває можливості «реконструкції втрачених елементів у системі» [148, С. 16]. Для фольклориста-аналітика детальне фіксування найтонших зовнішніх деталей об'єкта сприяє розкриттю змістових внутрішніх смислів і критичного їх осмислення. Співвідношення між знаком і смислом відображається у назвах, які народна свідомість призначила для рослин, що традиційно виконують смислотворчу роль. Знаковість назви рослини зумовлює її дослідження як елемента єдиної системи народного світобачення.

Фольклорні назви рослин: *п'яти-перстень, волів язик, гадюча морква, живокість, коса богоматерина, нехвороц, петрів батіг, цар-зілля* – є матеріалом для структурно-семіотичного аналізу, оскільки є «згортками»

фольклорних текстів більш широкого смислового насичення. Можна стверджувати, що дослідження Ф. Вовка є спробою схематичного семіотичного аналізу, за допомогою якого було здійснено добір назв, які увійшли до списку. Операції розчленування за ознаками простежуються у примітках, які автор подає до більшості назв: «Копитки. Умиваються, щоб дівчата любили – рвати треба, коли у парці стоять – себто листок проти листка» [81, С. 169]; «Чортове ребро, адамове ребро. З вечера наварить, а до схід сонця умиватися – од пропасниці» [81, С. 177]; «Приворотень. Дівчата вмиваються, щоб хлопці любили» [81, С. 173]. Для структурно-семіотичного аналізу актуальним є зріз стану фольклорного явища на певному етапі розвитку усієї фольклорної системи. Із таким завданням члени ПЗВ РГТ впоралися, привнісши у фольклористику окремі зразки методологічних процедур, які дали змогу упорядковувати елементи, не ізолюючи їх від закономірностей функціонування усієї системи народної традиції.

Можна стверджувати, що П. Чубинський як аналітик неодмінно стикався із питанням, яке пізніше впритул постало перед структуралістами й антропологами, зокрема К. Леві-Строссом [142], семіологами, зокрема Р. Бартом [22] і Ю. Лотманом [148], наратологами, зокрема Ж. Женнетом [74]. Йдеться про питання розчленування, упорядкування, систематизації явищ антропології, культури, мови, фольклору у загальних умовах суцільної інтертекстуальності. Щодо фольклору це набуває особливої актуальності, адже фольклорне явище містить у собі водночас вербальне та невербальне начала, ознаки духовної та матеріальної екзистенції. У цьому контексті слушною є думка В. Анікіна: «Можна розміщувати матеріал у збірниках по-різному, але тільки знати, до чого це веде. Все залежить від мети, яку ставить перед собою публікатор. З цієї точки зору питання про розміщення матеріалу в збірниках не таке вже й важливе. Важливіша вихідна позиція збирача...» [6, С. 372].

Вихідну позицію фундаментального дослідження Південно-Західного відділу Російського географічного товариства сформулював П. Чубинський на засіданні 14 вересня 1873 року. Зокрема, щодо дослідження прислів'їв П. Чубинський висловлює переконання: «Завдання полягає в групуванні прислів'їв за предметом, якого вони стосуються, і в поясненні їх значення... Таке групування полегшить працю подальшої цілком наукової розробки» [81, С. 57]. Тим не менше аналітичний підхід, пропонувавший П. Чубинським, є науковим методом, оскільки далі він зауважує, що «наведені прислів'я характеризують побутові явища, явища довколишнього світу і взяті у порівнянні» [81, С. 58]. Порівняння і деталізація є найпоширенішими прийомами, що використовуються в дослідженнях на основі аналітичного підходу.

Оцінюючи матеріал, наданий для друку О. Копфом, члени Відділу приділяють значну увагу методології дослідницького пошуку, зазначаючи, що відсутність строгої системи у викладенні і розміщенні по порядку розділів компенсується детальним аналізом занять місцевих жителів із найдавніших часів: скотарства, рибальства, звіроловства, землеробства, городництва, садівництва, приготування страв. При цьому встановлено певні причинно-наслідкові зв'язки між успішним веденням господарства та топографічними особливостями Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Харківської, Воронежської губерній, як-от: ґрунти, геогностичні породи, кліматичні умови, неврожай, стихійні лиха.

Аналіз фольклорного матеріалу, зібраного П. Чубинським, часто має дедуктивний характер; класифікації текстів ґрунтуються на семантично-формальній опозиції. Саме таку дослідницьку програму обирає П. Чубинський, представляючи казки «містичного змісту, побутові, а також оповідання» [216, С. 1]. Протиставлення, а отже, і групування текстів відбувається за: традиційним смислом, емоційним стимулом, здатністю до

перетворень жанрової форми. Якщо міфічні казки, на думку дослідника, «містять в собі уламки стародавніх вірувань, і тому, будучи пам'ятками народної творчості, з плином часу піддавалися змінам і нашаруванням», то побутові казки «майже завжди закликають слухачів до роздумів про моральні поняття та обов'язки» або «збуджують сміх і слугують предметом забави»[216, С. 3-4]. Як бачимо, серйозний епічний тон наративу міфічної казки поставлено в опозицію до гумористичної складової емоційного стимулу побутової казки. У передмові до II відділу П. Чубинський уточнює опозицію внаслідок аналізу казок за наявністю/відсутністю міфічного змісту – «міфічного характеру». I тип міфічних казок виділено, за словами вченого, «тому що вони (казки – О.О.) найближчим чином можуть слугувати матеріалом для вивчення народних вірувань і повір'їв». II тип складають «казки і оповідання, зовсім позбавлені міфічного характеру; вони винятково виражають уявлення народу про побутові умови, в яких він перебуває, будучи водночас творами народного гумору» [216, С. 3]. Семантичний аналіз спонукає П. Чубинського виділити й ототожнити персонажів сюжету, які виконують головну функцію розгортання змісту. Аналіз казок на рівні персонажів було здійснено шляхом накладання семантичної опозиції на наявність або відсутність міфічного коду у фольклорному тексті.

На цій основі П. Чубинський здійснює більш детальне комплектування казок у рубриках:

- 1) власне міфічні, у яких діють уособлені сили, предмети природи і міфічні істоти;
- 2) тваринний епос;
- 3) богатирський епос, де діють змії й богатири;
- 4) казки про духів – добрих та злих;
- 5) казки про духо-людей, де люди проявляють себе як духи;
- 6) уособлення, де втілюються в живі образи доля, щастя тощо;

7) перетворення, в яких сюжет будується навколо ініціацій, викликаних прокляттями, замовляннями [216, С. 4-5].

При цьому дослідник визнає, що операції узагальнення та аналогій суттєво обмежують саму природу фольклорної семантики: традиційний смисл і казковий герой як суб'єкт руху сюжету не можуть перебувати в окреслених сегментах, а здатні одночасно перебувати в різних класифікаційних типах. Тому П. Чубинський зазначає: «Зрозуміло, що відділи не можуть бути строго розмежовані. У казці, віднесеній до одного відділу, є риси, за якими вона може бути віднесена і до інших відділів» [216, С. 5].

Прагнення здійснити багаторівневий аналіз приводить П. Чубинського до суперечностей, які пізніше були визнані головним каменем спотикання у побудові теорії систем: класифікуючи елементи за їх мікросистемними ознаками, дослідник неминуче мусить ігнорувати якісь важливі макросистемні характеристики. На це вказує П. Чубинський у передмові до першого тому: «Нарешті, ми розмістили приказки за предметом чи поняттям, які вони характеризують; тому з'явилася певна зручність у користуванні, хоча, звісно, за такого групування, що вимагало багато часу і праці, не уникнути недоліків» [215, С. 3]. Дослідницька стратегія наражається на багатозначність фольклорного тексту, в якому жорстке поняттєве мислення завжди розчиняється у полісемії образу і концепта. Тому П. Чубинський зауважує: «Приказка іноді має декілька значень, але ми, уникаючи повторень, вміщували її один раз, за поняттям чи предметом, що вона характеризує, або, у випадку складної її поведінки, – за предметом, який у приказці згадується» [215, С. 3]. При цьому дослідник переконаний, що фронтальна проекція фольклорного тексту звужує можливості його подальшого тлумачення, тому багатовимірність традиційного смислу виявляє себе навіть у мовних характеристиках. Тому П. Чубинський стверджував: «Незалежно від іншого, пропонована збірка прислів'їв і загадок служить матеріалом для вивчення мови, надаючи

особливості фонетичні, лексичні і граматичні, які характеризують Подільське, або Поліське, або Українське наріччя» [215, С. 3].

Логічний умовивід П. Чубинського демонструє принципову неможливість аналізувати конкретний фольклорний текст за одним параметром (героєм, жанровою формою, змістом). Фольклорна образність, з одного боку, «заважає» застосувати аналіз за одним критерієм, а з іншого – підштовхує фольклористів шукати полікритеріальну модель аналізу народної творчості. Така модель широко використовується сучасними російськими фольклористами: С. Неклюдовим, О. Каргіним, О. Панченком, К. Богдановим.

Очевидно, що для П. Чубинського та інших членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства аналітичний метод був насамперед інструментом розшифрування концептів у фольклорній традиції і засобом розставлення акцентів у науковому пошуку.

Наше багаторічне дослідження архівних матеріалів, культурно-суспільного тла, результатів діяльності експедицій Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, що проіснувало всього три з половиною роки, дало змогу зробити висновок про те, що його фольклористична діяльність, здійснювана здебільшого у *прикладний* спосіб, водночас обумовила подальший розвиток української фольклористики як галузі *фундаментальної* антропології в цілому.

3.2. Системні методи як основа збирацько-дослідницької діяльності членів ПЗВ РГТ

Поняття «система» і «системність», що завоювали високий авторитет у німецькій класичній філософії, часто критикувалися в ірраціоналістичних течіях XIX-XX ст., оскільки системність часто ототожнювалася з формально-педантичною процедурою упорядкування значень [102, С. 13-18]. Проте представники жодного із наукових напрямків, заперечуючи надбання попередників, все ж не могли обійтися без посилань на опозиційні авторитети, а згодом визнавали цінність багатьох їхніх висновків. Узагальнюючи значення системного і структурного підходів у соціології, П. Блау наполягав на пошуку «спільного знаменника, який дозволяє знайти дотичне у цих підходах з одного боку і провести розмежування між ними і підходами інших учених – з іншого» [28, С. 12]. Таким спільним знаменником виявилася категорія «системності»: зі становленням теорії систем вона стала інструментом дослідження культурної реальності й проникла в гуманітарну наукову практику опанування соціокультурних площин. Системний підхід, при якому об'єктом дослідження постає сукупність взаємопов'язаних елементів, являє собою форму додатка до теорії пізнання і діалектики дослідження процесів, які відбуваються у суспільстві, природі, творчості. Кожний об'єкт при цьому є водночас системою й підсистемою, тобто елементом більш загальної системи [126, С. 312].

Упровадження системного підходу і положень теорії систем у культурологічну й антропологічну методології довело плідність принципу плюралізму і змагальності ідей у науці. Перші спроби застосування системного методу в культурології простежуються у працях Л. Вайта «Наука про культуру» (1949), «Еволюція культури» (1959), «Поняття культури» (1973) [25]. Ідеї Лезлі Вайта сформулювали уявлення про традиційне знання як категорію динаміки розвитку соціокультурного середовища. Після цього моделювання

культурних конфігурацій стану народної свідомості вже не обходилося без поняття «система». Розуміння культури як системи демонстрували у своїх працях Б. Малиновський, П. Сорокін, Т. Парсонс.

Тепер системний підхід широко використовується не лише в природничих науках, але й в історії, етнології, психології, філології, мистецтвознавстві. У фольклористиці за своїми пізнавальними тактиками системний підхід має багато спільного із структуралізмом і структурно-функціональним аналізом, які також оперують поняттями «система», «системність», «структура», «функція». Але фольклористика акцентує увагу на різнотипних зв'язках фольклорного явища в плані передавання традиційного смислу. До того ж принципи системного підходу є більш гнучкими і осяжними, вони не настільки жорстко обмежують концепцію і не абсолютизуються так, як це спостерігається в багатьох інтерпретаціях структуралізму і структурно-функціонального аналізу [248].

Грунтовне обстеження конкретного регіону та фіксацію різножанрових фольклорних утворів із використанням експедиційного методу здійснював і М. Костомаров. Так, П. Попов зауважив: «Незважаючи на похилий вік і хвороби, вчений (М. Костомаров – О.О.) брав особисту участь у фольклорно-етнографічних подорожах. У травні 1872 року разом з Чубинським він відвідав місця подій Коліївщини 1768 року та визвольної війни 1648 - 1654 років...їздив він для для безпосереднього вивчення історії і фольклору» [171, С. 96]. Отож, ми маємо можливість пересвідчитися в тім, що спільні пошуки фольклору, відповідно – вироблення методології польової фольклористики – результат співпраці досвідченого наставника та талановитого послідовника. Саме тому збирацький і дослідницький типи діяльності у фольклорі найбільш взаємопов'язані і взаємопроникні. Дослідження фольклорних явищ окремого регіону, як те було поставлено за мету ПЗВ РГТ, є одним із прикладів такої інтегративної діяльності.

Із позицій сучасної фольклористики такий висновок постає у річищі концепції О. Івановської, ключовим положенням якої є розуміння фольклору як образної системи традиційних смислів та функціональної системи суб'єктності його носіїв[98]. О. Івановська дає визначення фольклору як цілісної системи, яка складається з елементів, що за певними правилами тісно взаємодіють один з одним і з навколишнім середовищем, із визначенням мови як системи, сформульованої Ф. де Соссюром. Фольклорна сфера розглядається нею як відносно самостійна система, з одного боку, і як елемент інших систем, з іншого.

Слушною є думка дослідниці про системність як одну з найважливіших характеристик фольклору, яка виявляється в тому, що її елементи складають комплексну когерентну структуру, рівні якої визначаються взаємодією цих елементів, при цьому кожен рівень може бути представлений у вигляді окремої системи. Система фольклору при всій своїй нормативності в природних умовах існування є відкритою і такою, що розвивається, для котрої властиві процеси дифузії, конверсії, трансформації. У складній поліелементній фольклорній системі через універсальність її функцій узгоджуються в єдиному цілому різні за природою і призначенням форми культурної діяльності. Доцільність системного підходу в межах фольклорного тексту пояснюється тим, що в тексті інтегруються системність і структурність фольклору, інтенційно зумовлені ознаки адресата та адресанта, його концептуальна творча сфера [98.] Ця теорія постала у розвиток ідеї К. Богданова, який вважає, що «фольклор... не може мислитися інакше, ніж набір текстів, об'єднаних спільним смислом...» [29, С. 54]. До сьогодні системний підхід у фольклористиці не існує у вигляді строгої теоретичної і методологічної концепції: він лише виконує евристичні функції, залишаючись сукупністю пізнавальних тактик і принципів, що спрямовують дослідження. Це спрямування відбувається двома шляхами:

1) методи системного підходу дають змогу фіксувати брак методологічного інструментарію в освоєнні фольклорного поля;

2) принципи системного підходу суттєво допомагають формулювати нові предмети дослідження, передбачаючи їхні структурні й типологічні характеристики, сприяючи конструюванню доцільних дослідницьких програм.

Системний підхід відкриває нові можливості розглядати одиницю дослідження – традиційний смисл, фіксуючи цілісність якостей об'єкта, його структуру, динаміку розвитку в часі, а не лише описуючи «новоприбулий» фольклорний текст. Фольклористика, використовуючи досвід системних досліджень, накопичений у суміжних галузях знань, прагне відстежувати традицію у видах духовної діяльності та в матеріальних формах її прояву. При цьому фольклористика не може спиратися лише на системні принципи соціально-гуманітарного пізнання. Має рацію В. Анікін: «На жаль, досвід збирачів і публікаторів ще багато в чому не осмислений, але вже зараз є підстави заперечувати абсолютизацію якогось одного принципу і вважати його єдино можливим і єдино прийнятним. Завжди треба пам'ятати про те, що може дати той чи інший принцип, а чого не дасть» [6, С. 371-372].

Отже, системний підхід до фольклорних явищ як об'єктів із традиційним смислом є одним із незаперечних досягнень концептуальної бази сучасної фольклористики. Однак ми переконані, що ці глибокі загальнотеоретичні висновки не могли б здійснитися, якби видатні збирачі, учені-фольклористи не заклали методологічні підвалини системного підходу і на його основі не упорядковували змістові та формальні аспекти фольклорного матеріалу. Наша думка суголосна із висновками інших дослідників наукової методології учених-фольклористів. Так, у роботі В. Федас, присвяченій методологічним засадам дослідницької діяльності М. Максимовича, зазначено: «Для нас важливим є те, що М. Максимович розглядав народнопоетичний твір як комплексне явище, що має системний зв'язок не лише з творцем, але й з виконанням та виконавцем.

Змістові і власне художні елементи тексту він досліджував у нерозривному зв'язку з особистістю того, хто їх доносить до слухача або передаватиме нащадкам» [228, С. 102].

Можемо стверджувати, що фольклорні об'єкти у світлі системного підходу уже традиційно розглядаються як підпорядковані завданню і цілям дослідження, завдяки чому постають ланками єдиного дослідницького механізму, що діє за визначеними принципами. Ці принципи дають змогу не лише впорядковувати фольклорний матеріал, демонструючи внутрішні зв'язки і провідні функції, а й визначати позитивну роль кожного елемента у системі передавання традиційних смислів. До цих принципів відносять:

1) цілісність, яка дає змогу розглядати систему як єдине ціле і як підсистему для вищих рівнів;

2) ієрархічність будови, тобто наявність багатьох елементів, розміщених на основі підпорядкування нижчих рівнів вищим рівням;

3) структурність, що дозволяє аналізувати кожний окремий елемент за його ознаками, якостями і функціями усієї структури;

4) множинність, завдяки якій можна використовувати багато моделей для опису елементів;

5) системність як здатність об'єкта виявляти усі ознаки системи [131; 104, С. 65-70].

Виходячи із зазначеного вище, у контексті системного підходу ми тлумачимо фольклорні явища як цілісну множинність елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними. У підвалини системи закладається системотворчий чинник, організаційне начало, яке визначає спрямування усієї функціональної специфіки окремих елементів.

Спираючись на фундаментальні висновки в теорії систем [247], ми узагальнюємо, що застосування системного підходу в гуманітарних науках передбачає обов'язкове використання таких методів:

1. Системно-елементного або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів, які утворюють певну систему. У фольклористиці це окремі тексти, архетипи, традиційні ідеї.

2. Системно-структурного, який полягає у виявленні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами і дає змогу уявляти внутрішню організацію досліджуваної системи, як, наприклад, у пошуку спільних фольклорних мотивів у різножанрових фольклорних комбінаціях.

3. Системно-функціонального, що передбачає виявлення функцій, виконання яких об'єднує елементи в систему. Зокрема, таким методом досліджено функції подолання внутрішніх особистісних конфліктів у рекрутській темі українського фольклору [96, С. 66-77].

4. Системно-цільового, який спрямований на визначення цілей створення системи.

5. Системно-ресурсного, який полягає у виявленні масиву матеріалу, який стає ґрунтом для створення системи.

6. Системно-інтеграційного, який дозволяє розкрити якісні ознаки системи, що забезпечують її цілісність.

7. Системно-комунікаційного, що означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими. У фольклористиці встановлення таких зв'язків з іншими антропологічними галузями є неодмінною умовою появи прогресивних гіпотез.

8. Системно-історичного, який дає змогу з'ясувати умови виникнення системи, етапи її формування, сучасний стан і перспективи розвитку.

Про це заявляє М. Драгоманов у Передмові «Зауваги про систематичне видання творів малоруської народної словесності» [67]: «З'явилася необхідність видавати ці твори в системі, притому такій, яка б давала змогу яскраво бачити відображення життя народного, минулого і

теперішнього, в пам'ятках народного слова» [67, С. XV]. Методологічну основу свого доробку М. Драгоманов характеризує як наукову позицію: «Наша праця полягала майже винятково у виборі й систематизації друкованого зараз матеріалу. З тих пір, як до колишнього естетичного ставлення до народної словесності додалося й наукове, питання систематизації творів стало значущим» [67, С. XV].

Створюючи програму видання народних пісень разом із В. Антоновичем, М. Драгоманов обирає *системно-структурний і системно-функціональний методи*, які допомагають згрупувати фольклорні твори за сферами народної життєдіяльності і за особливостями світоглядних позицій. Зокрема, всі *побутові пісні* розподіляються за функцією у соціальних та психологічних стосунках людей і громади:

- пісні життя особистого: кохання, розваги (сміх, пияцтво, волоцюзтво), сум (з причин індивідуальних, наприклад старості);
- пісні життя сімейного (весільні, родинні, вдовині, сирітські);
- пісні життя економічного й соціальних верств (землеробські, ремісницькі, чумацькі, бурлацькі);
- пісні життя політичного (дружинно-князівські, козацькі, гайдамацькі, рекрутсько-кріпацькі) [67, С. XIII].

Доцільною учений вважає таку систему, «яка буде відповідати розподілу пам'яток за їх відношенням до народного життя і природному розподілу сфер цього життя і народного світобачення» [67, С. XV]. Франко в «Огляді праць над етнографією Галичини в XIX ст.», віддаючи належне використанню новітніх методів дослідження, застосованих М. Драгомановим, зазначив: «Незвичайно критичний ум, фаховий історик з широкою європейською освітою, він вніс у студіювання етнографічного матеріалу строгий історичний метод, гостро виступив проти дилетантства і міфологічних апріорних фантазувань, жадаючи порівняння студій і докладного відрізнення в

етнографічних матеріалах того, що міжнародне, запозичене, і того, що повстало на власнім ґрунті. Епоху творило тут видання українських історичних пісень, dokonane ним на спілку з Антоновичем (2 т. 1873–74 р.), а також його виступ на київському археологічному з'їзді 1874 р. з показом, як мандрували деякі новелістичні та пісенні сюжети з заходу на схід, а на російській території з полудня на північ» [233, С. 238–239].

Системно-елементний та системно-структурний методи є інструментами розподілу пісень у II томі «Записок...» Відділу. М. Драгоманов прямо зазначає, що пісні розподіляються на:

- такі, які репрезентують безпосередньо відбитки народного світобачення і народного побуту (колядки, щедрівки, веснянки, пісні купальські, косарські, гребовицькі, обжинкові);

- такі, що не мають цього безпосереднього реального змісту, а є свідомим уживанням слова для повчання, гри, реалізації фантазії (дидактичні пісні, балади, сатиричні, карикатурні, пародійні, жартівливі) [67, С. XVI].

Якщо збірки пісень М. Цертелєва, М. Максимовича, П. Лукашевича, на думку К. Грушевської, мали на меті тільки збирання матеріалу, який мусить говорити сам за себе, то «Історичні пісні» «мають своїм основним завданням оцінити цей матеріал з погляду світової науки, хочуть увести його в систему загального знання, без огляду на якісь сентиментальні суб'єктивні критерії». І далі високо оцінено роль історика В. Антоновича та роль історика-фольклориста М. Драгоманова, котрий до українських пісень та дум навів паралелі з творів південних і західних слов'ян, а також подав вказівки на зразки французькі та новогрецькі. «В порівняннях відчувається одноцільний науковий метод і нема аматорського блукання між різними теоріями й школами. Коментатор-фольклорист рішуче приєднався до вандрівної теорії, і се показує нам на початкуючого Драгоманова» [52, С. CIV]. Згодом методику застосування теорії запозичень, загалом логіку

компаративістських підходів до аналізу національної уснопоетичної епічної традиції М. Драгоманов розкрив повніше (без того бездоказового «ймовірного переходу», що не вписувався в межі науково-об'єктивного аналізу): «Такий дослід, на нашу думку, тепер нагло потрібний. Порівняння тут повинно бути зроблено в кількох кругах різної величини променів: у крузі руським (велико-біло-малоруським), у крузі слов'янським, у крузі арійським, загальнолюдським, нарешті, в кругах тісніших і, так би мовити, випадкових – у крузі області народів різного племені і різного ступеня культури, що стикалися з нашим народом і передали йому або перейняли від нього певну частину матеріалу народної словесності. Докладне порівняння свого матеріалу у різних народів, порівняння як основних тем, так і їх розвитку в деталях, показало би і відміну нашої словесності, і схожість її з іншими, а в останнім разі показало би, чи виходить ся схожість із коїциденції чи зі спадщини, із спільного колись племінного скарбу, або чи (як це найчастіше буває) від перейняття при обопільному культурному впливові. Аж тоді, коли подібним чином буде досліджена наша народна словесність методом інтернаціонального порівняння, можна буде говорити докладно про її національний елемент» [69, С. 144–145].

Використання системно-елементного та системно-структурного методів дало можливість фольклористам утвердити концепцію давності, самотності та історичної тяглості української народної словесності, запровадити нові підходи до систематизації, хронологізації народнопоетичного матеріалу, здійснити «відділення фальсифікатів від народних творів». «Здобутком М. Драгоманова та В. Антоновича в «Історичних піснях...», – зауважує М. Дмитренко, – було не тільки утвердження концепції давності, оригінальності (унікальності) та історичної тяглості усної народної творчості, але й нові підходи до систематизації, хронологізації матеріалів, а також виявлення в записах та публікаціях пісень та дум фальсифікатів» [58, С. 197-198].

Цю ж методику систематизації М. Драгоманов використав і для дослідження народних оповідань і переказів. Він доповнює дослідницькі засоби і *системно-ресурсним методом*, пропонуючи з'ясувати походження і джерела мотивів та змісту фольклорних творів. У результаті система переказів і оповідань виглядає ієрархічною:

- а) безпосередні й побутові;
- б) тенденційно-запозичені.

М. Драгоманов зазначає, що «більшість новоєвропейських повір'їв, прозових переказів та оповідань належить до запозичених від інших народів, класичних і східних, до цього часу здійснюється перехід їх від народу до народу» [67, С. XVIII-XIX]. Застосування *системно-елементного* методу дозволило М. Драгоманову вказати на можливість перерозподілу рівнів ієрархії творів фольклорних жанрів, вилучення їх з одних груп елементів і перенесення на інші рівні системи. Так, виділивши перекази на основі географічного походження із однієї території, М. Драгоманов наголошує: «Але цю рубрику ми вважаємо тимчасовою, яка після критичної перевірки складу кожного оповідання, якщо їх буде зібрано багато й у різних місцях, може й розпастися, і різноманітні оповідання цього відділу можуть розміститися в інших відділах, що представляють матеріали науки й мистецтва» [67, С. XXIII].

Простежуючи етапи застосування системного підходу в культурології, М. Коськов зазначає, що його метою було виявити закономірності і зв'язки культурних явищ таким чином, щоб не стільки тактично розв'язувати дослідницькі завдання, скільки стратегічно їх ставити для подальшого наукового пошуку[131]. Таких самих поглядів дотримувалися й члени ПЗВ РГТ, які вбачали у фольклорних текстах певні етапи фіксування динаміки розвитку системи і накопичення структурних форм народної творчості, які на наступному етапі розвитку можуть виявитися домінуючими. Це стосується як жанрових, так і смислових форм побутування фольклорного тексту.

Дійсний член ПЗВ РГТ П. Іващенко, досліджуючи народні вірування, відображені у прислів'ях, зауважував, що «незайвим сказати декілька слів для позначення порядку і характеру свого огляду» і ставить опис прислів'їв у залежність від системних чинників: етнографічного та історичного [82, С. 72.]. Використовуючи *системно-історичний* метод, П. Іващенко з'ясовує, що порядок із поняттям смерті, відображеним у прислів'ях, та післясмертного стану без нагород і покарань, але у спокої і насолоді, постають поняття, пов'язані з історичною добою християнства, хоча й на язичницько-етнографічних основах: «... у них начало язичницьке чергується з християнським; залежно від нього виникли, наприклад, уявлення про інший світ, післясмертні форми життя, оточені межами раю та пекла» [82, С. 90]. Цілком очевидно, що структурні і функціональні особливості прислів'їв дають змогу П. Іващенку групувати їх і визначати приналежність до історично-культурного рівня. Різниця уявлень про існування після смерті спричиняє системну організацію зібраних прислів'їв. Учений зазначає: «За строгими язичницькими поняттями, післясмертний світ не був іншим світом, протилежним до першого... Там у кінці шляху, на іншому березі моря – відпочинок чи цілковита невідомість. Так було до проникнення християнського вчення у свідомість народу, але після цього уявлення про післясмертне життя вже змінилися; цей інший світ став місцем відплати і всяких відшкодованих зобов'язань» [82, С. 90].

У межах теорії систем розкривається декілька форм функціонування системних об'єктів:

- мікросистеми, елементи яких чітко й однозначно виявляють усі характеристики системи;

- макросистеми, елементи яких є нестійкими через варіативність і багатокомпонентність;

- мегасистеми, які поєднують у собі мікросистемні й макросистемні характеристики [230].

Досліджуючи прислів'я шляхом аналізу концептів, пов'язаних з історичним контекстом розвитку народних уявлень про життя після смерті, П. Іващенко підтверджує те, що у фольклорній системі регіону найбільш міцним є смисловий зв'язок елементів. Пареміологія відображає стан народної свідомості як мікросистема, оскільки характеризується стійкістю і відтворюваністю, тому що, за словами П. Іващенко, «прислів'я обмежуються лише загальними вказівками на значення подій, часу, осіб» [82, С. 95].

Натомість, у ході розгляду народних свят (підрозділ III) П. Іващенко констатує, що концепти, які входять до обрядової парадигми народного свята, значно важче віднести до певної історичної епохи, оскільки вони варіюються й трансформуються, вбираючи в себе нашарування більш пізніх станів народної свідомості. Чим менш стійким є концептний зміст фольклорного твору, тим більш широким систем дослідження він вимагає. Саме тому ми робимо висновок, що П. Іващенко не прагнув точно упорядкувати культові уявлення в обрядах українських свят (як це було зроблено щодо прислів'їв), репрезентуючи їх як макросистему.

Така методологічна закономірність проявляється і в рефераті О. Русова «Остап Вересай, один із останніх кобзарів малоруських», у якому, за словами С. Русової, «піддані науковому розбору пісні і думи» [187, С. 34]. На переваги упорядкування репертуару Остапа Вересая звернули увагу англійські критики, які на той час цікавилися народною музикою й поезією. Систематизуючи кобзарські й лірницькі пісні, О. Русов зазначає: «Кобзар, як усякий епічний співець, співає пісні духовного змісту (вірші), пісні героїко-епічні і, нарешті, сатиричні, в той час як лірники дум зовсім не знають» [81, С. 315]. До лірницького репертуару О. Русов відносить:

- 1) псалми, тобто духовні пісні на честь святих, часто в народній композиції, вірші київських академіків і семінаристів;

- 2) повчальні пісні («Про Кривду і Правду», «Про блудячого сина», «Послідній день»);
- 3) сатиричні пісні («Про тещу», «Про дворянку», «Про Ярему і Хому»);
- 4) жартівливі пісні;
- 5) пляси і козачки («Шутиця», «Недоступ», «Метелиця», «Горлиця», «Курчата», «Гарбуз», «Чоботи», «Дудочка», «Вербунок», «Судак», «Рукавички», «Комарницький»).

При цьому О. Русов утврджує макросистемний характер такого розподілу, причиною якого є нестійкість мелодійної форми і неможливість визначення первинного концептного джерела змісту пісні й танцю як фольклорного явища: «Щоправда, характер мелодій усіх цих музичних творів зазнав відчутного впливу народного смаку, до того що іноді й не можна впізнати оригіналу; але несамостійність їх все-таки безсумнівна» [81, С. 316].

Системно-ресурсний метод дає можливість О. Русову вибрати для опису ті думи з репертуару Остапа Вересая, у яких, на думку вченого, «узята ідея миру і злагоди життя людини у формі сім'ї-родини і суспільства-товариства» [81, С. 334].

Ці два типи дум, з погляду дослідника, є системними рівнями, оскільки різняться двома типами внутрішнього змістового конфлікту: «Драма кожної думи виникає саме внаслідок того, що так чи так обірвалася лінія, яка пов'язує людину з життям сімейним чи суспільними узами» [81, С. 334]. Добре розуміючи, що фольклорна традиція обмежує творчість виконавця, О. Русов підкреслює, що в піснях Остапа Вересая народ бачить об'єктивне відображення загальнонародної свідомості, а тому сімейно-родинний і суспільний конфлікти дум вважає основоположними системними елементами.

Збирацька діяльність членів ПЗВ РГТ почасти мала на меті здійснити горизонтальний зріз фольклорних явищ, які відображали традицію ведення господарства, облаштування житла, громадського життя. Тому за *принципом*

множинності системного дослідження проводилося статистичне фіксування моделей функціонування фольклорної традиції у визначеній місцевості для подальшого виявлення зв'язків елементів фольклорної системи. Ми переконані, що саме з цією метою проводився збір статистичних даних, які відобразилися у рефератах М. Константиновича «Деякі дані про народну освіту в Південно-Західному краї», М. Левченка «Декілька даних про житло і їжу Південнорусів», В. Антоновича «Про промисловість Південно-Західного краю у XVIII столітті». Це підтверджується зауваженням С. Завойка в рефераті «Про будинки і квартири м. Києва за одноденним переписом, проведеним 2 березня 1874 року»: «Що стосується багатства матеріалу, представленого в нашому переписі, то наважуся висловити висновок, що незважаючи на деякі, можливо важливі недоліки загального плану перепису, більшість таблиць містять стільки цікавих даних, що можуть стати предметом окремих детальних досліджень і сприяти таким чином вивченню різних сторін міського життя у формах його розвитку й покращення» [82, С. 219]. Вивчення субкультури міста неможливе без аналізу множини елементів, які її формують. Передбачаючи це, С. Завойко фіксує дані про способи спорудження мазанок, типи дахів (залізних, солом'яних, очеретяних), вибір місця для криниці. Оскільки людині як носію традиції притаманна самоідентифікація у своєму середовищі (сільському, міському, родинному, громадському), то інституціональна культура міста визначає процес самоідентифікації його мешканців через конкретні умови, речі, дії. Статистика даних про побут, житло, умови проживання мешканців міста формують уявлення дослідників про субкультурний простір побутування традиції.

Очевидно, зауваження М. Костомарова як редактора та наукового наставника фольклористів ПЗВ РГТ щодо відсутності у зібранні «Трудов...» пісень-новотворів (робітничі пісні, пісні літературного походження, романси, частушки – О.О.) підпорядковувалося методологічній потребі представити

міську субкультуру вповні. Однак П. Чубинський, який багато в чому погоджувався з редактором щодо недосконалої жанрової класифікації V тому «Трудов...», усе ж обмежився архаїчними текстами. Можемо припустити, що подібне ігнорування базоване на розумінні упорядником фольклору як продукту землеробської суб'єктності, а твір, який продукується міщанином, – результат «морального та естетичного занепаду» [171, С. 66-67]. Власне проти розуміння фольклорного процесу як статичного явища застерігав М. Костомаров, який вважав сучасні пісні «дорогоцінними», бо вони є документом того «перевороту» в народній поезії, який відбувається і в самому житті народу [171, С. 67]. Уже в 70-х рр. XIX ст. видатний фольклорист розглядав фольклорний процес як живу комунікацію та неперервний творчий процес, що відображає реалії часу, виникає й живе, задовольняючи прагматичний запит народу.

Якщо вважати, що *системно-елементний метод* дає змогу визначити межі, у яких об'єкт дослідження розглядається не лише як сукупність елементів, але як єдине ціле, то саме цей метод використав дійсний член ПЗВ РГТ А. Лоначевський у рефераті «Пісні Буковинського народу». Своїми завданнями дослідник вважав визначення внутрішньої єдності фольклорних творів та їхньої підпорядкованості змісту як системотворчому центру: «Внутрішнє розміщення пісень кожного відділу я намагався зробити чітко послідовним, а для більшої зручності, при користуванні збірником, до кожної пісні написано мною заголовки, у якому я намагався передати сутність змісту. Всі пісні про одне й те ж і про один і той самий предмет, або про близькі предмети, поставлені поруч» [82, С. 370]. Крім того, А. Лоначевський цілком слушно вказує на макросистемні особливості фольклорного тексту, в якому носієм одного традиційного смислу може виявитись багатожанрова палітра творів. Він зазначає, що подекуди систематизував різножанрові твори на основі єдності концепта: «Крім власне пісень, я долучив сюди (до I відділу –

О.О.) народні повір'я, замовляння і молитви, прагнучи таким чином поєднати все, що стосується народних вірувань, – оскільки вони являють для етнографа найцікавіший бік народного життя» [82, С.371-372]. Зокрема, Відділ І «Пісні культу» містить деякі повір'я, пов'язані із святом Нового року як початку нового етапу в житті:

«Як хоче хто, аби дуже рибу ловив, то має сказати в церкві, коли піп каже «Христос воскрес!» не «Воістину воскрес!», але: «я рибу ловлю»;

«Котра дівка вдарить по освяченню паски перший раз в дзвін, то та віддається борзо» [82, С. 383].

Прагнучи дотримуватися обраного системного рівня, А. Лоначевський вміщує низку повір'їв у відділі, присвяченому дню Георгія Побідоносця, коли відьми виявляють свою владу, силу й необмежені можливості. Там же описано обряд ворожіння: «Зібравшись в одному домі, дівчата готують маленькі пиріжки – кожна окремих – з хліба й масла. Пиріжки кладуть поряд на підлогу й запускають до кімнати кішку: чию кульку кішка з'їсть спочатку, та дівчина першою вийде заміж» [82, С. 385]. Очевидно, А. Лоначевський переконався у тому, що елементи системного фольклорного тексту (назвемо його «Обрядовий календар») хоча й можуть розглядатися як автономні мікросистеми (тільки пісні, тільки обряди, тільки повір'я), але як соціально-культурний феномен повинні розглядатися як єдине ціле.

Такі стабільні засадничі принципи А. Лоначевський демонструє у повідомленні про урочище Криниця [82, С. 130-134], підтверджуючи висновок, зроблений наприкінці минулого століття: використання системного методу в культурології, антропології, філософії, гуманітарних галузях вимагає розгляду не об'єкта в цілому, а у множині форм його вияву [254, С. 46]. Пояснюючи топонім, автор наводить легенду про назву урочища: дівчина запитала в чоловіка дорогу до села, а той показав їй на болото, вона загрузла в нім і перетворилася на криницю. «Господар землі

хотів було засипати криницю, навіть завалював її дубовими колодами, але течією води вночі відносило всі колоди» [82, С. 131]. Зазначимо, що, відтворюючи єдиний системний організм фольклорного явища, А. Лоначевський і сам долучає елементи в основоположну структуру тексту, уводячи власний наратив і виконуючи роль оповідача-інформатора. Це спостерігаємо в авторській інтерпретації закінчення ярмарку в Криниці хоровими піснями: «Ця маса звуків у закритому горами просторі зливається з ехом і є чимось стихійним, якимось чудовим хаосом звуків, який позитивно тисне на слухача...» [82, С. 133].

Така спроба дослідника виконати роль оповідача і додати художніх засобів до наукового опису свідчить про незавершений характер фольклорного наративу, який, на думку культуролога О. Фрейденберг, не має «закінчених понять» і виконує функцію передавання стереотипів поведінки чи традиційних смислів у зміщених хронологічних площинах [235, С. 704-718.] Дослідник-фольклорист одночасно постає наратором, якщо намагається донести традиційний смисл фольклорного явища до слухача або читача.

На таких самих засадах системної єдності фольклорного тексту у множині виявів традиційного смислу і шляхів його передавання будує своє дослідження «Деякі історико-географічні відомості про Буковину» Г. Купчанко. Характеризуючи топографію краю, клімат, породи тварин, навчальні заклади Буковини, церкви й монастирі, автор передбачає потребу дослідника у концептному наснаженні етнографічного матеріалу. Історичні відомості про історію церков доповнені легендами, зокрема про пустельника Даниїла: «Про нього буковинський народ розказує таке: Стефан Великий, переслідуваний турками, втікав у ці землі й знайшов пустельника Даниїла. Пустельник сказав князю день, коли він повинен напасти на турок, аби їх перемогти; Стефан дослухався до поради святого й переміг турків. В подяку за порятунок Стефан Великий побудував церкву й тим поклав початок

майбутньому монастирю Путка» [82, С. 331]. Низка звичаїв, повір'їв супроводжує характеристики населення Буковини:

«У розмовах він (буковинець – О.О.) дуже ввічливий і скромний і ніколи не скаже *сорочка, штани, горбатка, юбка*, поки не обставить їх як слід фразами «шануючи образи святі, сонічко, місяць і звізди святі, стіни і вас гречних»;

«Якщо показують, як хто кого вдарив, то при цьому говорять: Не проти вас показуючи! Най се преч каже! Пек би се казало»;

«При мові про хворобу додають: «Ішла би в тріст'є. В гори без вісти!»;

«Якщо говорять уночі про вовка в домі, у якому є мала дитина, то при цьому промовляють таке: «Гарячий йому (вовку) камінь у зубах, вечір йому за морем». А про жабу: «Часник дитині під язиком» [82, С. 343-345].

«Народний календар» буковинців систематизовано Г. Купчанком виключно як конструкція, у якій взаємозв'язок елементів відбувається із уточненням хронологічного принципу їхнього об'єднання, тобто за місяцями року. Проте автор не відмовляється від системно-функціонального методу, завдяки якому упорядковує обряди, звичаї, повір'я за тією роллю, яку вони відіграють у створенні свідомісних стереотипів, зокрема причинно-наслідкових відношень між падінням чогось чи когось і смертю, фактично, взаємозалежності між денотатом та сегніфікатом:

«Увечері перед Василем розкладають на лавах дрова «сторцем» (сторчма) і чиє дрівце до ранку впаде, той має скоро померти»;

«Якщо в цей день упаде дівчина, або парубок, то вони скоро повінчаються, а якщо впаде жонатий, то скоро помре».

Отже, йдеться про взаємозв'язок спільного для різних фольклорних знаків ядра значення, яке у фольклористичних, філологічних працях часто називається «концепт», у філософії, психології, культурній антропології, охоплюється поняттям «смысл».

Системний підхід змушує дослідників ПЗВ РГТ репрезентувати зібраний матеріал і як креслення (через аналітичні операції), і як живий організм (через системотворчі чинники). Подібну обопільну презентацію приказок і загадок пропонував і П. Чубинський: приказки і загадки, на його думку, «з'ясовують світогляд народу» завдяки мірі поширення на території проживання народу [215, С. 3].

Це дає нам змогу зробити висновок, що системність репрезентації об'єкта дослідження Г. Купчанком виявляється на декількох рівнях його представлення: через антропологічні характеристики населення Буковини, через звичаї і повір'я, виражені у пареміологічних формулах і звужені до стислої мовленнєвої структури. (див додатки, схема 1, С. 191).

Системний підхід зумовлює розгляд традиції, форм світогляду, поведінкових стереотипів буковинців одночасно через статистичний матеріал, звичай, обряд, повір'я. На основі таких позицій створюється соціально-психологічний тип буковинця – носія традиції, творця фольклорного тексту: «Хазяїн іде з дійницею насамперед між худобою, щоб була здорова кожна худобина; потім заходить до кімнати, розкладає на столі шматки паски з сиром та ін. кожному членові сім'ї на окрему тарілку; потім усі мешканці дому моляться, б'ють поклони, сідають за стіл і їдять дору, яйця – щоб не було шлункових корчів, хрін – щоб бути сильними, як хрін; полин – щоб бути їдкими, як полин; вербу, щоб рости скоро, як верба; часник – щоб бути славними (й без часника не буває жодного великого свята); солонину – щоб бути жирними, бузу й сир – щоб не було лихоманки» [82, С. 348].

У звіті «Реманент селянського господарства» П. Чубинський зазначає: «Усвідомлюючи значення реманенту, ми визначили завданням зібрати якомога більш повні відомості з цього предмета» [82, С. 176]. Уводячи в обсяг поняття «реманент» будівлі, худобу, господарське приладдя, облаштування хати, посуд, одяг, П. Чубинський подає їх у традиційних регіональних назвах:

загорода, хлівець, повітка, струг, рало, жертка, чаплія, цебер-шаплик, юпка, очіпок. Такі дані, на думку П. Чубинського, необхідні для порівняння, зіставлення і створення цілісного та системного уявлення про передавання традиції в матеріальних і вербальних носіях.

Застосовував системно-ресурсний метод П. Чубинський під час упорядкування матеріалів VII тому «Трудов етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край». Систематизуючи етнографічні особливості й звичаєве право єврейського та українського населення регіону, П. Чубинський відносить до джерел, які вважає корисними фольклористові:

- 1) відомості про кількість євреїв окремо по населених пунктах, розподілені за соціальними верствами (ремісники, шинкарі тощо);
- 2) тексти актових книг, судів і палат про маєтки, віддані в оренду євреям;
- 3) відомості про винокурні і торгівлю напоями;
- 4) дані митниць Південно-Західного краю про виїзну торгівлю;
- 5) статистичні таблиці про населення;
- 6) дослідження про хлібну торгівлю й українські ярмарки Янсона й Аксакова;
- 7) статистику одного містечка, зібрану М. Полінковським.

Водночас П. Чубинський узагальнює зібраний матеріал, створюючи системну цілісність з різножанрових текстів: «Стосовно характеристики Малорусів, то вона надана в узагальнених рисах, тому що в попередніх шести томах викладені етнографічні матеріали, які характеризують повір'я, обряди, світогляд, моральні та юридичні правила й звичаї, а також зібрана маса пам'яток народної творчості» [221, С. 4].

Можна стверджувати про формування єдиних теоретичних засад фольклористичного дослідження членів ПЗВ РГТ. Це підтверджується й порівнянням дослідницького методу П. Чубинського із заявою

М. Драгоманова, який так само упорядковував інший фольклорний матеріал з позицій аналітично-системного підходу: «У своїй цілісності весь цей матеріал для характеристики відносин нашого народу до предметів природи і культу і тепер досить повчальний і наводить на роздуми стосовно теперішнього рівня розумового розвитку народних мас» [67, С. XXIV]. Дослідне поле фольклору для обох учених постає системою, яка складається із множини підсистем, що обумовлюють цілісність традиційних текстів, створених людьми, соціальними групами, поєднаних внутрішніми і зовнішніми зв'язками. Саме це, на нашу думку, має на увазі М. Драгоманов: «Ось чому ми не вважаємо себе спроможними викинути з числа наших матеріалів жодної з тих подробиць, які суперечать багатьом, встановленим а ргіорі уявленням про народний світогляд» [67, С. XXIV].

Важливою умовою системного дослідження є цілісність об'єкта, його самостійність і можливість відокремлення його від інших об'єктів. Тобто мікросистемні зв'язки елементів забезпечують можливість групування, упорядкування елементів та формування їх ієрархії. Ці умови стають причинами методологічних труднощів для дослідників ПЗВ РГТ, оскільки пошук системотворчого чинника у фольклорі приводить до необхідності створення цілісної традиції у всіх формах її вияву. «Варианти песен, взаємно друг друга пополняя, не представляют однако, взяте порознь, цельности народного творчества; они характеризуют собою только известную местность, другими словами – представляют собою те изменения, каким подвергся первообраз песни под. влиянием местных условий. И только вся совокупность вариантов дает понятие о народном творчестве вообще» [157, С. 74].

Для з'ясування, наприклад, правової структури у її стадіальному розвитку, спричинило залучення членами Відділу О. Кістяківським та П. Чубинським базового світоглядного чинника, який проявляється в уснословесному, обрядовому текстах народної творчості і, вкупі зі звичаями

юридичного характеру, розгортають панораму традиційних смислів. Очевидно, наукове чуття дослідників підказало стратегію пошуку, так би мовити, «спільного знаменника», яка набагато пізніше отримала теоретичне обґрунтування в російській історії права як учення про мононорму (у науковий обіг термін увів О.І. Першціц – О.О.) – обов’язкове правило поведінки, в якому ще відсутня диференціація на різні норми соціальної регуляції: моралі, права, етикету, релігії. Мононорма синтезувала моральні, релігійні, міфологічні уявлення і правила співжиття. Лише у період розпаду первісного суспільства відбулася диференціація на релігію, право, мораль. Мононорми були покликані зберегти рівновагу між соціальним та міфічним світами, забезпечити гармонію їх взаємодії. Вважаючи фольклор образною системою традиційних смислів та функціональною системою суб’єктності його носіїв [97, С.36], ми і сьогодні не можемо ігнорувати того текстового фактажу, де такі смисли «прочитуються», який нам пропонує споріднена галузь гуманітарних знань. Тому учені, юристи за освітою, для декодування семантики звичаєвого права враховували і вербальний уснословесний масив, де народні уявлення про правду і кривду, про Прав і Яв, організовувався відповідно до філософії того чи того жанру, і обрядовий текст, який надавав чинності звичаю, і речовий (прагмемний) ресурс, який у матеріальній формі транслював ідею. Так, П. Чубинський підкреслював особливе правове значення весільної драми в народній звичаєвій культурі, правової ролі сватання і юридичну функцію подарунків та приданого. По суті, він став засновником української антропології спорідненості, антропології статі й віку, бо розумів: без розгляду внутрішньосімейних відносин, відносин спорідненості, прав та обов’язків кожного члена малої української сім’ї неможливо збагнути суті такого специфічного українського явища, як подільність української сім’ї, що безпосередньо впливало на інститут власності українців. Урахування правових традиційних смислів, вкупі зі

знанням вікової та гендерної суб'єктності, дає нам і сьогодні можливість з'ясувати семантичне наповнення та функціональну парадигму весільного фольклорного тексту як синкретичного утвору.

П. Чубинський зібрав, систематизував і проаналізував матеріал, пов'язаний з питаннями набування власності: купівля-продаж, обмін, знахідка і скарб; йому належить вивчення позасімейних економічних звичаїв: оренда; найм; заклад майна; заволодіння землею, продуктами, худобою; позичка. Змістовними були його спостереження над суттю спільної (гуртової) власності в межах товариств.

Наведемо для прикладу коментар, яким супроводжує упорядник VI тому «Трудов...» тлумачення поширеного в українців процесуального звичаю договірного права «могоричу»: «Значення «могоричу» таке: розпивши його, наймит уже не має права відмовитися» [243, С. 76]. Дослідник наводить такий наратив: найняли столяра для будівлі клуні, однак він умови не виконав. Коли наймач став докоряти йому за невиконання умови, той заперечив: ми могоричу не пили». Тому П. Чубинський робить висновок: «могорич є необхідністю, він дає санкцію договору» [243, С. 68], «могорич як частування, так би мовити, послуга з боку того, хто його виставляє, хто ж користується послугою, тому не гоже не дотримуватися договору; по-друге, при могоричі є люди, і домовитися на людях – все рівно, що укласти формальний договір» [243, С. 68]. Отже, народні фольклорні наративи та документовані приписи волосних судів тією чи іншою мірою склали воедино світоглядну систему народних поглядів про справедливість, про вагу громадської думки.

Відправним пунктом систематизації такої інформації було збереження її реліктових форм в уснословесному фольклорному масиві. Методологія збирача-дослідника, П. Чубинського, узгоджувалася з позицією О. Бодяньського, який з-поміж чинників національної окремішності чи самобутності народу (його релігії, філософії, прав, звичаїв, історії,

розташування країни, мови тощо) виділяв один: «Ні в чому так яскраво, сильно, чисто не знаходить вияву, як у словесності» [30, С. 8].

О. Кістяківський, відомий український правознавець, професор права Київського університету Святого Володимира, запровадив для вивчення звичаєвого права метод так званої емпатії: погляд на культуру очима її носія, тобто об'єкт наукового студіювання здійснювався не з точки зору офіційного права, законодавчих джерел, а з точки зору суб'єктів правовідносин. Такий науковий підхід у комплексі з методикою системного аналізу дав вітчизняній гуманітаристиці ґрунтовні праці, які утверджують народне звичаєве право самобутнім українським продуктом творчості. А юридичні норми – дзеркалом власне української картини світу. Саме під таким кутом зору були написані праці ученого і до його членства в ПЗВ РГТ «Характеристика руського і польського законодавства про кріпосне право по відношенню до Малоросії» [117], «До питання про вплив інородческого права на російське», «Звернення малоросійського шляхетства і старшини разом з гетьманом про відновлення різних старовинних прав Малоросії», «Про закони, що діють в Малоросії» та ті, що узагальнили досвід, набутий у Відділі. О. Кістяківський – упорядник і автор наукової розвідки про перший український кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743). Дослідник фактично відкрив широкому науковому загалу цю незаслужено забуту пам'ятку української правової культури. Це пов'язано з тим, що «Права...», над якими працювали 15 років найпрофесійніші правники Гетьманщини, так і не були затверджені російським урядом, оскільки народна автентична правотворчість українців, покладена в основу цієї юридичної пам'ятки, суперечила законодавчій політиці Російської імперії. О. Кістяківському потрапив до рук один зі списків «Прав...» під час Археологічного з'їзду в 1874 р., і він узявся за її вивчення та публікацію. У 1879 р. вона побачила світ з науковими коментарями упорядника спершу в науковому збірнику «Университетские ведомости», а

потім і окремим виданням [116]. Практично це була перша ґрунтовна наукова розвідка про цю пам'ятку, яка для етнологів та істориків права, антропологів і, безперечно, фольклористів є важливим джерелом вивчення соціальної історії українців першої половини XVIII ст. і розвитку української правосвідомості.

Фольклорний текст (матеріальний, вербальний, свідомісний) задовольняє вимоги системної цілісності й виявляє ознаки синкретичності, але не дає змогу чітко виокремлювати елементи за визначеним критерієм, бо його сприйняття і колективне творення виходить за межі, штучно задані системою [152, С. 289]. П. Чубинський, упорядковуючи третій том «Трудов...», намагається використати календарний критерій, що традиційно слугував фольклористам в упорядкуванні обрядів та звичаїв. Однак у виборі методологічного підходу, заявленого дослідником у передмові, відчувається умовність хронологічної рубрикації: «Виданий нами третій том містить звичаї й обряди, що належать виключно певним порам року і дням, а також і повір'я, пов'язані з ними. Ми долучили сюди й пісні, які співаються саме в певну пору року і складають чисельний відділ народної поезії... Багато з цих пісень поєднано з іграми» [217, С. I].

За такого методологічного підходу чітко простежуються особливості фольклорної культури як вторинної моделюючої системи [149, С. 274-293]. Саме для такої системи доцільним є використання методу мозаїчної реконструкції. Його сутність відчув П. Чубинський, зібравши й зафіксувавши різні форми проявлення традиції у відокремлених ідеальних системах, які можна зіставляти, пов'язувати між собою, вибудовувати деяку узагальнену конфігурацію, названу «Народний календар» (див. додатки, таб. 2, С. 188). Не будучи ні жанром, ні формою, ні концептом, народний календар становить мегасистему розуміння соціокультурної площини існування народної свідомості (колективної свідомості).

Мегасистема «Народний календар» використана П. Чубинським в упорядкуванні фольклорних текстів [217]. Дослідник, використавши мозаїчну реконструкцію календаря традицій, які перетинають часові кордони у різножанрових формах, зазначає, що всі вони «містять у собі залишки глибинної первісної старовини, хоча й зі змінами, які накопичилися протягом століть» [217, С. I]. Водночас П. Чубинський як методолог вказує на можливість спостерігати і фіксувати різні функціональні зв'язки елементів, залежність різних конструкцій від характеристик окремих текстів: «Ми вказуємо на них ученим етнографам і археологам як на найважливіший матеріал для розуміння життя й поезії наших пращурів» [217, С. I].

Упорядник зібрання «Чумацькі народні пісні», І. Рудченко, шляхом відбору варіантів з 250 фольклорних текстів – результату польових досліджень самого фольклориста-упорядника, П. Куліша, О. Русова та інших – вибрав 65 основних тем, а варіанти були представлені у збірці лише фрагментарно (з наведенням строф, які не дублювалися), вони були позначені цифрами і буквами в основному тексті. Усі пісенні зразки були тематично класифіковані, паспортизовані, супроводжувалися словником рідко вживаних слів та музичними текстами, наданими М. Лисенком. Саме така система була покладена в основу структурування фактологічного матеріалу 7-томного видання «Трудов...». Свого часу Ф. Колесса зазначив щодо новаторства методологічних прийомів систематизації фольклорного фактажу, запропонованого І. Рудченком: «Оба збірники Рудченка, присвячені окремим групам творів української усної словесності, дуже корисно вирізняються від збірок попередньої доби та випереджують на багато років пізніші видання НТШ» [120, С. 115]. М. Плачинда-Сасіна у публікації «Чумацькі народні пісні» Івана Рудченка» зауважує, що цей збірник – «багатопланове дослідження чумацтва та його поезії. Автор і упорядник збірника виступив не лише як етнограф, фольклорист, а й соціолог, історик, белетрист» [167, С. 40].

Таким чином, метою системного підходу збирацької і дослідницької діяльності учених ПЗВ.РГТ було виявлення внутрішньої організації, розуміння природи і логіки того порядку, який простежується у фольклорній картині регіонів України. Це зумовило спостереження і відтворення фольклорних явищ як цілісного і комплексного об'єкта. Розгляд цього об'єкта з точки зору його системної природи орієнтовано, по-перше, на ретельний опис і, по-друге, на визначення його функціональних взаємозалежностей і зв'язків, що забезпечують єдність традиційних фольклорних смислів. У жодному разі не можна стверджувати, що фольклористи ХІХ століття використовували системні методи так, як це здійснюється у сучасних дослідженнях антропологічної галузі знань. Але, з іншого боку, навряд чи теорія систем упроваджувалася б настільки вправно в сучасну українську фольклористику, якби перші спроби системного підходу не були зроблені в упорядкуванні експедиційних матеріалів ПЗВ РГТ.

Отже, системний підхід, застосований у дослідженнях членів Південно-Західного відділу РГТ, був досить вдало запроваджений у подальшому фольклористичному пошуку для розгляду цілісності, структурних ієрархій і взаємозв'язків між традиційними смислами фольклорних явищ, функціональних особливостей окремих компонентів цілісної фольклорної картини регіону. Але водночас специфіка фольклористики як науки, яка досліджує синкретичні форми взаємопереходу смислів у різних жанрах, передбачає і серйозні обмеження системних досліджень: часто неможливим є виокремлення елемента (пісні, казки, звичаю, архітектурної форми) з його унікальними функціональними характеристиками, оскільки варіативність руху смислів безмежна і метаморфози архетипних образів незчисленні.

Тому системний метод має поєднуватися з багатьма іншими методами наукового пошуку: аналітичним, синтетичним, компаративним. З урахуванням

усіх ознак сучасного фольклорного процесу феномен фольклору може бути визначений лише за допомогою інтегрального наукового інструментарію. Головним пріоритетом у справі збору фольклорного матеріалу та його студіювання для ідеологів та учених Відділу було панорамне осягнення картини світу народу України, яке І. Рудченко сформулював так: «Я займаюся народними творами, усю свою увагу звертаю на характеристику народу за цими творами, а у нас досі, навпаки, займаються характеристикою самих творів»[150, С. 51].

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз діяльності ПЗВ РГТ на засадах сучасного осмислення предметного поля фольклористики з урахуванням історико-культурного контексту та різних поглядів учених на масштаби внеску членів цієї інституції.

Огляд спеціальної літератури з історії питання за останніх майже півтора століття засвідчив переважно спорадичний характер зацікавлення діяльністю Південно-Західного відділу Російського географічного товариства і його творчих здобутків. Кожне покоління дослідників у річищі своєї доби так чи інакше зверталось до ролі і місця членів ПЗВ РГТ у розвитку науки і культури, виокремлюючи предмет для вивчення відповідно до ідеологічних настанов та тенденційності часу. Зокрема, учені радянської доби не брали до уваги ні звершення першої академічної установи на ниві фольклористики, номінуючи членів Відділу тільки як збирачів-етнографів, ні національно-патріотичного характеру їхнього сподвижництва, ні соціально-політичного резонансу діяльності ПЗВ РГТ. Останнє двадцятиліття позначено студіюванням персонального внеску вчених другої половини XIX ст. у розвиток української фольклористики безвідносно до наукової концепції, сформульованої Відділом як науковою інституцією, до якої вони належали, а також вивченням діяльності цього осередку в контексті історичної науки. Весь попередній дослідницький набуток заклав ту фактологічну базу, яка слугує підґрунтям для комплексного вивчення різноаспектної діяльності київського наукового осередку, зокрема введеної ним у науковий обіг методології польової та теоретичної фольклористики.

У дослідженні з'ясовано соціально-історичні, культурно-суспільні та ідеологічні засади формування Відділу як наукового осередку та окреслено різноаспектну його діяльність як науково-дослідної інституції.

В умовах бездержавності й цензурних утисків було створено наукову установу зі значними не лише суто дослідницькими, а й соціально-пропагандистськими завданнями:

- 1) репрезентація українського фольклору, культури, світогляду як етнічного феномена;
- 2) забезпечення українському фольклору і українській фольклористиці міжнародного престижу;
- 3) віднайдення у народній творчості спільного знаменника національної ідентичності всього українства задля поступування державницької перспективи через соборність українських земель.

Сам факт закриття Відділу свідчить про усвідомлення царським урядом небезпечної для імперії суспільної ролі його діяльності.

Опрацювавши теоретичні дослідження, предметом осмислення яких є фольклористична спадщина персоналій-членів ПЗВ РГТ та дослідивши фольклорні збірки, укладені членами ПЗВ РГТ, а відтак фольклористичні студії аналітиків-представників Відділу, виявлено, що за короткий час свого існування членами інституції було зібрано, опрацьовано й опубліковано значний масив фольклорного матеріалу.

Представники ПЗВ РГТ у 70-ті роки ХІХ ст. запропонували методологію наукових досліджень у трьох векторах: методи фіксації; систематизації і класифікації; теоретичного аналізу.

Ретельне вивчення архівних матеріалів, культурно-суспільного тла, результатів діяльності експедицій Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, що проіснувало всього три з половиною роки (з 13 лютого 1873 року по червень 1876 року), дало змогу зробити висновок про те, що його фольклористична діяльність, здійснювана здебільшого у *прикладний* спосіб, водночас зумовила подальший розвиток української фольклористики як галузі *фундаментальної* антропології загалом.

Одне з основних питань, яке постало перед ученими, що ставили за мету збір та систематизацію фольклорних явищ у певному регіоні, було визначення тих типологічних ознак, які давали змогу класифікувати та тлумачити явище фольклору як іманентне маркування того чи іншого фольклорного жанру. Такі підходи методологічного інструментарію необхідно було трансформувати у відповідний аналітичний апарат, який до цього в українській фольклористиці ще не був сформований, хоча певним чином у його витоках та становленні взяли участь М. Максимович і М. Костомаров, П. Чубинський і М. Драгоманов, В. Антонович та П. Житецький, Ф. Вовк та І. Рудченко, І. Манжура, В. Гнатюк, І. Франко, М. Павлик та багато інших відомих учених. Безперечно, така методологічна база не була створена у вигляді наукової концепції (як ми тепер розуміємо цей термін) дослідниками – представниками Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, проте можемо впевнено констатувати, що вони ствердили на українських наукових теренах аналітичний метод систематизації фольклору, який у загальних ознаках уже почав застосовуватися в гуманітарних науках у Європі й світі. Аналітичний метод, хоча й не заявлений понятійно, був покладений в основу систематизації фольклорних явищ у діяльності київського товариства.

На відміну від більшості фольклористичних акцій, які концентрувалися зазвичай на збиранні матеріалів одного жанру чи текстів від одного респондента, члени Відділу свідомо не обмежували дослідження вузькими текстуальними рамками, щоб мати можливість надалі здійснювати порівняльно-типологічні зіставлення.

Системний підхід є головною рушійною силою фольклористичного дослідження ПЗВ РГТ, оскільки спонукає науковця від моменту збирання і опису фольклорних явищ до узагальнення, проведення аналогій, створення ієрархічної будови фольклорного відображення народної свідомості.

Послугуючись не тільки описовим, а й – на вищому рівні наукового узагальнення – аналітичним методом, представники Відділу запропонували ідеї щодо класифікації фольклорних творів та їхніх змістових і формотворчих вимірів. Дослідники продемонстрували можливості системного підходу на тогочасному рівні розвитку наукової методології загалом і фольклористики зокрема.

Для структурно-семіотичного аналізу актуальним є зріз стану фольклорного явища на певному етапі розвитку усієї фольклорної системи. До такого аналізу члени ПЗВ РГТ частотно вдавалися, залучаючи до фольклористики методологічні настанови, які дали змогу систематизувати елементи, не ізолюючи їх від закономірностей функціонування усієї системи народної традиції.

Перед аналітики ПЗВ РГТ неодмінно постало питання, яке пізніше впритул було зреалізоване структуралістами й антропологами, зокрема К. Леві-Строссом, семіологами, зокрема Р. Бартом і Ю. Лотманом, наратологами, зокрема Ж. Женнетом. Йдеться про питання розчленування, упорядкування, систематизації явищ антропології, культури, мови, фольклору у загальних умовах суцільної інтертекстуальності.

Справді, щодо фольклору, це набуває особливої актуальності, адже фольклорне явище містить у собі водночас вербальне та невербальне начало, ознаки духовної та матеріальної екзистенції.

Учені ПЗВ РГТ ще наприкінці ХІХ ст. усвідомили принципову неможливість аналізувати конкретний фольклорний текст за одним параметром чи виміром (героєм, жанровою формою, композицією, змістом). Фольклорна образність, з одного боку, «заважає» застосувати аналіз за одним критерієм, а з іншого – підштовхує фольклористів шукати полікритеріальну модель аналізу народної творчості.

Крім розв'язання завдань, пов'язаних із фіксуванням фольклорних явищ, члени ПЗВ РГТ прагнули до створення оптимального підходу до пізнання об'єктів народної творчості з метою отримання цілісного уявлення про матеріальні і вербальні шляхи передавання традиційних смислів.

Дослідне поле фольклору в аналітичних студіях членів Відділу постає системою, яка складається із множини підсистем, що зумовлюють цілісність традиційних текстів, створених індивідами, соціальними групами, поєднаних внутрішніми і зовнішніми зв'язками.

Таким чином мета системного підходу збирацької і дослідницької діяльності учених ПЗВ РГТ стала виявленням внутрішньої організації, розуміння природи і логіки того порядку, який простежується у фольклорній картині регіонів України. Це зумовило спостереження і відтворення фольклорних явищ як цілісного і комплексного об'єкта. Розгляд цього об'єкта з точки зору його системної природи орієнтовано, по-перше, на ретельний опис, і, по-друге, на визначення його функціональних взаємозалежностей і зв'язків, що забезпечують єдність традиційних фольклорних смислів.

Системний підхід у діяльності ПЗВ РГТ зумовлював структурно-типологічні і функціональні характеристики фольклорних явищ, які фіксувалися, а також вирізнення в окремий блок тих об'єктів, які виявляли традиційність смислоутворення. Наслідком такої роботи була очевидна інтегрованість різнопредметних знань про народну творчість у єдину наукову систему.

За принципом множинності системного дослідження проводилося статистичне фіксування моделей функціонування фольклорної традиції у визначеній місцевості для подальшого виявлення зв'язків елементів фольклорної системи. Саме з цією метою проводився збір статистичних даних, які відобразилися у наукових розвідках М. Константиновича «Деякі дані про народну освіту в Південно-Західному краї», М. Левченка «Декілька даних про

житло і їжу Південнорусів», В. Антоновича «Про промисловість Південно-Західного краю у XVIII столітті».

Одне слово, системний підхід є головною рушійною силою фольклористичного дослідження, оскільки переводить науковця з моменту збирання і опису фольклорних явищ до узагальнення, проведення аналогій, створення ієрархічної будови фольклорного відображення народної свідомості. У межах системного підходу розробляються нові, порівняно з попередніми етапами розвитку наукового пізнання, моделі інтерпретації змісту народнопоетичного тексту, звичаєвого права, обряду, в основі яких – пошук цілісності об'єкта і виявлення типології зв'язків з іншими об'єктами. Оперуючи аналітичним методом, учені-фольклористи доходять висновку про багатоманітність форм прояву фольклорного смислу; ці форми поділяються й розчленовуються; у фольклорне поле входять об'єкти, які раніше вважалися етнографічними, мистецькими, загалом культурологічними.

Отже, системний підхід, застосований в дослідженнях членів ПЗВ РГТ, був досить вдало запроваджений у подальшому фольклористичному пошуці для розгляду цілісності, структурних ієрархій і взаємозв'язків між традиційними смислами фольклорних явищ, функціональних особливостей окремих компонентів цілісної фольклорної картини України.

Публікації Відділу дали підстави для глибоких міждисциплінарних досліджень фольклористів наступних поколінь (фольклор і антропология у Ф. Вовка, словесна творчість і музика у М. Лисенка, Ф. Колесси, К. Квітки та ін., вербальний фольклор, обряд і народні знання у К. Сосенка тощо).

Принципи організації матеріалу ПЗВ РГТ слугували зразком для наступних збирачів і видавців українського фольклору (Лесі Українки, К. Грушевської та багатьох інших). Їхні наукові студії уможливили наступні видання зведених корпусів українських фольклорних жанрів (дум, балад, замовлянь, загадок, приказок та ін.).

Сучасне тлумачення предметного поля фольклористики багато в чому збігається з концепціями доби XIX століття, яке в українській науці характеризується синкретизмом наукових дисциплін, відсутністю чіткого розмежування гуманітарних галузей, із категорією «народності» як центру наукових пріоритетів.

Методика збирання матеріалу засновувалася на розумінні фольклору не як сукупності об'єктів, а як комунікативного процесу, у якому беруть участь представники різних соціальних, етнічних, корпоративних, гендерних груп. Отже, ще в XIX столітті Відділ почав творити концепцію науки «фольклористика», що отримала визнання лише в другій половині XX століття організацією ЮНЕСКО і яка є суголосною з основними постулатами світових наукових шкіл сучасності.

Здійснене дослідження, безперечно, не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, подальшого вивчення й узагальнення потребує внесок фіксаторів фольклорного матеріалу, чий записи увійшли до збірників, упорядкованих членами ПЗВ РГТ, але їхні імена не були зазначені упорядниками, як, наприклад, А. Димінського. Тому перспективним задля відновлення наукової об'єктивності і коректності видається дослідження їхнього внеску у загальну справу ПЗВ РГТ зокрема та історії вітчизняної фольклористики загалом.

Найважливіші з виявлених документів включено до списку джерел дисертаційного дослідження, інші, у зв'язку з обмеженим обсягом цієї кваліфікаційної праці, довелося залишити в резерві для подальших публікацій. Загалом, джерельна база видається достатньою для здійсненого дослідження, проте в перспективному аспекті був би доволі корисним пошук відповідних матеріалів і в зарубіжних архівах, який, імовірно, не змінюючи загальних висновків цього дослідження, дозволив би доповнити і конкретизувати окремі його положення.

Накреслений у дисертації напрямок відображає загальнотеоретичний підхід до фольклору як сфери антропологічного знання і в річищі розуміння культури як діалектичної системи. Саме тому науковий доробок та діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства і надалі залишається предметним полем для наукових дискусій і різноаспектного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азадовский М. К. История русской фольклористики. Т. 1 / АН СССР, Отделение языка и языка. – Москва : Учпедгиз, 1958. – 480 с.
2. Айтов С. Ш. Українська історіографія та журнал “Основа” в контексті культурно-національного відродження України : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Айтов Спартак Шалвович ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 20 с.
3. Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII–XIX вв. : сб. науч. тр. / Днепропетр. гос. ун-т, Каф. историографии и источниковедения ; [редкол. : Борщевский В. Я. (отв. ред.) и др.]. – Днепропетровск : ДГУ, 1982. – 167 с.
4. Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору : у 2 т. / Олександр Андрієвський ; за ред. А. Лободи. – Київ : [Друкарня Всеукраїнської академії наук], 1930. – XXVII, 823 с.
5. Аникин В. П. Русское устное народное творчество : (фольклор). Метод. указания для студентов-заочников филол. ф-тов. гос. ун-тов / В. П. Аникин. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 95 с.
6. Аникин В. П. Теория фольклора : курс лекций / В. П. Аникин. – [2-е изд., доп.] – Москва : Книжный дом “Университет”, 2004. – 428, [3] с.
7. Антепович А. Д. Отчет о деятельности Юго-Западного отдела Императорского географического общества за 1875 год / сост. правитель дел А. Д. Антепович. – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1876. – [2], 47, [1] с.
8. Архів Михайла Драгоманова. Т. 1. Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / підготував Г. О. Лазаревський. – Варшава : Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1938. – 442, [3] с., 2 арк. портр., 6 арк. фотоіл. – (Праці Укр. наукового ін-ту ; Т. 37). – (Серія

праць Комісії дослідження українського руху ; Кн. 1). – Паралельні заголовки польської та франц. мовами.

9. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 1–1872
10. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 1–1872, арк. 28 зв.
11. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 1–1872, арк. 19.
12. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 1–1872, арк. 15–16.
13. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 1–1872, арк. 37–38.
14. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 1 зв.
15. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 3 зв.
16. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 6.
17. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 7–7 зв.

18. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 8 зв.
19. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 380.
20. Архів Російського географічного товариства, ф. 1/17, спр. 17. Императорское Русское географическое общество. По высочайшему повелению о закрытии в Киеве (Юго-Западного) отдела Императорского Русского географического общества 7 июля 1876 года, арк. 14.
21. Багалій Д. І. Вибрані праці : у 6 т. Т. 2. Джерелознавство та історіографія історії України / Д. І. Багалій ; [упоряд. В. В. Кравченко] ; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Харківська філія. – [Харків] : [Б. в.], 2001. – 660 с. : іл. – (ХП «НУА» ; повне зібр.). – (Золоті сторінки, повне зібр.).
22. Барт Р. Основы семиологии / Ролан Барт // Структурализм : “за” и “против”. – Москва, 1975. – С. 114–163.
23. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства : історія вивчення української мови : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – Київ : Вища школа, 1991. – 231 с.
24. Белецкий Л. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / Л. Белецкий // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – Москва, 1914. – С. 31–35.
25. Белик А. А. Культурология: антропологические теории культур : учеб. пособ. / А. А. Белик ; Рос. гос. гуманитар. ун-т. – Москва : [Б. в.], 1999. – 238, [1] с.

26. Берг Л. С. Всесоюзное Географическое общество за сто лет. 1845–1945 / Л. С. Берг ; Акад. наук СССР. – Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1946. – 263 с. – (Науч.-попул. серия).
27. Березовський І. П. Українська радянська фольклористика : етапи розвитку і проблематика / І. П. Березовський. – Київ : Наукова думка, 1968. – 343 с.
28. Блау П. Различные точки зрения на социальную структуру и их общий знаменатель / П. Блау // Американская социологическая мысль / сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренькова ; пер. – Москва, 1994. – С. 8–29.
29. Богданов К. Повседневность и мифология : исследования по семиотике фольклорной действительности / К. Богданов. – Санкт-Петербург : Искусство, 2001. – 437 с.
30. Бодянский О. О народной поэзии славянских племен : рассуждение на степ. магистра Филос. фак. Первого отд., канд. Моск. ун-та, Иосифа Бодянского. – Москва : Тип. Н. Степанова, 1837. – 154 с.
31. Василенко З. І. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. І. Василенко ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наук. думка, 1972. – 186 с.
32. Василюк О. Д. В. Б. Антонович як археограф. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Василюк Оксана Дмитрівна ; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 1999. – 208 л.
33. Верменич Я. “Людей і правду я любив” / Я. Верменич // Пам'ять століть. – 1999. – № 4. – С. 9–25.
34. Вернюк Я.С. Формування і становлення фольклористики Волині у ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Вернюк

- Ярослава Степанівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2003. – 20 с.
35. Веселовский А. Н. [Рецензия] / А. Н. Веселовский // Записки Императорской Академии наук. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 37, № 4. – С. 167–230. – Рец. на: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским: [в 7 т.]. – СПб., 1872–1878.
36. Веселовский А. Н. Собрание сочинений. Т. 16. Фольклор и мифология / А. Н. Веселовский; АН СССР, Ин-т литературы (Пушкинский дом); [под ред. М. К. Азадовского, В. Ф. Шишмарева]. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1938. – 368 с.
37. Вовк Ф. К. П. П. Чубинский: отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков [псевд.] // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – Москва, 1914. – С. 13–30.
38. Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років XIX ст. / А. К. Волощенко; АН УРСР, Ін-т історії. – Київ: Наукова думка, 1974. – 222 с.
39. Галаган Г. П. Речь г. председателя отдела [на заседании Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества 6 марта 1873 г.] / Г. П. Галаган // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 13–14.
40. Гарасим Я. І. Культурно-історична школа в історії української фольклористики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. / Гарасим Ярослав Іванович; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1997. – 22 с.

41. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Гарасим. – Львів : НВФ „Українські технології”, 2010. – 376 с.
42. Географічна енциклопедія України : В 3 т. / Редкол. : Маринич О.М. (відп. ред.) та ін. – Київ : Вид. УРЕ, 1989.
43. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В. Ф. Горленко. – Київ : Наукова думка, 1964. – 248 с.
44. Горленко В. Ф. Перша етнографічна програма на Україні / В. Ф. Горленко // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 4. – С. 18–26.
45. Горленко В. Ф. Русское географическое общество и украинская этнография в середине XIX века / В. Ф. Горленко // Советская этнография. – 1957. – № 3. – С. 128–142.
46. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В. Ф. Горленко. – Киев : Наукова думка, 1988. – 214 с.
47. Гриневич В. Павло Чубинський писав вірші «під Шевченка» / Віктор Гриневич // Газета по-українськи. – 2009. – 23 січ. (№ 768). – С. 18.
48. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття : навч. посіб. для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студ. іст. ф-тів вищ. учбов. закл., вчителів / Ярослав Грицак. – Київ : Генеза, 1996. – 358 с.
49. Грушевский А. Из жизни киевского украинского кружка 1870-х / А. Грушевский // Украинская жизнь. – Москва, 1915. – № 11/12. – С. 33–39.
50. Грушевский А. Из истории украинской этнографии. Изучение исторических песен / А. Грушевский. – Киев : [Б. и.], 1905. – 14 с.

51. Грушевський М. С. Позорной памяти // Украинский вестник. – 1906. – Ч. 1. – С. 11–14.
52. Грушевська К. Передне слово. Збирання і видання дум в XIX і в початку XX віку / Катерина Грушевська // Українські народні думи / Історична секція ВУАН, Комісія української історичної пісенности. Т. 1. – Київ, 1927. – С. V–XII, XIII–СХХ.
53. Грушевський М. С. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова : (читано на прилюднім засіданні історичної секції 11 травня 1924 р.) / М. С. Грушевський // Україна. – Київ, 1924. – Кн. 1/2. – С. 97–109.
54. Грушевський М. Федір Вовк (1847–1918) / М. Грушевський // Народна творчість та етнографія. – 1997. – № 2/3. – С. 3–7.
55. Гусев В. Е. Марксизм и русская фольклористика конца XIX – начала XX века / В. Е. Гусев ; Акад. наук СССР, Ин-т русской л-ры (Пушкинский дом). – Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 178 с.
56. Дей О. І. Методологічна та джерелознавча база видання зводів фольклору слов'янських народів / О. І. Дей // IX Міжнародний з'їзд славістів. Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів : доповіді. – Київ, 1983. – С. 270–280.
57. Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики / О. І. Дей ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наукова думка, 1975. – 271 с.
58. Дмитренко М. К., Українська фольклористика другої половини XIX століття : методологічний дискурс : дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.07 / Дмитренко Микола Костянтинович ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського. – Київ, 2006. – 373 арк.

59. Дмитренко М. К. Українська фольклористика : історія, теорія, практика / М. К. Дмитренко ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського. – Київ : Редакція часопису "Народознавство", 2001. – 576 с.
60. Довгич В. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова : [навч. посібник для студ. спец. «Українознавство», «Політологія», «Історія світової публіцистики»] / В. Довгич ; М-во вищ. і серед. спец. освіти України ; Навч.-метод. каб з вищої освіти ; Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : НМКВО, 1991. – 155 с.
61. Дойков Ю. П. П. Чубинский – предтеча украинской свободы.– Архангельськ., 2007. – 167 с.
62. Дорошенко Д. І. Історія України з малюнками / Д. Дорошенко. – Авгсбург : Накладом П. Погасія, 1947. – 251 с. : іл.
63. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко ; передмова І. О. Денисюка. – Львів : Світ, 1991. – 576 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
64. Драгоманов М. П. Вибрані праці : [у 3 т., 4 кн.]. Т. 2. Фольклористика, літературознавство / Михайло Драгоманов ; голова ред. кол. В. П. Андрущенко [та ін.] ; [упорядкув. тому та прим. В. Ф. Погребенник]. – Київ : Знання України, 2007. – 2007. – 439 с.
65. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Т. 1 : [Статті, розвідки] / М. П. Драгоманов ; [упорядкув., прим. і вступ. І. С. Романченка ; ред. кол. О. Є. Засенко (голова) та ін. ; ред. тому О. І. Дей]. – Київ : Наукова думка, 1970. – 531 с., іл., факс., портр.
66. Драгоманов М. П. Малорусские народные предания и рассказы : предисловие. Замечания о систематическом издании произведений малорусской народной словесности / М. П. Драгоманов // Слов'янська фольклористика : нариси розвитку, матеріали / М. М. Гайдай,

- В. Є. Гусєв, К. П. Кабашніков [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ, 1988. – С. 288–290.
67. Драгоманов М. П. Малорусские народные предания и рассказы / [свод М. Драгоманова]. – Киев : Изд. Юго-Западного отд. Имп. Рус. геогр. о-ва ; Тип. М. П. Фрица, 1876. – XXVI, 434, [2] с. – (Записки Имп. Рус. геогр. о-ва ; Т. 3).
68. Драгоманов М. П. Речь / М. П. Драгоманов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 68–77.
69. Драгоманов М. П. Розвідки про українську народну словесність і письменство : [в 4 т.]. Т. 1 / М. П. Драгоманов ; зладив М. Павлик. – Львів : Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка ; Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1899. – 260 с. – (Зб. філол. секції / Наук. т-во ім. Шевченка ; Т. 2).
70. Драгоманов М. П. Розвідки про українську народну словесність і письменство : [в 4 т.]. Т. 4. / М. П. Драгоманов ; зладив М. Павлик. – Львів : Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка ; Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1907. – [1], 399 с., 6 с. іл. – (Зб. філол. секції / Наук. т-во ім. Шевченка ; Т. 10).
71. Драгоманов М. П. Ученая экспедиция в западнорусский край / М.Т-ов. [псевд.] // Вестник Европы. – Санкт-Петербург, 1877. – Кн. 3. – С. 85–109. – Рец.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край, снаряженной Имп. Русским географическим обществом : Юго-западный отдел : матер. и исслед. : в 7 т. / собр. д. чл. П. П. Чубинским.

72. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. – К.: В-во Інституту математики НАН України, 1997. – 409.
73. Ефименко А. Литературные силы провинции. В. Б. Антонович / А. Ефименко // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / [упоряд. : В. Короткий, В. Ульяновський]. – [Київ], 1997. – Т. 1. – С. 13–20.
74. Жерар Ж. Границы повествовательности / Женетт Жерар // Фигуры: в 2 т. / Женетт Жерар. – Москва, 1998. – Т. 1. – С. 283–299.
75. Житецький І. П'ять листів П. П. Чубинського до М. І. Костомарова / Ігнат Житецький // За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя в Україні ХІХ – початків ХХ ст. / за ред. М. Грушевського. – Київ, 1929. – Кн. 4. – С. 55–59.
76. Житецький І. Київська Громада за 60-тих років / І. Житецький // Україна. – Київ, 1928. – Кн. 1 (26). – С. 91–125.
77. Житецький І. Південно-Західний відділ географічного товариства у Києві: (з приводу 50-річчя його закриття в 1876 р.) / І. Житецький // Україна. – Київ, 1927. – Кн. 5 (24). – С. 31–36.
78. Житецький П. З історії Київської громади: промова на Шевченкових роковинах: (з його посмертних паперів) / П. Житецький // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1913. – Т. 116, кн. 4. – С. 117–189.
79. Журнал общего собрания Юго-западного отдела Императорского русского географического общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 61–67.
80. Журнал распорядительного собрания Юго-западного отдела Императорского русского географического общества 6 марта 1873 года

- // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 8–12.
81. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества. – Киев: В тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1874. – Т. 1: За 1873 год. – 367, 62, 28 с.
82. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества. – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1875. – Т. 2 : За 1874 год. – 616 с.
83. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография : [Пер. с нем.] / Д. К. Зеленин ; [примеч. Т. А. Бернштам и др. ; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая]. – Москва : Наука, 1991. – 507, [4] с., [4] л. ил. : ил. – (Этногр. б-ка ; редкол.: Ю. В. Бромлей (пред.) и др.).
84. Зеленин Д. К. Очерки русской мифологии. Вып. 1. Умершие неестественной смертью и русалки / Д. К. Зеленин. – Петроград : Тип. А. В. Орлова, 1916. – 16, 312 с.
85. Зиль А. Народознавець Павло Чубинський і його доба / А. Зиль. – Київ : Казка, 2009. – 400 с.
86. Исторические песни малорусского народа. Т. 1. Песни века дружинного и княжеского ; Песни века козацкого / с объяснениями [та передм.] Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1874. – 4, XXIV, 336 с.
87. Исторические песни малорусского народа. Т. 2, вып. 1. Песни о борьбе с поляками при Богдане Хмельницком / с объяснениями [та передм.] Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1875. – 1875. – XI, 166 с.

88. История Киева : в 2 т. / Ин-т истории АН УССР ; ред. кол. : А. К. Касименко (гл. ред.) [и др.]. – Киев : Изд-во АН УССР, 1963. – 663 с.
89. История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года / [А. П. Базиянц, А. Д. Дридзе, Н. А. Мазитова и др. ; ред. кол. : А. А. Вигасин, А. Н. Хохлов, П. М. Шаститко] – Москва : Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1997. – 636 с.
90. Итс Р. Ф. Введение в этнографию : учеб. пособ. [для гуманит. спец. вузов] / Р. Ф. Итс ; Ленинградский гос. ун-т. – 2-е изд. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1991. – 168, [1] с.
91. Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.) / Р. П. Іванова. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 235 с.
92. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні : етнотворчий аспект / О. П. Івановська. – Київ : ТОВ «УВПК «ЕксОб»», 2002. – 234 с.
93. Івановська О. Звичаєво-правові інклюзії у жанрах казки та легенди / О. П. Івановська // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2006. – Вип. 17. – С. 45–49.
94. Івановська О. П. Міжетнічні та міжрелігійні суб'єктні регулятиви у фольклорному тексті (на матеріалах наукових досліджень П. Чубинського) / О. П. Івановська // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2005. – Вип. 15. – С. 38–46.
95. Івановська О. П. Науковий доробок П.П. Чубинського в царині вивчення народних юридичних звичаїв / О. П. Івановська // Вісник Київський міжнародний університет. Літературознавчі студії. – Київ, 2003. – № 5. – С. 297–308.

96. Івановська О. П. Подолання внутрішніх особистісних конфліктів у рекрутській темі українського фольклору / О. П. Івановська // Вісник Київського славістичного університету. – Київ, 2005. – № 22. – С. 66–77.
97. Івановська О. П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підручник / О. П. Івановська. – Київ: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012.– 336 с.
98. Івановська О. П. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності: моногр. / О. П. Івановська. – Київ: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 226, [2] с.
99. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша: [моногр.] / В. Івашків; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 448 с.
100. Інститут Рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 3, спр. 365.
101. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – Київ: Либідь, 1994. – 656 с.
102. Каган М. С. Системность и целостность / М. С. Каган // Вопросы философии. – 1996. – № 12. – С. 13–18.
103. Кагаров Є. Нарис історії етнографії / Євген Кагаров // Етнографічний вісник / Всеукраїнська акад. наук, Етнографічна комісія; за ред. А. Лободи, В. Петрова. – Київ, 1926. – Кн. 3. – С. 7–46.
104. Кармин А. С. Общество в свете системного подхода / А. С. Кармин // В диапазоне гуманитарного знания: сборник к 80-летию профессора М. С. Кагана. Серия «Мыслители». – Санкт-Петербург, 2001. – Вып. 4. – С. 34–51.
105. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Георгій Касьянов. – Київ: Либідь, 1993. – 176 с.

106. Катренко А. М. Демократичний рух в Україні 70–80 рр. XIX ст. : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів / А. М. Катренко. – Черкаси, 1994. – 70 с.
107. Катренко А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (70-ті – початок 80-х рр. XIX ст.) / А. Катренко, Н. Чирикало // Четверта академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 26-27 березня 1998 року : доповіді та повідомлення / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, Іст. ф-т, Кафедра давньої і нової історії України ; упоряд. і ред. А. М. Катренко. – Київ, 1999. – С. 155–172.
108. Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки XIX ст.) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. – Київ, 2003. – 180 с.
109. Катренко А. М. О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847–1915) / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – Київ : Норма-прінт, 1998. – 64 с.
110. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів : у 2 ч. Ч. 2. 60–90-ті роки XIX ст. / А. М. Катренко ; МОіНУ ; КНУТШ. – Київ, 1999. – 190 с.
111. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори : у 2 т. Т. 1. Повісті та оповідання / Г. Квітка-Основ'яненко. – Київ : Дніпро, 1978. – 535 с.
112. Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б. П. Кирдан ; АН СССР, Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. – Москва : Наука, 1974. – 280 с.
113. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Р. Ф. Кирчів. – Київ : Наукова думка, 1990. – 344 с.
114. Кирчів Р. Из фольклорних регіонів України : нариси й статті / Р. Кирчів ; НАНУ, Ін-т народознавства НАН України. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 352 с.

115. Кистяковский А. Ф. Павел Платонович Чубинский (род. 15 янв. 1839 г., ум. 14 янв. 1884 г.). – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1884. – [2], 7 с.
116. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ..., изданные под редакцией и с приложением исследования о сем Своде и о законах действовавших в Малороссии профессора А. Ф. Кистяковского / А. Ф. Кистяковский. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадзкого), 1879. – 114, 844, 73, 27 с.
117. Кистяковский А. Характеристика русского и польского законодательства о крепостном праве по отношению к Малороссии / – кій [псевд.] // Основа. – Санкт-Петербург, 1862. – № 1. – С. 1–27.
118. Клокун Т. Дитина у фольклорі та обрядодіях (за матеріалами „Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край” Павла Чубинського) / Т. Клокун // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2005. – Вип. 15. – С. 46–54.
119. Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе / Дж. Коккьяра ; с предисл. Е. М. Мелетинского. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. – 690 с.
120. Колесса Ф. М. Історія української етнографії / Ф. Колесса ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. – 366 с.
121. Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність П. П. Чубинського (за матеріалами спогадів сучасників) / Ігор Коляда // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 66–73.
122. Коляда І. Південно-Західний відділ Імператорського російського Географічного товариства – інтелектуальний осередок національно-

- свідомого українства 70–80-х рр. XIX ст. / Ігор Коляда, Володимир Милько // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – № 2. – С. 31–39.
123. Коляда І. П. П. Чубинський : штрихи до історичного портрету / І. Коляда, В. Милько // Історія в школі. – 2008. – № 4. – С. 12–17.
124. Коляда І. «... Розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців» (до 135-річчя заснування Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства) / І. Коляда, В. Милько // Історія в школі. – 2008. – № 1. – С. 6–12.
125. Коляда І. Українська інтелігенція : суспільно-політична і націокультурна діяльність у (70–80-і рр. XIX ст.) / Ігор Коляда // Український історичний збірник. – Київ, 2010. – Вип. 13. – С. 132–143.
126. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко. – Москва : Вече ; АСТ, 2003. – 509, [2] с. : ил.
127. Конрад Н. И. Запад и Восток : статьи / Н. И. Конрад ; АН СССР, Ин-т востоковедения. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Москва : [Наука], 1972. – 496 с. : ил.
128. Копаниця Л. Поетичний текст і усній і книжній традиції: питання поетики та художньої семантики : навч. посіб. / Л. М. Копаниця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 397 с.
129. Короткий В. А. Оцінки «Исторических песен малорусского народа» В. Антоновича та М. Драгоманова на шпальтах періодичних видань другої половини 1870-х рр. / В. А. Короткий // Український історичний журнал. – Київ, 2010. – № 6. – С. 50–65.
130. Корреспонденция о деятельности Юго-Западного отдела Императорского российского Географического общества // Современные известия. – 1881. – № 53.

131. Коськов М. А. Системный подход в культурологии / М. А. Коськов // *Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана : материалы междунар. науч. конф. 18 мая 2001 г., Санкт-Петербург. – Санкт-Петербург, 2001. – Вып. 12. – С. 65–70.*
132. Кравець О. М. Південно-західний відділ Російського географічного товариства / О. М. Кравець // *Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 60–66.*
133. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / Аг. Кримський ; [авт. передм. А. Ю. Чабан]. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звиногородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. – Черкаси : Вертикаль, 2009. – XVI, 434, [11] с. : фотокоп., фотогр. + 1 карта.
134. Кузьманенко О. М. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність / О. М. Кузьменко ; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів : [Ін-т народознавства НАНУ], 2009. – 294 с. : іл.
135. Кузьменко Ю. Історія української мови в конспектах Юрія Кузьменка / Ю. Кузьменко. – Київ : Видав. дім КМ Academia, 1997. – 91 с. – (Були, є і будемо вівіки!).
136. Куницкий А. С. Украинский этнограф Павел Платонович Чубинский (1839–1884) / А. С. Куницкий // *Советская этнография. – 1956. – № 1. – С. 77–86.*
137. Лавров Ф. І. Українські народні співці-кобзарі : [матеріали на допомогу лекторів] / Ф. Ф. Лавров ; Українське т-во охорони пам'ятників історії та культури. – Київ : [Б. в.], 1970. – 16 с.
138. Лазарев А. И. Художественный метод фольклора / А. И. Лазарев. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 51 с.

139. Лебедеєв Ю. Євреї у фольклористично-етнографічних працях Павла Чубинського / Ю. Лебедеєв // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2005. – Вип. 15. – С. 54–58.
140. Лебедеєв Ю. І. Фольклористична спадщина братів Рудченків – Івана Білика й Панаса Мирного : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Лебедеєв Юрій Іванович ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1999. – 16 с.
141. Лебединский И. В. Павел Платонович Чубинский и его труды по обычному праву / И. В. Лебединский // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – Москва, 1914. – С. 4–8.
142. Леви-Строс К. Структурная антропология / Клод Леви-Строс ; [пер. с фр. В. В. Иванова]. – Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 510, [1] с. – (Психология без границ).
143. Лещинська С. Павло Чубинський про місце танцю в українській обрядовій драматургії / С. Лещинська // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2006. – Вип. 17. – С. 66–73.
144. Лисюк Н. Образ весільної дружини в українських обрядових піснях / Н. Лисюк // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2006. – Вип. 17. – С. 73–77.
145. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. Т. 1 / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канадського ін-ту українських студій Альбертського ун-ту ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – Київ : Основи, 1994. – 520 с. – (Західна історіографія України ; Вип. 1).
146. Литвин В. Павло Чубинський : бібліографічний покажчик / В. Литвин. – Бориспіль : СПД Кузьмичова Р. Ю., 2009. – 42 с. – (Літературна Бориспільщина. Бібліографія ; Вип. 1).

147. Лобода А. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії // Етнографічний вісник. – Кн. 1, – К., 1925
148. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки (1968–1992) / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 2001. – 704 с.
149. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. М. Лотман ; сост. Р. Г. Григорьева. – Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. – 544 с. – (Мир искусств).
150. Лотоцький О. До світогляду старого українофільства : (з листування І. Я. Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим) / О. Лотоцький // З минулого : збірник. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 36–58.
151. Лотоцький О. Сторінки минулого : в 3 ч. Ч. 2 / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – 481, [7] с. – (Праці Українського наук. ін-ту ; Т. 12).
152. Лукьянчикова М. С. О месте когнитивного компонента в структуре межкультурной коммуникации // Россия и Запад : диалог культур. – Москва, 2000. – Т. 1, вып. 8. – С. 281–293.
153. Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України ; [уклад. : С. М. Ляшко, С. П. Залозна]. – Київ ; Запоріжжя : Дике Поле, 2001. – 174 с.
154. Матеріали до української етнології. Т. 11 / видає Етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1909. – Заголовок парал. нім. – [5], 29, [1], 139 с. : іл.
155. Методы изучения фольклора : сб. науч. тр. / Ленингр. гос. ин-т театра, музыки и кинематографии ; [редкол. : В. Е. Гусев (отв. ред.) и др.]. – Ленинград : ЛГИТМИК, 1983. – 154 с. : ил.

156. Минц С. И. Русская фольклористика : хрестоматия [для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов] / С. И. Минц, Э. В. Померанцева. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Высшая школа, 1971. – 416 с.
157. Мишанич С. Українознавча енциклопедія Павла Чубинського / Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край, спорядженої Імператорським Російським географічним товариством. Південно-Західний відділ: Матеріали і дослідження, зібрані д.чл.П.П.Чубинським. –Т.1. –Донецьк: Норд-прес. –2008.– С.9-57.
158. Мохір Л. Діяльність Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства у вивченні Київщини та Чернігівщини / Л. Мохір // Українознавчий альманах / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – Вип. 2. – С. 226–230.
159. Міяковський В. Записка 1874 року про український рух / В Міяковський // Архівна справа. – 1927. – Кн. 2/3. – С. 21–29.
160. Міяковський В. Звільнення М. Драгоманова з Київського університету / Володимир Міяковський // Україна. – Київ, 1926. – Кн. 2/3 (17). – С. 90–96.
161. Мойсієнко В. М. Ліберально-демократичний (опозиційний) рух в Україні (середина 60–80-ті роки ХІХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Мойсієнко Василь Миколайович ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1999. – 19 с.
162. Наумовська О. В. Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Наумовська О. В. ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – 18 с.
163. Одарченко П. Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в ХІХ ст. та на початку ХХ ст. / П. Одарченко // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 44–49.

164. Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологи : [сб. ст.]. Вып. 3, т. 91 / АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; [отв. ред. Р. С. Липец]. – Москва : Наука. – 1965. – 222 с. – (Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия).
165. Памяти П. П. Чубинского (1839–1884) : сб. ст. из журн. «Украинская жизнь». – Москва : П. П. Рябушинского, 1914. – 35, [1] с.
166. Петрук Н. П. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX століття : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Петрук Наталія Павлівна ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 182 л.
167. Плачинда-Сасіна М. „Чумацькі народні пісні” Івана Рудченка / М. Плачинда-Сасіна // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 1 – С. 36–40.
168. Побірченко Н. С. Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (II половина XIX – початок XX ст.). – К. : Інтеллект, 1999. – 72 с.;
169. Побірченко Н. С. Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог : короткий життєпис / Н. С. Побірченко. – Київ : Педагогічна думка, 1998. – 72 с.
170. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – Київ : Либідь, 1992. – 608 с.
171. Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф (1817–1885) / П. М. Попов ; Акад. наук УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наукова думка, 1968. – 113 с.
172. Про київський Археологічний з'їзд 1874 р. // Україна. – 1928. – № 4. – С. 160–162.

173. Програма для збирання етнографічних і статистических даних, складена дійсними членами Юго-Западного відділу Імператорського Російського географічного товариства гг. Чубинським і Русовим. – Київ : Тип. М. П. Фрица, [1873]. – 4 с. – Підпис : За Правителя дел А. Русов.
174. Путилов Б. Н. Методологія порівняльно-історического вивчення фольклору / Б. Н. Путилов. – Ленінград : Наука, 1976. – 242 с.
175. Пыпин А. Н. Історія російської етнографії : [в 4 т.]. Т. 2. Загальний огляд вивчення народності і етнографії великих російських / А. Н. Пыпин. – Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1891. – VIII, 428 с.
176. Разумова А. П. Из історії російської фольклористики. П. Н. Рыбников. П. С. Ефименко / А. П. Разумова ; АН СРСР, Карело-фінський філіал, Ін-т історії, мови і л-ри. – Москва ; Ленінград : Изд-во АН СРСР, 1954. – 140 с.
177. Рикёр П. Чоловік як предмет філософії / П. Рикёр // Вопросы філософії. – 1989. – № 2. – С. 41–50
178. Рорти Р. Американська філософія сьогодні / Р. Рорти // Аналітична філософія : антологія. – Москва, 1998. – С. 433–453.
179. Росовецький С.К. Український фольклор у теоретичному висвітленні / Станіслав Казимирович Росовецький. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2008. – 624 с.
180. Російський державний історичний архів (РФ, Санкт-Петербург), ф. Канцелярії міністра внутрішніх дел, 1895, спр. 76, арк. 1.
181. Рудинська Є. До історії української етнографії. Іван Рудченко / Євгенія Рудинська // Етнографічний вісник. – 1927. – Кн. 4. – С. 126–134.
182. Рудченко И. Я. Народные южнорусские сказки. Вып. 1 / изд. И. Рудченко. – Киев, 1869. – XII, IV, 219 с.

183. Рудченко И. Я. Народные южнорусские сказки. Вып. 2 / изд. И. Рудченко. – Киев, 1870. – [4], IV, 210, II с.
184. Рудченко И. Я. Чумацкие народные песни / И. Я. Рудченко. – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1874. – VIII, XIV, 257, [5] с.
185. Русов А. А. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / А. А. Русов // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – Москва, 1914. – С. 9–12.
186. Русов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских / А. А. Русов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 309–338.
187. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 28–40.
188. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова ; КНУТШ, Центр українознавства ; голова ред. кол. В. Сергійчук. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
189. Рябінін-Скляревський О. Київська Громада 1870-х р.р. / О. Рябінін-Скляревський // Україна. – Київ, 1927. – Кн. 1/2 (21). – С. 144–162.
190. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : до історії громадських рухів на Україні у 1860–1870-х роках / Ф. Савченко. – Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.
191. Савченко Ф. Українське науково-культурне визначення 1860–1878 років / Ф. Савченко // Україна. – 1929. – № 1/2. – С. 144–162.
192. Самі про себе : автобіографії видатних українців ХІХ століття / за ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк : Українська Вільна академія наук у США, 1989. – 327 с.

193. Сарбей В. Г. Микола Зібер у світлі свого 150-річного ювілею / В. Г. Сарбей // Питання аграрної історії України і Росії. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 50–61.
194. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей ; [НАНУ ; заг. ред. В. А. Смолія]. – Київ : Альтернативи, 1999. – 335 с. – (Україна крізь віки ; Т. 9)
195. Семенов-Тян-Шанский П. П. История полувековой деятельности Императорского Российского географического общества, 1845–1895 : [в 3 ч.]. Ч. 1 / сост. по поручению Совета Императорского Рус. геогр. о-ва вице-председатель о-ва П. П. Семенов [псевд.], при содействии действительного чл. А. А. Достоевского. – Санкт-Петербург : [Тип. В. Безобразова и К^о], 1896. – XXXII, 468 с.
196. Семенов-Тян-Шанский П. П. История полувековой деятельности Императорского Российского географического общества, 1845–1895 : [в 3 ч.]. Ч. 2 / сост. по поручению Совета Императорского Рус. геогр. о-ва вице-председатель о-ва П. П. Семенов [псевд.], при содействии действительного чл. А. А. Достоевского. – Санкт-Петербург : [Тип. В. Безобразова и К^о], 1896. – XXII, с. 469–979.
197. Семенов-Тян-Шанский П. П. История полувековой деятельности Императорского Российского географического общества, 1845–1895 : [в 3 ч.]. Ч. 3 / сост. по поручению Совета Императорского Рус. геогр. о-ва вице-председатель о-ва П. П. Семенов [псевд.], при содействии действительного чл. А. А. Достоевского. – Санкт-Петербург : [Тип. В. Безобразова и К^о], 1896. – VIII, с. 981–1378, 66 с.
198. Семенюк Г. Літературна та наукова спадщина П. Чубинського у державотворчих процесах України // Літературознавчі студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2005. – Вип. 15. – С. 3-4

199. Семчишин М. Тисяча років української культури : історичний огляд культурного процесу / Мирослав Семчишин. – 2-е вид. – Київ : АТ «Друга рука» ; МП «Фенікс», 1993. – 550 с.
200. Сиваченко М. Є. Сторінки української літератури і фольклористики / М. Є. Сиваченко. – Київ : Наукова думка, 1990. – 301 с.
954. Син України : Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. Т. 1. / [упоряд. Віктор Короткий, Василь Уляновський]. – Київ : Заповіт, 1997. – 448 с.
955. Син України : Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. Т. 2. / [упоряд. Віктор Короткий, Василь Уляновський]. – Київ : Заповіт, 1997. – 448 с.
201. Слов'янська фольклористика : нариси розвитку, матеріали / М. М. Гайдай, В. Є. Гусєв, К. П. Кабашніков, Н. С. Шумада, В. А. Юзвенко ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наукова думка, 1988. – 447 с.
202. Смірнова Н. П. Проблеми становлення української фольклористики в періодичних виданнях першої половини ХІХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Смірнова Наталія Петрівна ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 205 л.
203. Сокиринці – кобзарський край : 900-ій річниці села присвячується / М. Г. Савченко, М. І. Лісовий, В. І. Сенчук [та ін.]. – Суми : Козацький вал, 2000. – 162 с. : іл.
204. Стаценко Н. С. Этнографическая проблематика на страницах киевских научных периодических изданий 60–90-х годов ХІХ в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. 07.00.07 / Стаценко Наталия Сергеевна ; АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск, 1989. – 19 с.
205. Студинський Кирило. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві.// Україна. 1927. Кн.5.

206. Сумцов Н. Ф. Памяти П. П. Чубинского / Н. Ф. Сумцов // Памяти П. П. Чубинского (1839–1884). – Москва, 1914. – С. 1–3.
207. Тимчик Н. П. Безмежний світ обліку: статистична діяльність членів Південно-західного відділу / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 2003. – Вип. 65/66. – С. 96–99.
208. Тимчик Н. П. П. П. Чубинський – один з фундаторів Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства у Києві / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 1999. – Вип. 42. – С. 31–34.
209. Тимчик Н. П. Південно-західний відділ Російського географічного товариства в Києві (1873–1876) / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 1998. – Вип. 40. – С. 75–78.
210. Тимчик Н. П. Південно-західний відділ Російського географічного товариства та його міжнародні зв'язки / Н. П. Тимчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 1999. – Вип. 44. – С. 16–19.
211. Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ткаченко Тетяна Валентинівна ; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 233 арк.
212. Ткаченко-Петренко Е. А. Думы в изданиях и исследованиях / Е. А. Ткаченко-Петренко // Україна. – 1907. – Т. 3, № 7/8. – С. 144–185.
213. М.Т-ов. Ученая экспедиция в Западно-Русский край // Вестник Европы.: НБУВ. – Коллекция Гринченко. Отдельная вырезка. – [Б.м. и г.]. – Комп. № 3. – С.96.

214. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки : (з нагоди ювілею) / С. Томашівський // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / [упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський]. – [Київ], 1997. – Т. 1. – С. 29–61.
215. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом: Юго-Западный отдел: материалы и исследования собранные действительным членом П.П. Чубинским. – Петербург : [Тип. В. Киршбаума] Т. 1, вып. 2 : Пословицы, загадки, колдовство / Изд. под наблюдением П.А. Гильтебранта. – 1877. – С. 225-468. – В кн. также: Колдовство: (Иssl. проф. унив. Св. Владимира В.Б. Антоновича и документы, извл. им из Киевского Центр. архива) / [Предисл. П. Чубинский]. – С. 319-459.
216. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом: Юго-Западный отдел: материалы и исследования собранные действительным членом П.П. Чубинским. – Петербург : [Тип. и хромофотогр. А. Траншеля]Т. 2 : [Малорусские сказки] / Изданный под наблюдением П.А. Гильтебрандта. – 1878. – 688 с.
217. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом: Юго-Западный отдел : материалы и исследования собранные действительным членом П.П. Чубинским. – Петербург : [В тип. В. Безобразова]Т. 3 : Народный дневник / Изданный под наблюдением Н.И. Костомарова. – 1878. – VIII, 486, II с.
218. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским русским Географическим обществом. Юго-западный отдел : материалы и исследования / собранные д. чл.

- П. П. Чубинским ; изд. под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова : [в 7 т.]. Т. 4. Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. – Санкт-Петербург, 1877. – [2], XXX, 715 с., 45 с. нот.
219. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряжённой императорским русским Географическим обществом. Юго-западный отдел : материалы и исследования / собранные д. чл. П. П. Чубинским ; изд. под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова : [в 7 т.]. Т. 5. Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. – Санкт-Петербург, 1874. – XXVIII, 1209 с.
220. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом : Юго-Западный отдел : материалы и исследования собранные действительным членом П.П. Чубинским. – Петербург: [Тип. К.В. Трубникова] Т. 6 : Народные юридические обычаи по решениям волостных судов / Изд. под наблюдением П.А. Гильтебранта. – 1872. – XVI, 408 с.
221. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом : Юго-Западный отдел : материалы и исследования собранные действительным членом П.П. Чубинским. – Петербург : [Тип. К.В. Трубникова] Т. 7, вып. 1-[2] : Евреи. Поляки. Племена малорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык) / Изд. под наблюдением П.А. Гильтебранта. – 1872. – 609, [II] с. общ. паг. + 3 карты. – Конвюлют. Перепл. с: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом, т. 7, вып. 2, [ч. 3]

222. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. В. Ульяновська ; вступ. ст. І. М. Дзюби ; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – Київ, 1993. – 588 с.
223. Українська художня культура : навч. посіб. для студ. вузів / С. Й. Грица, Н. М. Корнієнко, Т. В. Липова [та ін.] ; ред. І. Ф. Ляшенко. – Київ : Либідь, 1996. – 415 с.
224. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : [у 3 ч.]. Ч. 1 / НАНУ, Ін-т історії України ; відп. ред. В. Г. Сарбей. – Київ, 1999. – 214 с.
225. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : [у 3 ч.]. Ч. 2 / НАНУ, Ін-т історії України ; відп. ред. В. Г. Сарбей. – Київ, 1999. – 288 с.
226. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : [у 3 ч.]. Ч. 3 / НАНУ, Ін-т історії України ; відп. ред. В. Г. Сарбей. – Київ, 1999. – 277 с.
227. Ульяновський В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / Василь Ульяновський, Віктор Короткий. – Київ : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 218 с.
228. Федас В. В. Науково-теоретичні засади фольклористичної діяльності Михайла Максимовича : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Федас Валентина Володимирівна ; Київ. нац. у-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 200 арк.
229. Философская Энциклопедия». В 5 х т. – Москва : Издательство Большая Советская Энциклопедия , 1960–1970, т.1.
230. Философско-методологические основания системных исследований: системный анализ и системное моделирование : [сб. ст.] / ВНИИ систем. исслед. ; [отв. ред. и авт. вступ. ст. Д. М. Гвишиани]. – Москва : Наука, 1983. – 324 с. : ил.

231. Фрадкин В. З. Фольклорно-этнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества : 1877–1919 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. 07.00.07 / Фрадкин Владимир Зиновьевич ; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Ленингр. отд-ние. – Ленинград, 1973. – 20 с.
232. Франко І. Я. Дві школи в фольклористиці / І. Я. Франко // Житє і слово. – Львів, 1895. – Кн. 1. – С. 149–155.
233. Франко І. Я. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / І. Я. Франко // Вибрані статті про народну творчість / І. Я. Франко. – Київ, 1955. – С. 233–242.
234. Франко О. О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч : наукове видання / Оксана Франко. – Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2001. – 378 с.
235. Фрейденберг О. М. Этюды по семантологии литературных форм; Паллиата: глава 21 / О. М. Фрейденберг ; [публ. Н. В. Брагинской] // Лотмановский сборник / Тартуский ун-т, Каф. рус. лит., Каф. Семиотики ; Рос. гос. гуманитарный ун-т, Ин-т высш. гуманитарных исслед. – Москва, 1995. – Т. 1. – С. 701–718.
236. Чайковский П. И. Музыкально-критические статьи / П. И. Чайковский. – Москва : Гос. муз. изд-во, 1953. – 437, [1] с.
237. Чередниченко Д. Павло Чубинський : есе / Дмитро Чередниченко // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 47–59.
238. Чередниченко Д.С. Павло Чубинський. Київ: «АртЕк», 2005. – 374 с.
239. Чорна Л. В. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і його роль в українському національному відродженні : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чорна Ліана Володимирівна ; Ізмаїльський держ. гуманітарний ун-т. – Ізмаїл, 2005. – 159 арк.
240. Чорна Л. В. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства – науковий і просвітницький центр громадівського руху

- / Л. В. Чорна // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 2000. – № 9. – С. 48–51.
241. Чубинская Е. П. Памяти П. П. Чубинского (27.1.1839 – 26.1.1884) / Е. П. Чубинская // Известия Всесоюзного Географического общества. – Москва ; Ленинград, 1965. – Т. 97, № 1. – С. 39–45.
242. Чубинский Павел Платонович // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон ; под. общ. ред. И. Е. Андреевского. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 38 а. – С. 932–933.
243. Чубинский П. П. Краткий очерк народных юридических обычаев, составленный на основании прилагаемых гражданских решений / П. П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряжённой императорским русским Географическим обществом. Юго-западный отдел : материалы и исследования / собранные д. чл. П. П. Чубинским : [в 7 т.]. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 6 : [Народные юридические обычаи по решениям волостных судов]. – С. 29–80.
244. Чубинский П. П. Речь [на заседании Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества 13 февраля 1873 г.] / П. П. Чубинский // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 4–7.
245. Шалак О. І. Фольклористична діяльність Андрія Димінського : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.09 / Шалак Оксана Іванівна ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ, 1995. – 198 арк.
246. Шевелів Б. Петиції українських громад до Петербурзького комітету грамотності з року 1862 / Борис Шевелів // За сто літ : матеріали з

- громадського й літературного життя в Україні XIX – початків XX ст. / за ред. М. Грушевського. – Київ, 1928. – Кн. 3. – С. 11–16.
247. Щедровицкий Г. П. Системное движение : смысл и возможные результаты / Г. П. Щедровицкий // Системно-кибернетические аспекты сознания. – Рига : Зинатне, 1985. – 324 с.
248. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Г. Юдин. – Москва : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с. : ил., портр. – (Философы России XX века) (Системный подход. Научная школа = Systems approach).
249. Юшкевич А. П. О математических рукописях Ньютона / А. П. Юшкевич // Историко-математические исследования. – 1977. – Вып. 22. – С. 127–192.
250. Яворський М. Емський акт 1876 року / М. Яворський // Прапор марксизму. – 1927. – № 1. – С. 114–153; 1928. – № 1. – С. 93–113.
251. Flood R. L. Critical systems thinking : directed readings / Robert L. Flood, Michael C. Jackson. – Chichester ; New York : J. Wiley, 1991. – 347 p.
252. FOLK.RU: Русский фольклор в современных записях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.folk.ru>.
253. Ralston W. Little Russian poetry //Athenaeum. – 1974. – 29.VIII]
254. Reading ricoeur, 2008 / edit. David M. Kaplan. – Albany: State Univ of New York, 2008. – 270 p.
255. Standard dictionary of folklore, mythology and legend. Vol.1 / ed by M. Leach, J. Fried. – New York : Funk and Wagnalls, 1949. – XXII, 581 p.

ДОДАТКИ

Таб. 1

Аналітичні операції дослідження фольклорного тексту А. Лоначевським:

Акт-дія	Результат дії	Традиційно-сміслові навантаження
Топлять олово й ллють у посудину з водою	Випадає зображення хреста	Віщує смерть.
	Зображення схоже на квітку	Віщує щастя
Слухають під вікном чужого дому.	Якщо яка дівчина почує слово «іди»	Вийде заміж
	Якщо почує «най сиди!»	Означає, що дівчині доводиться сидіти ще в дівках.
Дівчина витягає зі стіжка колос	Повний колос	Означає, що чоловік буде багатий
	Порожній колос	Чоловік буде бідний
Дівчина рахує кілки в тину «ні раз, ні два, ні три», а на дев'ятому говорить: «се мій!» і прив'язує до нього нитку. Наступного дня оглядає кілок.	Кілок без кори	Чоловік буде бідний
	Кілок, покритий корою	Чоловік буде багатий.

Мегасистема «Народний календар», використана П. Чубинським в упорядкуванні фольклорних текстів [217]:

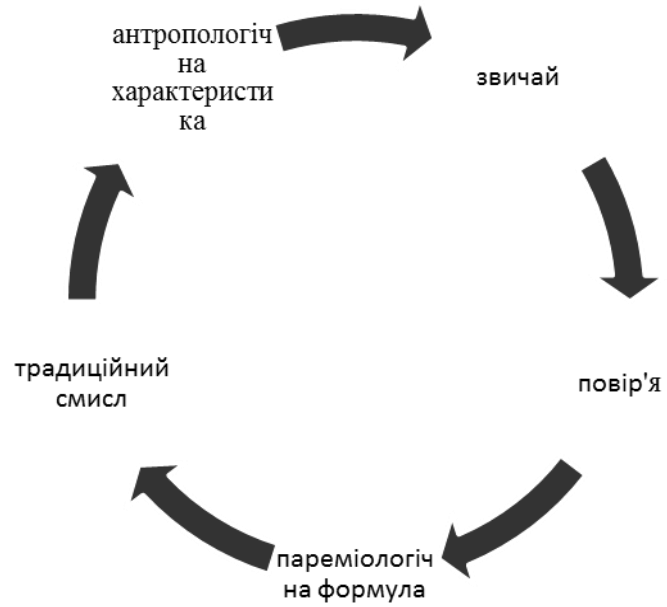
Хронологічний критерій віднесення тексту до рубрики	Жанрова форма	Текст (приклади)
Січень	Обрядово-звичаєва	Водохреще День Івана Хрестителя Оддання
Лютий	Обрядово-звичаєва	Масляниця Чорна неділя
Березень	Величальні пісні Обрядово-звичаєва	«Да прийде, да прийде всьому світу радість» Піст і Пасха Масляниця Чорна неділя
Квітень	Обрядово-танцювальна Обрядово-ігрова, пісенно-ігрова веснянки	Кривий танець Мак, Шум, Зайчик, Просо. Галка, Ворон, Чоловік та жінка Горобейко «Ой весна красна, що нам винесла?», «Чом ти, жавороньку», «Ой под вербою, под похилою», «Не шуми, луже», «Ой вийдіть, люде, та дивітеся», «Ой

		зацвіла калинонька», «У нашої да Ганночки в подолі мережки», «Летіли гуси зизаючи»
Травень	обрядово-звичаєва русальні пісні	Зелені святки, Духов день, Десятий понеділок «Сідла русалка на білій березі», «Проведу русалочки до бору», «Щей завию вінки да на всі святки», «Сидить зайчик під липкою»
Червень	обрядово-звичаєва купальські пісні	Онуфрія, Івана Купала «На Йвана Купайла», «Ой купалочка купалася», «На нашей вулиці»
Липень	обрядово-звичаєва	Св. Мокрини, Св.Іллі, Паликопа
Серпень	обрядово-звичаєва обжинкові пісні	Маковія, Спаса, Головосіка «А в неділеньку рано пораненьку», «Ой чия ж то борода»,» «Ой котився наш віночок по полю», «А ми жито дожали»
вересень	Обрядово-звичаєва величальні пісні	Симона Столпника, Воздвиження, Івана Похвалімо, похвалімо царя

		Христа
жовтень	Обрядово-звичаєва	Димитрія Мироточивого, Парасковії
листопад	Обрядово-звичаєва	Михайла, Введення, Вечорниці в дні Катерини й Андрія
грудень	Обрядово-звичаєва Пісенно-ігрова Колядки Щедрівки	Варвари, Анни, Багата кутя, Різдво «Го-го-го, коза, го-го-го, сіра», «Гоп, Гоп, козуню» «Ой рано, рано кури запіли», «В пана господаря на його дворі», «На Ордані тиха вода стояла», «У сей двор Бог навітав», «Ой вітай, вітай, пане господару», «Осіяло сонце в вертепі» «Ой у полі, в полі да білий камінь лежить», «Пане господару, вставай с постелі», «На горі овечки ходять», «А в новому городечку», «Щедрівниця»

Циклічний характер системи репрезентації фольклорного матеріалу

Г.Купчанком:

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ОВЕРЧУК ОКСАНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 398"18"ПЗВ ІРГТ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ
РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА**

10.01.07 – фольклористика

Дисертація

*на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук*

Науковий керівник –

Івановська Олена Петрівна,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2013